CUGETUL

Revistă de Istorie și Cultură

Nicolae Iorga – Alexei Mateevici

Limba latină în Moldova medievală

600 de ani de la consacrarea Mitropoliei Moldovei

Congresul Istoricilor din Republica Moldova

2 (10) 2001

Marea Adunare Națională de la Blaj. 3/15-5/17 mai 1848

CUGETUL

Revistă de Istorie şi Cultură

nr. 2(10) 2001

Director Oleg Bodrug

Redactor-şef Ion Negrei

Colegiul de redacţie:

Gheorghe BOBÂNĂ,
doctor în filozofie

Anatol PETRENCU,
doctor habilitat în istorie

Pavel PARASCA,
doctor habilitat în istorie

Ion ŞIŞCANU,
doctor habilitat în istorie

Demir DRAGNEV,
doctor habilitat în istorie

Pavel CERBUŞCĂ,
doctor în pedagogie

Anton MORARU,
doctor habilitat în istorie

Gheorghe POSTICĂ,
doctor în istorie

Boris VOLOSATÎI,
profesor de istorie

Revista este destinată cadrelor didactice din şcolile de cultură generală, gimnazii, licee, instituţiile de învăţământ superior, precum şi elevilor, studenţilor, tuturor celor care se interesează de istoria şi cultura neamului românesc.

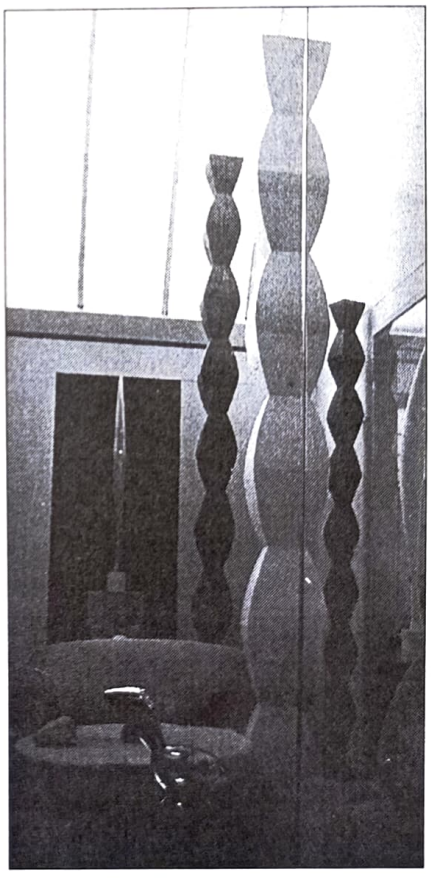

Redactor: Ion Plămădeală
Corectori: Elena Bivol, Sofia Fleştor
Coperta: Marcel Şendrea
Tehnoredactare: Tatiana Covali

Editura *Prut Internaţional*, str. Ion Creangă nr. 59, Chişinău
Tel./fax: 74-23-77, 74-93-18; e-mail: prut@moldtelecom.md

Difuzare: Societatea de Distribuţie a Cărţii *Pro-Noi*
Chişinău, str. Alba Iulia nr. 23, bl. 1,
Tel.: 51 68 17, 51 57 49; www.pronoi.md
Bucureşti, sector 1, str. Ing. Pandele Ţăruşanu nr. 13
Tel./fax: 223 64 13, 224 54 12, 224 54 17;
e-mail: pro_noi@mailsurf.com

© Editura *Prut Internaţional*, 2001
Imprimat la F.E.P. *Tipografia Centrală*. Comanda nr. 1541

SUMAR

● RESTITUTIO

Nicolae IORGA — NEAMUL ROMÂNESC ÎN BASARABIA 3

● STUDII ŞI MATERIALE

Pavel PARASCA — 600 DE ANI DE LA CONSACRAREA MITROPOLIEI MOLDOVEI 9

Vladimir ZAGAEVSCHI — DESPRE CONTINUITATEA ALFABETULUI LATIN LA ROMÂNI 17

Gheorghe BOBÂNĂ — LIMBA LATINĂ ÎN MOLDOVA (SECOLELE XVI–XVIII) 23

Nicolae MOVILEANU — PROBLEMA LIMBII NAŢIONALE ŞI A GRAFIEI LATINE ÎN R.A.S.S. MOLDOVENEASCĂ 26

Diana EŢCO — INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNE ÎN ŞCOALA SPIRITUALĂ DE BĂIEŢI DIN CHIŞINĂU ÎN ANUL 1917 32

● PERSONALITĂŢI

Pavel BALMUŞ — ÎNTÎLNIRI DE NEUITAT: NICOLAE IORGA – ALEXEI MATEEVICI 35

● ÎN AJUTORUL LICEENILOR

Ion NEGREI — MIŞCAREA DE EMANCIPARE A ROMÂNILOR AFLAŢI SUB STĂPÎNIRE STRĂINĂ 39

● ÎN AJUTORUL PROFESORILOR

MATERIALELE CONGRESULUI ISTORICILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA 42

● ARHIVĂ ISTORICĂ

Gheorghe VARTIC — MĂRTURII ARHIVISTICE CU PRIVIRE LA RETRAGEREA ARMATEI ROMÂNE DIN BASARABIA ŞI NORDUL BUCOVINEI (28 IUNIE–3 IULIE 1940) 61

● NOUTĂŢI EDITORIALE

CĂRŢI DE ISTORIE ŞI CULTURĂ 67

● CLIO DIVERTISMENT

Lidia TROIANOVSCHI — MASONERIA: *IN USUM PROFANORUM* 71

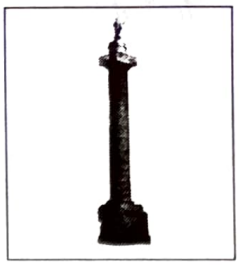

Nicolae IORGA

NEAMUL ROMÂNESC ÎN BASARABIA*

Celui dintîi român basarabean – din Basarabia –
care va lua în mîini această carte

Capitolul I. ŢINUTUL HOTINULUI

1. SPRE HOTIN

Spre hotarul rusesc. Mi-am luat toate măsurile de siguranţă. Pe paşaportul meu şi-a luat locul, lîngă atîtea vize din Predeal şi Iţcani, şi aceea a consulului rus din Cernăuţi.

* * *

Cum va fi, voi merge, căci prea sînt aproape de Basarabia, prea mi s-au spus multe despre „moldovenii" de acolo, cari n-au a se lupta cu rutenii, cari vorbesc moldoveneşte frumos, nu primesc în sate pe evrei fiindcă aşa e voia guvernului (cum fac în Bucovina) şi stăpînesc moşii vechi la loc larg, ca oameni bogaţi. Şi prea mult mă cheamă într-acolo un dor vechi, o neapărată nevoie de a cunoaşte şi de a spune şi altora despre satele şi oamenii ce se află dincolo de gardul de spini, dincolo de poarta de aramă, în tainiţa bălaurului cu ghearele de oţel.

O linie ferată duce pe la Boian pînă la Noua Suliţă, prin părţi frumoase, bine locuite şi bine lucrate, mai mult românesti. Tot înainte se urmează, ca pînă la Toporăuţi, dealurile moi, care deosebesc ţinutul de peste Prut.

* * *

În gara de la Noua Suliţă funcţionarul austriac, îmbrăcat civil, îmi vizează paşaportul. D. Flondor are unul, dar el nu a fost pecetluit cu ştampila consulatului din Cernăuţi şi poate să fie privit cu neîncredere. Spre mai multă siguranţă, poliţia de graniţă austriacă dă şi un bilet de identitate. Rămîne însă să se vadă dacă la arătarea lui jandarmul rusesc – acesta un om mare! – se va arăta pe deplin mulţumit. Toată această grijă de la plecare e însă bună pentru începutul unei aventuri cum este şi trebuie să fie o călătorie în Basarabia, fără un scop pe care să-l poată înţelege toată lumea, şi încă în timpuri de război.

---

* În primăvara anului 1905, Nicolae Iorga (1871–1940) întreprindea o călătorie în Basarabia. Călătoria aceasta nu seamănă cu vreuna din numeroasele pe care le făcuse şi avea să le facă în cursul vieţii, atît în lungul şi latul ţării, cît şi peste hotarele ei. Pentru prima oară marele istoric păşea în spaţiul românesc dintre Prut şi Nistru. Nu am putea spune că venea într-o lume necunoscută lui. Istoria acestui ţinut o cunoştea bine. În 1899 publicase o substanţială monografie, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* ulterior vor urma alte lucrări cu tematica basarabeană. Dar cartea *Neamul românesc în Basarabia* – rodul călătoriei din 1905 – rămîne unică prin spontaneitatea gîndurilor şi impresiilor marelui istoric apărute la contactul cu realităţile basarabene de la începutul secolului al XX-lea.

Acum, cînd s-au împlinit 130 de ani de la naşterea celui mai mare istoric al neamului nostru, am găsit de cuviinţă să aducem în faţa cititorului unele fragmente din notele de călătorie ale lui Nicolae Iorga.

Reluare din: N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia.* Ediţie îngrijită, introducere, note şi bibliografie de Iordan Datcu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995.

(Nota redacţiei)

* * *

Iată şi jandarmul. A fost poate la mîncare, – mai sigur decît atîta, la băutură. E un flăcău gras, rumân, voios în uniforma de postav gros, albastru, cu fireturi roşii şi şapca albă. De la el atîrnă trecerea hotarului.

S-a întîmplat că e şi dînsul „moldovean", moldovean de la Bălţi... Vorbeşte româneşte foarte bine şi uşor. Pare chiar bucuros că a întîlnit un „moldovean" din Bucovina şi unul din „România". El ştie că tot aşa se vorbeşte şi pînă în Dunăre. Din paşaportul româno-franţuzesc al Regelui Carol şi din cel nemţesc al împăratului de peste Răchitna, el nu înţelege fireşte nimic. Dar se uită foarte cu luare-aminte şi îndelung, sucеşte, învîrte hîrtiile, la urmă ni cere numele, pe care le înseamnă, şi trînteşte cîte o pecete cu pajerea liliachie. Bacşişul i-l dăm cu dragă inimă, şi pentru că e de-ai noştri. [...]

„Faitonul" se zguduie şi trece foarte vitejeşte printre casele unui tîrguşor evreiesc aşa de murdar cum nici nu se poate închipui. Tainiţi de lemn şi de zid sînt sămănate fără nici un fel de împrejmuiri pe lutul unor maluri prăfoase, de-a lungul unei strade de colb, fără piatră, fără prund şi fără trotuar. Tarabele negre, care se pot prinde cu un cîrlig de streşinile putrede, sînt în felul celor care se întrebuinţau de evrei ca aceştia în Moldova anului 1812. Aceste tărăbi, aceste spelunci, oamenii în zdrenţe, cari zac prin toate părţile, vacile slobode, porcii cari scurmă prin lătúri, toate acestea mă coboară cu o sută de ani în urmă, în vremile de ciumă, de holeră, de năvăliri şi de stoarcere.

Acum văd şi pe ţeranii noştri. Oameni frumoşi, voinici, cu căciula înfiptă mîndru, ei nu se deosebesc întru nimic de aceia ai judeţelor noastre dintre Prut şi Siret. Femeile poartă catrinţă, suman şi ştergare albe; umblă cu picioarele goale, ca de obşte în Bucovina, şi ca la noi, iarăşi.

* * *

Pînă aici n-am văzut alţi oameni decît drumeţii din căruţele cu caii în socote, sau frumoşi grăniceri mîndri, mergînd călări spre hotarul cel rău, cu puşca în curmeziş pe spinare şi şapca pe-o ureche. Acum însă, iată un sat, Dinăuţii. Căsuţe în neregulă, dat cu var albăstriu, prispă de jur împrejur; cîte una cu stîlpi, toate acoperite cu înalte căpiţe de stuh, aşezat şi mai bine şi mai rău. Îngrăditури de pămînt, de holburi, de crengi întreţesute. Biserică de lemn.

Aici birjarul strigă un „oi" de spaimă şi calul cade cu ochii zgîiţi în sus. Pînă ce toate se pun în orînduială, văd doi ţerani ce se apropie de noi. Unul e un băietan pîrlit şi perpelit, cu cămaşa murdară, pălărie de paie, picioarele goale şi mai multe cruciliţe de metal albe şi galbene la gît. Celalt e un moşneag nalt, slab, cu gura umflată şi strîmbă. Amîndoi par miraţi de sosirea acestor doi străini în trăsură cu patru cai, şi cari nu-s nici jidani, nici proprietari, nici nu poartă şapca tuturor funcţionarilor, cinovnicilor.

Ei înfăţişează două tipuri din Basarabia. Bătrînul e moldoveanul cum l-a lăsat Dumnezeu în anul 1812: el ştie că prin aceste locuri sînt moldoveni, că şcoala e însă rusească, deoarece în Basarabia nu e carte moldovenească ca în România: „Noi grăim moldoveneşte, dar cei ce merg la şcoală, ruseşte".

Băiatul se cheamă Gavril Ivanovici Pavlov. Poate fi şi român şi rus-mic, şi muscal şi ţigan. A fost la şcoală. Desigur că în cei trei ani cît a stat acolo fiindcă a vrut – căci aici nu e îndatorit nimeni să înveţe; dimpotrivă! – n-a deprins a ceti şi scrie. Dar nici nu-i trebuie. În adevăr, el a învăţat la şcoală acel adevăr mare că, ori român, ori rus totuna e... „Toţi hristiani."

* * *

Sîntem opriţi în loc de un jandarm, înaintea unor căsuţe albe. El vine greoi, cu puşca-n spinare, purtată ca o sarcină, cere pasurile, se uită lung la ele, întreabă. D. Flondor, care ştie ruteneşte şi ceva muscăleşte chiar, îl lămureşte. Dar atîta n-ajunge. Jandarmul se duce spre căsuţă şi aduce pe altul, cu galoane. Acum acesta ia de la capăt cercetarea, pe cînd celalt păzeşte. Iarăşi silabisirea paşapoartelor scrise cu slove puţin cunoscute aici. Se deschide şi valiza tovarăşului meu, şi unul cîte unul se iau elementele unui nécessaire *de toaletă, borcănaşele cu săpun, periuţele, sticla de* odol, *care se pare ciudată omului nostru. Cercetarea n-aduce nici o ispravă, nici măcar un bacşiş. Un semn deznădăjduit cu mîna, şi putem pleca.*

2. HOTINUL

Hotinul anului 1905, care n-a împlinit încă o sută de ani de stăpînire rusească, începe printr-un drum mai bunişor. Se văd cîteva case mari pentru administraţie, cu inscripţii în slove chirilice. Gherete de pază, stîlpi vopsiţi în colori care sînt nouă pentru mine. E o mare iubire pentru coperemintele verzi şi pentru tot felul de tărcături.

Partea bunişoară se mîntuie răpede cu aceste cîteva case ale Statului. Se mai văd la stînga două-trei strade în care ai putea locui. În mijlocul unei grădini bine ţinute, o biserică, una dintr-acele ruseşti, care au coperemînt verde sau roşu, de tablă, tot felul de cupole, umflături şi stîlpi şi care

seamănă cu o bătrînă gîrbovă ce poartă malacov şi s-a sulemenit. În stînga, ajungem la otelul, la gostinița „centrală", numită aşa pentru că pe aici e centrul tîrgului, dacă se poate vorbi de „centru" într-o aşezare neorînduită şi păcătoasă ca acest Hotin de astăzi.

* * *

În strada mare, dincolo de biserică, vreo cîteva case mai cumsecade: farmacie (neasămănat mai proastă decît ale noastre), tipografie, fotografie. Apoi trecem printre case şi tărăbi de lemn ale evreilor. Ca la Noua Suliță: acelaşi colb, acelaşi lip, aceeaşi ruină mucedă. Cotim printr-o stradă mai îngustă, unde ca şi dincolo s-au aprins luminile din policandrele sîmbetei şi toți locuitorii cu şăpci, zuluji şi caftane au ieşit la răcoarea sărbătorii.

* * *

În cuprinsul din alte vremuri al cetății se intră prin dărîmăturile unor porți ale turcilor. Ici şi colo stau în picioare bucăți mari de ziduri făcute din bolovani pătrați. Colo la dreapta s-a clădit, după anexare, o biserică pravoslavnică, tărcată şi vărgată după obicei. În stînga se înalță, lîngă păreții rupți ai moscheii, minaretul, căruia, de vechime – în 1913 el va împlini în acest hal două sute de ani –, i-a căzut numai vîrful. Turnul se avîntă încă puternic şi îndrăzneț; ne suim cu greu pe scări întunecate, care se încolăcesc îngust, şi, cu picioarele fărîmate de oboseală, ajungem la o fereastră deschisă în gol, aproape de vîrf. De acolo privirea prinde Nistrul ce curge în vale, malul polon de altădată, cu grupele lui de arbori, căsuțele lui bune, drumul ce merge la stînga spre duşmanca statornică a Hotinului, vestita Cameniță a Podoliei, biserica rusească de astăzi şi locuința, de minune aşezată, a unui proprietar, adică – în coloare locală – a unui purăț. *Aur de lumină, verde al primăverii, albastru al apei puternice şi al cerului ce se gătește de seară. O mare linişte curată, prin care plutesc, pentru mine, înălțîndu-se de pe aceste ziduri, fantasme în turbane albe, cu lungi haine țesute în aur, cu hangere cuprinse în teci de pietre scumpe, luptători îndărătnici pentru o lege care s-a stins aici, pentru o limbă care s-a dus, pentru o stăpînire care a pierit, mucenici al Islamului ale căror morminte s-au spulberat de cucerirea necredincioşilor şi a căror țărînă se calcă în picioare de „domnul Şimen" şi de „purății" lui, pe cînd minaretul, gol de rugăciune, înalță o gură de mort, neagră şi mută, spre cerul serii albastre.*

Capitolul al II-lea. ȚINUTUL BĂLȚILOR

1. SPRE BĂLȚI

* * *

La Mămăliga în stație aşteaptă numai țerani trenul ce vine de la Noua Suliță. Au portul nostru cu toții, dar cîte unul poartă şapcă muscălească. O bătrînică stă de-o parte; are tulpan negru peste un fes roşu, altă urmă a stăpînirii turceşti din raia, polcuță şi fustă neagră. Ne aude vorbind şi zice:

– Dumneavoastră îți fi moldoveni din Moldova, că tare frumos vorbiți moldoveneşte...

– Da, unul din Bucovina, altul din Moldova.

– Şi aiştia-s moldoveni, zice femeia, arătînd cu mîna către țerani, cari, cu toate ochirile jandarmului, s-au strîns în jurul nostru. Da' ei ştiu şi ruseşte. Ei pot vorbi şi ruseşte.

Stă şi se gîndeşte, apoi, uitîndu-se la noi cu ochii mici, strălucitori şi buni:

– Eu nu ştiu ruseşte. Eu sînt moldovancă, şi nu-mi plac rușii... Apoi se grăbeşte să-şi strîngă legătura, în care-mi arată ştergarul alb, pe care-l poartă în sat, şi care e de pînză, nu de „burungiuc" (borangic). După aceea se suie în tren, pe cînd ceilalți privesc lung în urmă, la dînsa şi la noi.

Şi să mai vie unul şi altul să-mi spuie că simțul de neam e învățat în şcoală şi nu se află şi în sufletul curat al celui mai puțin cărturar dintre oameni!

* * *

În încăperea noastră rămîne un domn bălan, cu barba ascuțită şi nasul coroiet, cu ochii albaştri şterşi, cari arată că nu e evreul ce s-ar putea crede după acea linie încîrjoiată a nasului. Ajută pe doamnă văpsită, care a țupăit pe canapea ca un porumbel bătrîior şi nu-şi poate căra jos valiza pentru a o duce în „damschi cupè", în odaia damelor, şi-i spune cîteva cuvinte politicoase, într-o franțuzească bunişoară. Pe încetul se dă la vorbă şi cu noi, tot în franțuzeşte.

Şirurile ce dă, prinse pe neaşteptate, au preț şi ajută mult la cunoştințele ce cîştig despre Basarabia.

El e polon. A învățat dreptul la Petersburg, unde a fost prigonit „penru două motive, ca student şi ca polon". Şi în geamantan acum are cărți ruseşti de drept. A fost şi pe la Paris. Poliția l-a expulzat din Podolia, unde stătuse întîi. [...]

* * *

Din Basarabia tovarăşul nostru a luat unele datine ale vieții, şi din eleganta lui valiză el scoate, pe lîngă plăcinta polonă, şi cozonac de Paşte, foarte bine făcut. „Moldoveneşte" nu ştie; ar

vrea să învețe însă, și cere să-i spun o gramatică, scrisă în franțuzește, nu în nemțește, căci, ca polon, urăște, pentru prusieni, pe toți nemții. Mă întreabă însă dacă o gramatică românească *îl poate ajuta, căci moldovenește și românește sînt totuși „două limbi deosebite".*

Are mult interes pentru chestii sociale. Spune că între țerani fierbe ura împotriva evreilor din orașe și proprietarilor: moldoveni (d. Flondor are aici rude: Flondor, Calmuțchi), greci, armeni, ruși, poloni. Se așteaptă la tulburări. Întreabă ce s-a scris la noi despre chestia socială din... Basarabia. La asemenea întrebări trebuie să răspunzi totdeauna așa, încît nimeni să nu te poată pîrî.

– Noi nu ne ocupăm decît de ale noastre. În administrație, în învățămînt, în cultură avem măcar cincizeci de ani de lucru.

– Și cum, nu vă interesați de Basarabia? Doar sînt aici moldoveni!

– Știm, dar nu ne privește.

– Dar alte părți, Ardealul? Acolo sînt români ca și moldovenii?

– Întocmai.

– Și nu te interesează pe d-ta, ca român?

Cu cea mai nevinovată față răspund hotărît:

– Pe mine mai puțin decît pe oricare altul. Eu sînt profesor de istorie, specialist.

– Curios... Și cu ce te ocupi?

– Aici în Basarabia, cu monumente vechi, mai ales cu bisericile.

Și încep a vorbi de fereștile și ușile cetății Hotinului.

2. BĂLȚILE

* * *

Pe vremea moldovenească era mai mult un sat de răzăși curați. Numele-i venea, firește, de la așa de multele bălți pe care le lasă Răutul – el însuși un șir de băltoage – primăvara și care se fac iarna un noroi ucigător. Aici a fost acea ciocnire între polonii refugiați ai confederației de la Bar și rușii năvăliți împotriva lor, care a deschis războiul ruso-turc din 1768. După 1812, cîrmuirea cea nouă, rusească, a îngăduit prefacerea satului într-o mare îngrămădire de evrei. Pe aceștia îi chema aici însemnătatea negoțului cu grîne, în acest punct central, așezat la mijlocul părților celor mai roditoare ale Basarabiei.

* * *

Încă o raită prin tîrg. O panoramă, cîteva case mai bune, răzlețe, pustii. Ca trecători, cîte o cocoană gătită, cîte un funcționar cu șapcă înotînd în praf. În fund, se vede drumul mare pornind printre movile verzi.

Capitolul al III-lea. ȚINUTUL SOROCEI

1. DE LA FLOREȘTI LA SOROCA

* * *

Pînă acuma n-am văzut în Basarabia atîta frumuseță. Pe costișe și în văi sînt lanuri de grîu, de săcară cum nu se poate mai frumoase. Locuri întinse sînt acoperite de pășuni fragede, care îmbălsămează. Cocostîrci calcă alene, cu pliscu-n piept, măsurînd întinderea cîmpului; împotriva credinții poporului că răul făcut cocostîrcului se răzbună, unul zace-n iarbă cu aripile răschirate. Destul de aproape de drumul trăsurilor, merg dropii, una cîte una, mari, încete, sămănînd din loc în loc pete roșcate care se mișcă. Cruci cu răstignirea se văd numai foarte puține. În locul fîntînilor cu colac de lemn sau de piatră, puțuri cu cumpănă își întind de departe pîrghiile aplecate, sus în albastru.

E un ținut curat românesc, păstrat neatins din vechea Moldovă. La Răduleni, la Dubna, la Vădeni, Părcani și Volova sînt tot casele după datina noastră, așternute pe cîte o costișă de lut. Coperemînte mai mult de stuf, ochi mărunți de fereastră, doi de-o parte, doi de alta a ușii, cerdac pe stîlpi, streșini, garduri de nuiele, mai rare ori de pietre clădite ca un zid.

2. SOROCA

Soroca se înfățișează întîi cu mult mai bine decît tot ce am văzut pînă acum din Basarabia. Cînd ai ajuns supt dealul care o sprijină, cînd ți-ai săturat ochii de priveliștea vălului de argint care se mișcă și tremură de bucuria soarelui, cînd ai răzbătut cu vederea pînă la dealurile, tot așa de verzi, ale Podoliei din față, – ești pe o cale bine pietruită, între case destul de mari și foarte plăcute. Ajută desigur dealul din față, unde se găsesc atîtea case de țară, făcînd un sat întins pînă departe, și apa măreață, care lunecă jos. Dar și fără aceasta e alb și curat.

Dar iată că sîntem acuma într-o piață unde e o mare încurcătură de căruțe, de oameni în portul răzășesc, de evrei săraci și gălăgioși, de vite ce se frămîntă printre frînturile de pănuși. E zi de tîrg, și oamenii din împrejurimi au venit în Soroca muscalilor de la 1905 întocmai ca în Soroca moldovenilor de la 1405. Toată lumea vorbește „moldovenește", hotărît moldovenește, cu „cie" în loc de „fie", dar fără moleșitura răspingătoare care se observă în graiul celor de la orașe din Moldova de astăzi.

* * *

Pînă atunci mergem la „librăria" Sorocei. E o dugheniță ținută de un creștin pletos și slăbănog, rus care vorbește și ceva românește. Are în rafturile lui cărți ruseți de școală, nouă și vechi, și cărți ilustrate, de cele mai porcoase. Între trupurile dezgolite pe care le cumpără tinerii cinovnici cînd au de scris cîte ceva la iubitele lor dolofane, culegem cîteva vederi de pe Nistru și chipuri de scriitori ruși: Dostoevscki, Cehov, pe care le trimitem pe acasă împodobite cu frumoasa mărcuță roșie, de 4 copeici.

Capitolul al IV-lea. ȚINUTUL CHIȘINĂULUI

1. SPRE CHIȘINĂU

Drumul spre Chișinău ține vreo două ceasuri. E un urcuș necontenit, o rătăcire îndelungă printr-o țară de lut scormonit. Lucrul cîmpului e mult mai rău aici decît în părțile fericite ale Sorocei. Locuitorii sînt mai rari; pădurile lipsesc. Am trecut printr-un singur sat, Budeștii. Îl împodobește o strălucită reședință a „boierului", care a isprăvit-o ruinîndu-se și o ține pustie și pînă astăzi, – o casă de piatră, largă și împodobită ca la Chișinău. Acest om luxos se cheamă Costița. Poate să fie un român. S-ar și înțelege mai ușor un gust ca acesta.

Numele satului mi-l spune un băiețaș, moldovean după grai, față și îmbrăcăminte (poartă căciulă). Dincolo de casa lui Costița, pe un tăpșan de iarbă verde stă o nevastă cu fata ei și doi băiați – toți frumoși, oacheși, cu privirile limpezi și bune.

– E departe Chișinăul?

– Nu așa departe, după dealul ceala.

– V-iți fi ducînd pe jos acolo?

– Cum nu! Da d-voastră de pe unde, moldoveni?

– Da, moldoveni din Bucovina și din Moldova.

– Așa, înțeleg. Da pe la d-voastră a plouat? Că, vezi, aici n-a mai căzut ploaie din postul mare.

Și aici sînt moldoveni, așa cum au fost din vechile timpuri. Par mulțumiți. Au pămînt. Nu-i supără nimeni. Cîrmuirea cere puțin ca să nu facă nimic. Doar cîte un război care seceră feciorii.

2. CHIȘINĂUL

* * *

Chișinăul e un oraș bisericos. Prin toate părțile, pe jos și în trăsuri, vezi preoții chemați pentru deosebite pricini la mitropolitul-exarh al țării, care e astăzi un rus. Ei se înfățișează neobișnuit pentru noi: pălărie neagră, tare sau moale, fără margini mari, un lung anteriu de coloare cenușie, pantaloni cari se văd dedesubt. Poartă părul împletit în coadă sau răsfirat în vițe neunse, care filfîie sălbatec. Pe piept li atîrnă o cruce argintie prinsă cu un lanț de grumaz. Merg rău, răpede și nu fac nici o impresie de demnitate cucernică, în alergăturile acestea ale lor.

Bisericile sînt multe, din toate stilurile. Una pare a-ți aduce aminte de clădirile moldovenești, dar, cînd te uiți bine, vezi că are, în litere de aur, o inscripție polonă. Altele au tot felul de umflături, turnulețe, copereminte verzi. Am văzut chiar un paraclis, la școala de fete, care era săpat în piatră, cu o deosebită îngrijire. Cui îi place stilul muscălesc poate să le admire: oricum sînt mari, curate și bine încunjurate.

Multe clădiri publice mărețe. Tribunal, palat al guvernului, două gimnazii de băieți, gimnaziu de fete, școală eparhială de fete, urcată sus, cu o cupolă de biserică, în drumul spre gară, orfelinat al nobililor, club al nobilimii, fundația bătrînului Balș, mort acum vreo cincisprezece ani, muzeu, care se clădește în stil maur cu brîul de smalț. Se vede că împărăția aceasta nemărginită a vrut să-și vădească prin aceste enorme mase de piatră puterea și trăinicia ei, pe care nimic nu le poate zgudui, și prin gospodăria cu care sînt ținute, disciplina ei ostășească, introdusă în toate. Pare că răsufli greu cînd vezi aceste uriașe fațade de piatră albă care apasă și pămîntul și sufletele. Gîcești o temniță după acele împrejmuiri totdeauna închise, după acele uși lăcătuite, după acele ferești moarte. Pare că acea pajure de sus stă să-și înfigă ghearele și în inima ta. Ceea ce s-ar potrivi aiurea, în orașe mari, deopotrivă de monumentale și de curate, uimește și înspăimîntă aici, mai mult decît cîștigă.

Nici vorbă de o potrivire cu obiceiurile sau gusturile noastre. Totul e ca la Petersburg și Moscova. Cine nu și-a deprins ochii trebuie să simtă o mirare desplăcută văzînd unele turnuri de pază, unele biserici așa de urît împleticite și înzorzonate.

Capitolul al VI-lea. BUGEACUL

1. SPRE CĂUȘANI

* * *

În față se vede acum un deal pe care sînt țintuite căsuțe. Ele nu par albe, cum nici în alte părți basarabene. Coperișurile numai, de stuf vechi, pereții de ciamur pămîntiu, împrejurimile coperite tot cu lut le fac să se piardă cu totul în coloarea gălbuie a încunjurimii. E, dacă vreau să vorbesc

pentru oamenii învățați, o adaptare la mediu, aceeași care face șopîrla verde ca iarba, care îmbracă pe țeran în haine brune-surii, ca lanurile.

– Iaca și Căușenii.

– E mare?

– Nu. Ce-are a face? E așa un sat numai.

Însă ca foarte multe sate basarabene, el trece nu ca selo sau miasto (loc), ci ca gorod, tîrg.

– Cică a fost de demult tatarii.

Și-i spun flăcăului cum stătea hanul sus pe culme, în case de cărămidă cu stîlpi și cămări multe și sorbea căldura bună a soarelui în aceste locuri frumoase din preajma cetății puternice, și cîte altele din această viață păgînă de odinioară.

El n-a auzit niciodată despre aceste lucruri, vechi numai de 150 de ani, și zîmbește gîndindu-se că au putut fi și astfel de oameni pe aici.

Trecem pe lîngă linia ferată, unde birjarul vorbește ruseşte cu un acar, apoi pe lîngă o mare movilă rotundă, care trebuie să cuprindă ceva în măruntaiele ei, și intrăm în tîrg.

O stradă largă de sat. O piață calică. Oameni cu căciuli nalte și hainele în floarea prafului. Ei vorbesc moldovenește. O biserică înfoiată și înfumurată.

– Bade cutare, unde e biserica cea veche? zice birjarul.

– Uite colo chiar.

D.M. ...mi-a vorbi despre această veche clădire, căreia poporul, în dărnicia lui, i-ar fi dînd două mii de ani; dăunăzi a fost colo și guvernatorul. Întrebuințez aceste cunoștințe pentru ca să cîștig încrederea oamenilor și să pot vedea. Ca să-mi deschidă biserica, au venit un țeran bătrîn, care e deseatnicul din Căușani (un fel de vătăjel), un altul, și mai bătrîn, și doi băieți. Întîi, ei încep vorba într-o românească stricată prin amestecul cu ruseşte, apoi, văzînd cum li vorbesc eu, se dau la brazdă și zic ca și mine.

Deocamdată, biserica mi s-a părut să fie o veche moscheie prefăcută, căci e încunjurată cu un zid jos de bolovani, e cufundată în pămînt, are în pereți tot numai bolovani de aceia din împrejurimi, e foarte joasă, cu acoperămîntul lat și acoperită, cred, cu olane. Cîteva zgîrieturi pe poartă nu mă ajută mult. Ele nu sînt în slavoneşte, ci în ruseşte, și, cu toată vechimea lor aparentă, găsesc într-un colț data de 1884.

Deasupra ușii de intrare sînt trei inscripții. Din cea mare de la mijloc nu se mai poate înțelege nimic, căci piatra albă, foarte proastă, s-a cojit; se vede însă că a fost scris ceva slavoneşte, în rînduri lungi. Cea din dreapta, grecească, e și ea pierdută. Dar în stînga se ceteşe încă șters că biserica a fost făcută de episcopul Daniil, al Brăilei și al tuturor locurilor supuse puterii turcești, așa încît el era păstorul cel mare și la Căușani.

Pe laturi sînt cîte două ferestruici înguste și proaste. Biserica e despărțită în două prin stîlpi de piatră cu arcade. Catapiteazma e și ea de piatră, cu cîteva săpături ciudate.

Zugrăveala, naivă, acopere încă pereții, deși sabia turcească a orbit fața sfinților. Numele lor chiar sînt scrise pe românește, foarte simplu: „Cînd au botezat Ielisei pre fiiul Samaritencei", „Ioan cel Nou, carele s-au sfințit în Cetatea Albă". Chipul lui Daniil se vede și el, cu o inscripție grecească în care i se dă titlul de mitropolit. Mai mulți boieri cu ghigilicuri și anterie țin biserica pe mîini; cei doi mai aproape de dînsa au bărbi lungi albe. Cînd mă întorc spre ieşire, unul din țerani arată sus, deasupra ușii:

– Domnule, și aici e scris ceva.

În adevăr, zugravul a însemnat acolo, în altă formă, tot ceea ce săpase meșterul de piatră pe dinafară. Ochii mi se opresc lung, înduioșați, asupra scriselor românești, cele dintîi pe care le văd în această Basarabie unde totul a fost ras, dres, curățit pe urma noastră, ca pe urma ciumii. Și, cînd prind a ceti, cu glas tare, ca să mă audă oamenii, mi se pare așa de ciudat că răsună în această biserică slavonită, încă o dată graiul nostru. Visez sau văd, aud aievea? Pare că sfinții cu nume românești mă privesc cu ochii lor cari nu mai sînt scoși de ascuțișul săbiilor, pare că mă privesc și mă înțeleg, căci doar sînt sfinți de ai miei, sfinți buni și omenoși, de-ai neamului mieu, și dacă e vreunul din cei cari țin biserica pe mîini care să fie îngropat aici, și el va fi stînd acum în mormîntul său, ascultînd. Căci de ce n-ar fi inviat el, mortul, dacă învie în această biserică a odihnei limba morților?

Cetitorule, pe multe ți se opresc ochii. Iartă deci pe un om care ți-a mai fi furat timpul cu lucruri nefolositoare, să-ți spuie și ție ce se ceteşte pe o lespede cojită într-o biserică din ticălosul sat Căușani în stăpînirile moldovenești ale măriei – ale imensității sale țarului.

„Această sfîntă și dumnezeiască biserică ce se prăznuieşte hramul Sfintii Adormiri Precistii, fiind mai înainte de lemn, veche, și sfărîmîndu-se de tot, încă fiind Mitropolit Sfînția Sa chir Daniil, n-au lăsat acest lucru dumnezeiesc ca să rămiie jos, ci din rîvnă dumnezeiască și cu ajutorul Maicii Sale și făcînd milostivire la toți creștinii în [de obște s-au] milostivi și Mării Sa de au dat agiutor [de s-au făcut toate] celea pe din lă[untru, întru anul al]... le[al] Dom[niei Sale, iar de la Hristos 177 ...]."

Pavel PARASCA

600 DE ANI DE LA CONSACRAREA MITROPOLIEI MOLDOVEI

La 26 iulie 1401, la Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, era adusă la cunoştinţa publică hotărîrea Sfîntului Sinod în legătură cu adresarea „preanobilului mare voievod a toată Moldovlahia, domnul Alexandru". Acesta trimisese „în solie oameni ai săi de vază şi ieromonahi" cu cerinţa şi rugămintea „ca să fie iertat episcopul chir Iosif, care se află acolo (în Moldovlahia – *P.P.*) şi pe care în chip sinodal l-a depus Preasfîntul Patriarh, acel chir Antonios (Antonie al IV-lea: 1389–1390; 1391–1397 – *P.P.*)". Destituirea lui Iosif a avut ca motiv şi învinuirea că el era episcop sîrb. Pentru înlocuirea lui „a şi fost **mutat** (*subl. noastră*) ca arhiereu în Moldovlahia chir Ieremia, care însă, plecînd într-acele locuri, s-a întors înapoi, găsindu-l acolo ca episcop pe zisul chir Iosif". În consecinţă, Ieremia a trebuit să părăsească ţara, nu înainte însă de a arunca blestemul afuriseniei asupra întregii ţări şi a-l declara „suspendat din funcţie pe Iosif"[1].

În legătură cu evenimentele în cauză, patriarhul Matei i-a adresat lui Alexandru cel Bun o scrisoare în care reproducea în mare parte cele aflate la Patriarhie fie din scrisorile domnului moldovean, fie din relatările emisarilor acestuia, fie din informaţiile oferite de apocrisarii (împuterniciţii) patriarhali trimişi să ancheteze cazul pe loc. Conform spuselor parvenite din Moldova, Ieremia nu a fost primul împuternicit de Patriarhie să preia în stăpînire biserica moldovenească. Pînă la el a mai venit şi chir Theodosios, care însă, „din această cauză (aflîndu-l în funcţie pe episcopul Iosif – *P.P.*), nu s-a oprit deloc, ci a făcut repede cale întoarsă". La fel şi Ieremia „n-a zăbovit cîtuşi de puţin, ci numai a recurs şi el la încercările în care ne-a aruncat pe noi, iar de atunci pînă acum sîntem încercaţi"[2].

Este semnificativ că Theodosios nu a proferat anatema, ceea ce sugerează că, la venirea sa în Moldova, statutul canonic al episcopului Iosif nu oferea motive pentru excomunicare şi doar Ieremia s-a considerat în drept să recurgă la pedeapsa afuriseniei. Clarificarea situaţiei este posibilă, după părerea mea, în baza altor informaţii, pe care le oferă aceleaşi documente patriarhale, în special scrisoarea patriarhului Matei către Alexandru cel Bun. Din conţinutul ei rezultă că apocrisarii patriarhali, trimişi să ancheteze cazul în Moldova, au aflat de la localnici că Iosif „a fost hirotonisit **la început** (*subl. noastră*) ca episcop legitim în Moldovlahia de către mitropolitul de Halici, şi nu în altă parte"[3]. Însă din hotărîrea sinodală se desprinde observaţia că, în realitate, Iosif fusese hirotonisit ca episcop de Asprocastron (Cetatea Albă), care era o episcopie în cadrul Mitropoliei Rusiei Mici[4], ceea ce-l făcea pe patriarh să se îndoiască de informaţia oferită de băştinaşi. De aceea, el porunceşte emisarilor săi să cerceteze dacă Iosif într-adevăr a fost „hirotonisit episcop al Moldovlahiei". Doar în cazul cînd s-ar fi confirmat acest fapt, împuterniciţii patriarhului aveau însărcinarea să-l restabilească pe Iosif „drept episcop legitim acolo... pentru ca acesta să oficieze slujbe, să blagoslovească şi, ca un mitropolit legitim, să le facă pe toate cele ce ţin de competenţele lui"[5].

Litigiul care s-a iscat între autorităţile laice şi cele bisericeşti de la Suceava şi Constantinopol şi-a găsit reflectare şi în alte documente, mai timpurii decît cele examinate anterior. Dar pînă a trece la studierea lor, îmi permit să formulez cîteva constatări care se

desprind din hotărîrea sinodală şi din scrisoarea patriarhală din iulie 1401 către domnul Moldovei:

1. Denumirea de Moldovlahia, dată Ţării Moldovei ca provincie ecleziastică, este preluată în documentele în cauză din demersul lui Alexandru cel Bun, întocmai ca şi titlul de mare voievod. Altminteri zicînd, „mare voievod a toată Moldovlahia", cum figurează în hotărîrea sinodală, era titlul pe care l-a folosit în demersul său însuşi domnul moldovean. Acest aspect este important, căci sintagma „toată Moldovlahia" implică ideea că anterior ţara aceasta nu constituia o Vlahie unitară.

2. Iosif nu a fost hirotonisit ca mitropolit al Moldovei, ci ca episcop de Cetatea Albă, de unde, în condiţii necunoscute, a ajuns în fruntea bisericii din capitala Ţării Moldovei, care se afla la Suceava.

3. Ieremia, ca şi antecesorul său Theodosios, nu a fost consacrat ca mitropolit al Moldovei, ci a fost mutat încoace, el fiind titular al unei alte dioceze.

4. Cînd Theodosios, predecesorul lui Ieremia, a sosit în Moldova, nu existau cauze canonice pentru a contesta legitimitatea aflării în fruntea bisericii de aici a episcopului Iosif.

5. La venirea în Moldova a lui chir Ieremia, statutul lui Iosif, sub aspectul canonicităţii, s-a schimbat radical, oferindu-i împuternicitului patriarhal destule motive pentru a-l anatemiza.

Dacă despre Theodosios nu se ştie mai mult nimic decît cele relatate în demersul lui Alexandru cel Bun şi în spusele trimişilor săi la Constantinopol, apoi cu totul altfel stau lucrurile în privinţa lui Ieremia. Prima menţiune documentară a acestuia datează cu luna martie 1393, cînd el, ca „smeritul mitropolit al Maurovlahiei", figurează printre participanţii la Sf. Sinod al Patriarhiei din Constantinopol[6]. Este mai mult decît sigur că tot el era „cel al Maurovlahiei" sau „de Maurovlahia", indicat în repetate rînduri, fără a i se preciza numele, ca participant la alte sesiuni ale Sf. Sinod[7]. În august 1394 însă, „preasfîntul mitropolit hypertim al Maurovlahiei" este transferat, fără a i se ridica titlul, la „preasfînta biserică a Tîrnovei" pentru „a exercita acolo fără piedică ori opreliştе toate cele cuvenite arhieriei"[8]. Cred că nu voi greşi dacă, urmînd şi pe alţi cercetători ai problemei, voi face legătura dintre acest transfer al lui Ieremia şi nereuşita lui de la Suceava, urmată de anatemizarea episcopului Iosif şi a tuturor celor care-l susţineau. După transferul său la Tîrnovo, mitropolitul „de Maurovlahia" este amintit în componenţa Sf. Sinod doar o singură dată – în septembrie 1394[9]. Prin urmare, el şi-a pierdut calitatea sa de membru al Sf. Sinod o dată cu părăsirea scaunului eparhial al Maurovlahiei. Este probabil că nereuşita lui Ieremia de la Suceava s-a întîmplat după iunie 1394, cînd el participa la Sf. Sinod[10] ca mitropolit al Maurovlahiei, dar înainte de august al aceluiaşi an, cînd era mutat la Tîrnovo, preluînd administrarea efectivă a bisericii de aici după noiembrie 1394.

În legătură cu atestarea lui Ieremia ca mitropolit al Maurovlahiei, trebuie remarcat că această titulatură se întîlneşte exclusiv în documentele patriarhale, şi niciodată în mesajele parvenite de la Suceava. Rezultă că termenul respectiv şi-a avut originea în cancelaria patriarhală. Totodată, din faptul că Ieremia a fost mutat în biserica unei ţări pe care Alexandru cel Bun o numea Moldovlahia, reiese că Maurovlahia nu era una şi aceeaşi cu Vlahia moldoveană. Altminteri zis, înainte de a izbucni litigiul dintre Suceava şi Constantinopol, ţara pe care Alexandru cel Bun o numea Moldovlahia era separată, din punctul de vedere al organizării bisericeşti, în două Vlahii. Reamintesc că Alexandru cel Bun se prezenta ca „mare voievod a toată Moldovlahia"[11], ceea ce sugerează că, în perioada anterioară, voievozii moldoveni nu stăpîneau întreaga Vlahie care s-a numit apoi Ţara Moldovei. Şi dacă Ieremia a fost mutat la Suceava dintr-o altă eparhie, intitulată Maurovlahia, înseamnă că dioceza ce i-a fost încredinţată cuprindea anume acea parte a Vlahiei de la răsărit de Carpaţi care un timp nu s-a aflat sub autoritatea politică a voievozilor de la Suceava.

În luna mai 1395, la Constantinopol a fost eliberată „cinstita scrisoare patriarhală pentru ca deţinător al Preasfintei Mitropolii a Maurovlahiei să fie protopopul chir Petru venit de acolo". Acesta urma să-şi exercite atribuţia „pînă cînd se va produce îndreptare pentru cele întîmplate şi fie că va pleca într-acolo mitropolitul legitim al Maurovlahiei (căci acum el se află în regiunea Tîrnovei), fie că se va găsi o altă soluţie[12]. Respectivul pasaj este înregistrat în condica de cancelarie bizantină. Evenimentul însă a fost cauzat de demersul voievodului moldovean Ştefan I. El nu este cunoscut în original, şi conţinutul lui poate fi reconstituit doar în baza unor reproduceri din documentele emise la Constantinopol ca răspuns la revendicările soliei moldovene. Datele vehiculate în aceste documente diferă mult de cele din condica menţionată.

Astfel, chir Petru, „aflat în mare cinste", era, de fapt, un protopop venit nu din Maurovlahia, ci din Rusovlahia şi lui i se încredinţa „conducerea şi administrarea Preasfintei Mitropolii a Rusovlahiei". El era solul „preanobilului, preaviteazului şi preaînţeleptului mare voievod şi singur stăpînitor al Rusovlahiei ...chir Ştefan"[13].

Folosirea a două nume pentru a desemna, aparent, una şi aceeaşi eparhie, în legătură cu unele şi

aceleaşi evenimente, demonstrează o dată în plus că denumirea bizantină era Maurovlahia. În ceea ce priveşte Rusovlahia, această denumire, ca şi în cazul Moldovlahiei, era de sorginte suceveană, fiind preluată de Patriarhia de la Constantinopol din scrisorile pe care le primise de la Ştefan I, care în acest fel îşi numea ţara pe care o conducea. Este posibil că, folosind această denumire în actele emise pe marginea demersului înaintat de Moldova, Patriarhia urmărea un compromis: acceptarea terminologiei formulate la Suceava în schimbul recunoaşterii de către autorităţile moldovene a identităţii, ca provincie bisericească, a Maurovlahiei şi Rusovlahiei.

Prin aceste observaţii îmi exprim dezacordul cu cercetătorii care consideră denumirile de Maurovlahia, Rusovlahia şi Moldovlahia ca fiind „inovaţii terminologice de sorginte bizantină"[14].

Nu încape îndoială că denumirea de Rusovlahia se explică prin dependenţa bisericii de la Suceava de Mitropolia Rusiei Mici, sau Galiţia, cu reşedinţa la Halici.

Această mitropolie a fost înfiinţată, mai bine zis refăcută, în 1371, la cerinţa ultimativă a regelui Poloniei. Tot atunci a fost sfinţit ca mitropolit al ei chir Antonie – acela care l-a hirotonisit pe cunoscutul deja Iosif ca episcop de Cetatea Albă[15]. Indiferent dacă Antonie a devenit mitropolit imediat după refacerea mitropoliei în cauză sau puţin mai tîrziu, evenimentul dat s-a produs atunci cînd Ţara Moldovei exista, ca stat, doar în partea de nord–nord-vest a spaţiului carpato-nistrean, cuprinzînd acele teritorii care ulterior vor forma Ţara de Sus. În sud-estul acestui spaţiu, s-a constituit o altă ţară, un alt voievodat, atestat documentar în vara lui 1386. El îngloba în hotarul său Cetatea Albă, care era, posibil, şi centrul său politic. În fruntea acestui voievodat se afla Constantin, aliat al lui Petru I Muşatinul, domnul Moldovei de atunci[16]. Către septembrie 1387, această formaţie statală a fost încorporată Moldovei, constituind, în componenţa Ţării Moldovei întregite, Ţara de Jos[17]. Unificarea celor două ţări sau, conform documentelor examinate mai sus, a celor două Vlahii, a fost realizată de Petru I Muşatinul, adică s-a produs sub egida politică a voievodului de la Suceava, ceea ce ne face să presupunem că centrul politic al celuilalt voievodat, oriunde s-ar fi aflat el, îşi consumase existenţa în acel moment. Se pare că anume în legătură cu aceste evenimente a şi fost mutat episcopul Iosif de la Cetatea Albă la Suceava. Această acţiune a avut, probabil, şi un scop politic: fiind chemat în capitala ţării şi pus în fruntea bisericii, Iosif avea misiunea să contribuie la integrarea bisericească, precum şi politică, a celor două ţări sau Vlahii într-o singură putere laică şi bisericească, cu reşedinţa la Suceava. Faptul că, afară de hirotonisirea lui Iosif ca episcop de Cetatea Albă, în documentele vremii nu se relatează nimic despre acest centru episcopal ne face să prezumăm că, după transferul lui Iosif la Suceava, urbea de la gurile Nistrului şi-a pierdut definitiv acest statut ecleziastic. În acest sens, este semnificativ că, după consacrarea Mitropoliei Moldovei, în frunte cu mitropolitul Iosif, domnul moldovean Alexandru cel Bun a adus, cu mare alai şi cheltuială, moaştele Sf. Mucenic Ioan cel Nou, care pînă atunci se aflau la Cetatea Albă, şi le-a pus „într-a sa sfîntă cetate, ce iaste în oraşul Suceava"[18]. Astfel, Sf. Ioan cel Nou a intrat primul în panteonul de sfinţi al bisericii moldoveneşti.

Petru I Muşatinul a fost întîiul voievod moldovean care a promovat, în politica externă a ţării sale, orientarea filopolonă. După cîteva săptămîni de negocieri, la 26 septembrie 1387, el depune, la Lvov, omagiul de vasal regelui Poloniei Vladislav al II-lea Jagiello[19]. Relativ la acest eveniment, este simptomatic că, urmînd ritualul ortodox obişnuit în atare situaţii, voievodul moldovean a sărutat crucea şi a jurat pe Biblie, care însă se afla nu în mîna mitropolitului de Halici, Antonie, ci în a mitropolitului de Kiev, Ciprian, conducătorul bisericii ortodoxe a Marelui Ducat al Lituaniei, care, în 1385, încheiase o uniune personală cu Regatul Poloniei. Acest episod ar însemna că, la data respectivă, Moldova nu avea un mitropolit al său şi că biserica ţării nu fusese încă subordonată Mitropoliei de Halici. Ar urma, astfel, că această subordonare a fost decisă abia în cadrul negocierilor moldo-polone, la care a participat mitropolitul kievean, şi a fost realizată după depunerea jurămîntului vasalic de către voievodul şi boierii moldoveni. Trebuie să ţinem cont şi de faptul că, pînă la acest eveniment de la Lvov, Petru I controla şi Podolia Mică de dincolo de Nistru. Însă în cadrul negocierilor menţionate, hotarul Moldovei dinspre statul polono-lituanian a fost stabilit pe Nistru[20], voievodul moldovean fiind nevoit să se retragă din Podolia. În acelaşi timp, partea polono-lituaniană a recunoscut alipirea la Ţara Moldovei a teritoriilor de pînă la Cetatea Albă şi ţărmul Mării Negre. Nu este lipsită de temei nici opinia potrivit căreia episcopia de Cetatea Albă s-a aflat anterior în sfera de influenţă a Mitropoliei Lituaniei, condusă de Ciprian[21], ceea ce ar explica şi rolul primordial al acestuia în procedura de depunere a omagiului vasalic de către domnul moldovean. În cadrul aceloraşi negocieri s-a decis ca episcopia de Cetatea Albă să treacă în subordinea bisericii de la Suceava, cu condiţia trecerii bisericii întregii ţări în subordinea Mitropoliei de Halici, pe

care Ciprian urmărea să o supună Mitropoliei de Kiev. Existau, prin urmare, destule temeiuri ca voievozii de la Suceava să-i atribuie ţării lor numele bisericesc de Rusovlahia, adică „Vlahie dependentă canonic de Mitropolia Rusiei Mici".

În ceea ce priveşte Mitropolia Maurovlahiei, aceasta a fost înfiinţată, precum rezultă din unele acte ieşite din cancelaria bizantină, între 1381 şi septembrie 1386[22]. Totuşi, oricare ar fi fost data exactă, instituirea acestei mitropolii este anterioară extinderii graniţelor politice ale Ţării Moldovei pînă la Cetatea Albă şi ţărmul Mării Negre. Cercetătorii care au studiat în profunzime documentele referitoare la subiect identifică, nu fără temei, Maurovlahia cu Cetatea Albă, cunoscută în cercurile bizantine şi sub numele de Maurocastro, Maocastro, Malvocastro ş.a.[23]. Aşadar, Mitropolia Maurovlahiei aparţinea celuilalt voievodat, cu centrul la Cetatea Albă, care va constitui, după unificarea realizată de Petru I Muşatinul, Ţara de Jos.

O dată cu integrarea acestui voievodat în Ţara Moldovei, către toamna lui 1387, Mitropolia Maurovlahiei s-a pomenit şi ea în componenţa ţării lui Petru I Muşatin. În situaţia în care Ţara Moldovei propriu-zisă (Ţara de Sus) încă nu avea propria mitropolie, era firească, deci, intenţia Patriarhiei de la Constantinopol de a extinde puterea Mitropoliei Maurovlahiei asupra Ţării de Sus. Realizarea acestei extinderi s-a şi încercat prin delegarea lui chir Theodosios la Suceava. Însă, la venirea acestuia, biserica de aici era condusă de Iosif, episcopul de Cetatea Albă, hirotonisit de mitropolitul de Halici şi subordonat canonic acestuia. Considerînd situaţia ca fiind pe deplin canonică, trimisul patriarhului a părăsit Suceava fără a recurge la procedura de excomunicare. Pe de altă parte, intenţiile Patriarhiei nu conveneau puterii seculare de la Suceava, căci unificarea ţării se făcuse sub hegemonia politică a Ţării de Sus, iar extinderea autorităţii bisericeşti a Mitropoliei Maurovlahiei venea din Ţara de Jos, ceea ce ar fi însemnat acceptarea hegemoniei bisericeşti a ţării supuse. De aceea, pentru a evita o atare perspectivă, biserica Ţării Moldovei a fost trecută în subordinea Mitropoliei de Halici. Acţiunea dată a fost determinată, desigur, de orientarea filopolonă a voievodului Petru I, precum şi de presiunile regelui Poloniei Vladislav al II-lea şi ale mitropolitului Ciprian al Lituaniei. Oricum, toate acestea au asigurat motivul pentru neacceptarea la Suceava a lui Theodosie fără a periclita, în acelaşi timp, relaţiile cu Patriarhia Ecumenică.

Faptul că pînă tocmai în martie 1393 nu s-a păstrat nici o informaţie, fie şi indirectă, despre Mitropolia Maurovlahiei şi mitropolitul acesteia, ar însemna că ultima, ca dioceză ecleziastică, exista în acel moment doar pe hîrtie. Totodată, aceasta înseamnă că şi în alcătuirea bisericii Moldovei nu s-au produs în acest răstimp schimbări esenţiale, ea rămînînd organizată în episcopii sufragane Mitropoliei de Halici. Folosesc pluralul termenului *episcopie* pornind de la documentele din mai 1395, în care sînt menţionaţi doi episcopi – cunoscutul deja Iosif şi Meletie, acesta din urmă fiind, probabil, titular al mai vechii episcopii de Rădăuţi[24]. Este clar că biserica Moldovei, fiind supusă Mitropoliei de Halici, nu putea nicidecum să beneficieze de statutul de mitropolie.

Precum am menţionat mai sus, din martie 1393 şi pînă în vara lui 1394, adică vreun an şi jumătate, mitropolitul de Maurovlahia, anume chir Ieremia, s-a aflat în stăpînirea nestînjenită a diocezei sale, fiind menţionat cu regularitate în componenţa Sf. Sinod. Perioada dată coincide cu domnia lui Roman I (martie 1392 – sfîrşitul anului 1394). Nu este cazul să expun aici condiţiile în care Roman a ajuns să deţină scaunul domnesc. Ceea ce trebuie reţinut este că, din cele patru acte ce s-au păstrat de la acest domn, primele două au fost emise la Roman, şi nu la Suceava[25]. Astfel, primul document emis la Roman este actul din 5 ianuarie 1393, adresat regelui Poloniei Vladislav Jagiello, în care voievodul moldovean îşi exprimă dorinţa de împăcare cu vecinul din nord prin reluarea raporturilor de vasalitate-suzeranitate adoptate în timpul lui Petru I[26]. Două concluzii se desprind din analiza acestei scrisori: 1) pînă la data respectivă Roman I nu stăpînea capitala ţării şi 2) el se afla atunci în relaţii tensionate cu regele polon. Se pare că imediat după încetarea domniei lui Petru I, care s-a produs şi ea în condiţii necunoscute, Roman I a trebuit să lupte pentru tronul de la Suceava cu Ştefan I, care era susţinut de regele Poloniei. Susţinerea aceasta a fost dată în vileag de chiar Ştefan I atunci cînd, obţinînd tronul, pe la sfîrşitul anului 1394 sau începutul lui 1395, îi aducea omagiul vasalic protectorului său polon, afirmînd deschis că s-a aşezat în voievodatul Ţării Moldovei „din ajutorul lui Dumnezeu şi al măreţului rege Vladislav al Poloniei"[27]. Fiind cunoscut că în 1399 Ştefan nu se mai afla în scaunul Moldovei şi acceptînd informaţia cronicarilor că el a stăpînit ţara timp de 7 ani, rezultă că, de fapt, începutul domniei sale datează cu anul 1392. Este logic, de aceea, să se admită că atunci cînd Roman I emitea diplome domneşti în oraşul care-i purta numele, Suceava era stăpînită de Ştefan I, deşi nu s-a păstrat nici un document în acest sens.

Documentele adresate de către Roman I şi Ştefan I regelui Poloniei prezintă cîteva aspecte interesante

pentru subiectul nostru. Astfel, Roman I, urmărind probabil să obțină bunăvoința lui Vladislav Jagiello, îi promitea acestuia că nu-și va căuta, nici va avea alt domn decît regele Poloniei[28]. Cuvintele lui Roman semnifică mai degrabă o renunțare la ceva ce avusese. Ștefan însă se obliga să-l ajute pe suzeranul său polon „împotriva regelui Ungariei, împotriva voievodului Basarabiei"ș.a.[29]. Știindu-se că Ștefan I a obținut tronul răsturnîndu-l pe Roman I, nu încape îndoială că acei împotriva cărora el se angaja să lupte alături de regele polon erau foștii aliați ai lui Roman, anume Mircea cel Bătrîn și Sigismund I de Luxemburg, care îl ajutaseră să cucerească scaunul de la Suceava.

Evenimentele la care ne-am referit s-au întîmplat după moartea mitropolitului Rusiei Mici, Antonie (1391). Anticipînd sfîrșitul acestuia, în august al aceluiași an, patriarhul Antonie al IV-lea dispunea ca Mitropolia Galiției să fie deținută de ieromonahul Simeon, cu drepturi de exarh patriarhal. În caz că și acesta ar fi murit pînă la numirea unui mitropolit, se prevedea ca dreptul de a alege un nou exarh să fie acordat voievodului Maramureșului Balița și fratelui acestuia Dragoș[30]. Tot atunci, satisfăcînd doleanța celor doi maramureșeni, patriarhul lua sub protecția sa mănăstirea Sf. Mihail din Maramureș. Categumenul acesteia, ieromonahul Pahomie, era împuternicit cu drepturi de „exarh al ținuturilor supuse mănăstirii"[31].

În pofida deciziilor patriarhale, după decesul mitropolitului Antonie, în scaunul de la Halici a fost pus, prin voința regelui Poloniei, episcopul de Luțk Ioan, fără ca acesta să aibă încuviințare patriarhală. Astfel, este justificată opinia că dispozițiile patriarhale menționate aveau un vădit caracter antipolon și urmăreau scoaterea bisericii Galiției, căreia îi era subordonată biserica din Maramureș, de sub influența covîrșitoare a regelui polon. Ca atare, în această dispută de interese era antrenat și regele Ungariei, în stăpînirea căruia se afla, la acea vreme, Maramureșul. Se admite chiar că deciziile patriarhale ar fi avut la bază un acord bizantino-ungar, astfel că legătura dintre patriarhie și Dragoșeștii maramureșeni s-a făcut „cu învoirea sau cu conivența conducerii regatului ungar"[32].

Alianța lui Mircea cel Bătrîn și Sigismund cu Roman I împotriva lui Ștefan I, care era susținut de Vladislav Jagiello, declanșarea acestor conflicte într-o vreme imediat următoare morții mitropolitului Antonie de Halici, oferă destul temei pentru a admite implicarea celui de-al doilea Mușatin în același proiect bizantino-ungar, îndreptat contra intereselor Poloniei. Moartea lui Antonie și uzurparea scaunului mitropolitan de la Halici de către protejatul regelui polon au constituit pentru Patriarhie un prilej favorabil, inclusiv sub aspect canonic, pentru scoaterea bisericii Moldovei de sub administrarea falsului mitropolit și organizarea ei într-o dioceză autonomă, dependentă de Patriarhia Ecumenică. În plus, Roman I urmărea să-și elibereze țara de sub suzeranitatea Coroanei polone. În ultimă instanță, obținînd autonomia bisericii sale față de Mitropolia Galiției, uzurpată, și, de aceea, necanonică, și înlăturînd suzeranitatea polonă, Moldova ar fi dobîndit un nou statut internațional de stat independent și suveran, legitimat prin autoritatea împăratului bizantin și a Patriarhiei Ecumenice.

Prin prisma celor expuse mai sus, capătă o altă conotație apariția bruscă a mitropolitului Maurovlahiei în Sf. Sinod, imediat după ce Roman I ajunsese să stăpînească scaunul domnesc de la Suceava. Să se rețină că Roman I a fost primul dintre voievozii moldoveni care s-a intitulat domn autocrat (samoderjavnîi gospodin), adăugînd la titulatura sa particula *Io*, de o vădită inspirație bizantină.

Nicolae Iorga considera că la originea acestei titulaturi adaptate de Roman I ar fi stat o „concurență cu domnii munteni[33]. Există destule motive pentru a pune la îndoială această aserțiune și de a susține că în cadrul acțiunilor lui Roman I de a cuceri tronul țării a fost reanimat și proiectul patriarhal al Mitropoliei Maurovlahiei, cu acordul și susținerea domnului Țării Românești și regelui Ungariei. Astfel se explică apariția lui Ieremia ca mitropolit al Maurovlahiei. Precum am menționat, el și-a administrat nestingherit eparhia pînă în vara lui 1394, cînd a pierdut-o, fiind transferat, în consecință, la Tîrnovo. Păstoria sa se înscrie, așadar, în perioada domniei lui Roman, care, deși a emis încă o diplomă a sa la Suceava, la 18 noiembrie 1393[34], în anul următor nu a mai emis nici una, ceea ce s-ar explica prin intervenirea unei situații precare, pentru ca la sfîrșitul lui 1394 el să-și piardă definitiv cauza în fața lui Ștefan I. Graba cu care ultimul, abia ajuns în scaun, a trimis la Patriarhia de Constantinopol o solie în frunte cu protopopul Petru, demonstrează interesul său de a readuce biserica țării sale în subordinea Mitropoliei de Halici. Acest act trebuia să confirme, și în plan ecleziastic, suzeranitatea Coroanei polone asupra Moldovei, instituită prin omagiul vasalic al lui Petru I din septembrie 1387. Reamintesc că Ștefan I, numindu-și țara Rusovlahia, deja prin aceasta accepta unitatea ei bisericească cu Rusia Mică și nu cerea Patriarhiei altceva decît să-i binecuvînteze pe episcopii Iosif și Meletie[35]. În același timp, el respingea compromisul sugerat de patriarh, care admitea numirea de „Preasfîntă Mitropolie a Rusovlahiei", echivalînd-o cu acea de

„Preasfînta Mitropolie a Maurovlahiei" şi cerînd în schimb să fie acceptat solul voievodului, protopopul din Rusovlahia, ca exarh al acestei mitropolii[36]. Lipsa oricărei informaţii ulterioare despre acest protopop, în condiţiile în care litigiul declanşat a continuat pînă în 1401, demonstrează că misiunea exarhului patriarhal nu a fost acceptată de către Ştefan I. Datorîndu-i lui Vladislav Jagiello scaunul voievodal şi ascultînd cu obedienţă de suzeran, Ştefan I nu a făcut şi nu a putut face altceva decît să menţină şi biserica ţării în supuşenia falsului Mitropolit de Halici, creatura regelui polon.

Revenind la titulatura lui Roman I, cred că adoptarea ei se încadrează în planurile Patriarhiei Ecumenice de a reduce sfera de influenţă a Mitropoliei de Halici în favoarea extinderii autorităţii Mitropoliei Maurovlahiei, fiind vizată şi sfera de influenţă politică a Regatului Poloniei. Roman I s-a învrednicit, astfel, de titlul pe care-l purta datorită aderării sale la proiectul patriarhal al Mitropoliei Maurovlahiei, întocmai ca şi domnul Ţării Româneşti Nicolae Alexandru (1352–1364), care, în 1359, a obţinut consacrarea Mitropoliei Ungrovlahiei. Deosebirea constă doar în faptul că, prin instituirea Mitropoliei Ţării Româneşti, Nicolae Alexandru „a transferat... centrul de legitimitate superioară a puterii sale" de la Regatul Ungariei la Bizanţ, pe cînd Roman I a făcut acelaşi transfer, numai că de la Regatul Poloniei. Ca şi în cazul domnului muntean, titulatura lui Roman trebuia să însemne „o înălţare în ierarhia statelor şi, în condiţiile date, un act de independenţă"[37].

Cu privire la domnia succesorului lui Ştefan I în scaunul Moldovei, voievodul Iuga, nu dispunem decît de informaţii extrem de sumare. În unica diplomă ce s-a păstrat nedeteriorată, emisă în vremea lui, el se intitula „domn al Ţării Moldovei"[38], preluînd astfel esenţialul din titlul tatălui său Roman I. Faptul că Iuga nu a preluat şi titlul de autocrat s-ar explica prin aceea că, la momentul respectiv, fusese depăşită divizarea puterii, caracteristică perioadei de rivalitate dintre Roman şi Ştefan. Însă abandonarea şi a particulei *Io*, de factură bizantină, ar putea avea o altă explicaţie, ce ţine de orientarea lui Iuga în problema statutului bisericii din Moldova.

În această ordine de idei, pare a nu fi lipsită de temei consemnarea lui Axinte Uricariul, pe care a interpolat-o în cronica lui Grigore Ureche. Referindu-se la problematicul „letopiseţ ce iaste izvodit de Dubău" în baza unei alte cronici obscure, cunoscutul cărturar scria că Iuga ar fi „trimis întîi la arhiepiscopul de Ohrida şi au luat blagoslovenie, de au pus mitropolit"[39]. După cum a explicat lucrurile reputatul istoric Răzvan Theodorescu, în realitate era vorba de patriarhia sîrbească de Peč, întemeiată de către Ştefan Duşan (1331–1355) fără încuviinţarea Constantinopolului şi pusă pe seama ierarhilor locali, fapt pentru care patriarhii sîrbi au fost supuşi anatemei bizantine[40]. Autorul admite „o încercare moldovenească de apropiere de o biserică ce trecuse, nu demult, printr-o criză asemănătoare a legăturilor cu Bizanţul, criză care nici în preajma lui 1400 nu se reglementase întru totul". Această tentativă ar fi grăbit împăcarea cu Patriarhia, care s-a şi produs în 1401[41]. Reamintesc că Iosif a fost denunţat la Patriarhie ca fiind episcop sîrb. Bănuielile în acest sens au fost divulgate nu în urma examinării demersului lui Ştefan I, ci în timpul cercetărilor efectuate de apocrisarii patriarhali în legătură cu demersul lui Alexandru cel Bun. Din toate acestea, putem presupune că Iuga a fost primul voievod moldovean care, profitînd de criza ce apăruse în relaţiile dintre Suceava şi Constantinopol, a încercat să obţină consacrarea bisericii ţării, solicitînd pentru aceasta legitimare la Patriarhia de Peč, al cărei statut canonic nu era însă recunoscut la Constantinopol. Prin această acţiune Iuga a urmărit, probabil, un scop ascuns, anume de a exercita presiuni asupra Patriarhiei Ecumenice, care, deşi nu se opunea legitimării bisericii Moldovei, totuşi, o accepta numai în cadrul Mitropoliei Maurovlahiei. Însă denumirea acesteia, la fel ca şi Rusovlahia, era străină numelui ţării şi, respectiv, nu asigura identitatea acesteia. Astfel, Iosif trebuie văzut ca fiind într-adevăr primul mitropolit al Moldovei ridicat în scaun prin voinţa puterii seculare de la Suceava, al cărei exponent era domnul Iuga. Este foarte posibil ca şi numele de Moldovlahia pentru dioceza respectivă să se fi datorat lui Iuga. Totuşi, dat fiind că această denumire a fost folosită pentru prima oară în titulatura lui Alexandru cel Bun, cred că anume această ultimă paternitate este cea adevărată.

Moldovlahia – noua denumire a ţării ca provincie ecleziastică – era purtătoarea identităţii ei pe plan bisericesc, tot aşa cum numele de Ţara Moldovei exprima identitatea politică şi statală. Mai mult ca atît, noua denumire înlătura şi unele piedici canonice în rezolvarea litigiului cu Constantinopolul, căci prin legiferarea ei se anula, fără a fi necesară o hotărîre specială, Mitropolia Maurovlahiei. Şi nu-i întîmplător faptul că, în 1401, patriarhia nu s-a opus revendicărilor înaintate de Moldova, cum făcuse în anii anteriori, deşi Ieremia continua să se afle în viaţă. Sinodul i-a rezervat lui Ieremia doar posibilitatea ca, în caz că „nu se împacă cu situaţia şi nu se linişteşte, ci caută judecată", să se prezinte în instanţa sinodală, care va lua o decizie ce „va părea acestuia canonică

şi dreaptă pentru ambele părţi". Dar înainte de judecată s-a găsit de cuviinţă „că este nedrept ca unul (chir Ieremia – *P.P.*) să se bucure de propriul său rang (mitropolit de Maurovlahia – *P.P.*) şi de funcţia episcopală (în biserica de la Tîrnovo – *P.P.*), iar altul (Iosif) să fie suspendat, după cum s-a arătat, căci nu a încălcat nimic..."[42].

Denumirea adoptată – Moldovlahia – o înlătura şi pe cea nefirească de Rusovlahia, care exprima dependenţa bisericească a Moldovei de o ierarhie ecleziastică străină, simbolizînd şi dependenţa politică de Coroana catolică a Poloniei. Aşadar, noua denumire, alături de legitimarea canonică a Mitropoliei Moldovei, simboliza independenţa ţării atît pe plan politic, cît şi bisericesc. Prin aceasta, Alexandru cel Bun a cîştigat un avantaj important în lupta sa pentru consolidarea domniei pe plan intern, în raporturile cu boierimea. În plus, era vorba şi de un avantaj pe plan extern, pe care domnul moldovean l-a fructificat urmărind afirmarea suveranităţii Ţării Moldovei faţă de vecini, în primul rînd faţă de regatul Ungariei şi cel al Poloniei, precum şi faţă de Marele Ducat al Lituaniei. Mai mult ca atît, biserica Moldovei a fost protejată canonic faţă de veleităţile expansioniste ale Mitropoliei Kievului şi a întregii Rusii, manifestate de titularul acesteia, Ciprian.

Este greu de spus ce a primat: crearea Mitropoliei Moldovei la anularea Mitropoliei Rusiei Mici sau anularea acesteia la legitimarea Mitropoliei Moldovei. Cert este că în acelaşi an, 1401, Mitropolia de Halici şi-a încetat existenţa, fiind integrată în eparhia lui Ciprian, care a obţinut titlul de „Mitropolit al Kievului, Haliciului şi al întregii Rusii"[43]. Eforturile lui Alexandru cel Bun, precedate de iniţiativele lui Iuga, au ferit biserica Moldovei de pericolul de a fi încorporată într-o structură ecleziastică străină. Astfel, deşi consacrarea definitivă a Mitropoliei Moldovei prin decizie sinodală s-a produs pe la sfîrşitul anului 1401 sau chiar la începutul anului 1402[44], cred că momentul înfiinţării ei ca eparhie autonomă, cu un mitropolit moldovean în frunte, poate fi considerat, pe drept cuvînt, ziua de 26 iulie 1401, cînd a fost adoptată decizia Sf. Sinod pe marginea demersului lui Alexandru cel Bun şi cînd episcopului Iosif i s-au recunoscut atribuţiile de mitropolit legitim. Şi dacă alcătuitorul necunoscut, zis anonim, al letopiseţului Moldovei, pornind de la Alexandru cel Bun, descrie domniile sub genericul „Ţării Moldovei"[45], o făcea în plină cunoştinţă de cauză, tot aşa cum în secolul al XVII-lea, Misail Călugărul, descriind mai multe fapte măreţe realizate de Alexandru cel Bun pentru prosperarea bisericii, l-a apreciat elogios ca „fiindu mai întreg şi mai cu minte decît cei trecuţi înaintea domnii lui"[46]. Cu aceste cuvinte ale cărturarului îmi încheie studiul de faţă, în care am încercat să elucidez, pornind de la informaţiile sumare oferite de izvoare, circumstanţele istorice în care Ţara Moldovei a obţinut, după constituirea sa statală, autonomia pe plan bisericesc – factor indispensabil legitimării ei pe harta politică a Europei Centrale şi de Sud-Est.

Biserica cu hramul Sfîntului Gheorghe din Suceava, reşedinţă a Mitropoliei Moldovei

NOTE

[1] *Fontes Historiae Daco-Romanae (F.H.D.R.)*, vol. IV, *Scrisori şi acte bizantine. Secolele IV–XV*. Publicate de: Haralambie Mihăiescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Şerban Tanaşoca, Tudor Teoteoi, Bucureşti, 1982, p. 269, 271.

[2] *Ibidem*, p. 275.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem, p. 271.*

[5] *Ibidem*, p. 275, 276.

[6] *Ibidem*, p. 233, 235.

[7] *Ibidem*, p. 237, 239 (doc. nr. 39, 41–44), 241 (nr. 45).

[8] *Ibidem*, p. 239.

[9] *Ibidem*, p. 241 (nr. 45).

[10] *Ibidem*, p. 239 (nr. 43).

[11] *Ibidem*, p. 269.

[12] *Ibidem*, p. 243, 245 (nr. 47, II).

[13] *Ibidem*, p. 245 (nr. 48), 247 (nr. 49).

[14] Victor Spinei, *Terminologia spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine stătător // Stat. Societate. Naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 72. Într-o altă lucrare, *Moldova în secolele XI–XIV*, publicată în 1982 la Bucureşti şi reeditată „cu consistente adăugiri şi remanieri" în 1994, la Chişinău (Editura *Universitas*), autorul susţine: „Cancelariei patriarhilor constantinopolitani i se datorează impunerea formelor *Vlahia neagră* (Maurovlahie), *Vlahia rusă* (Rusovlahia) şi, ulterior, *Vlahia moldovenească* (Moldovlahia)" (p. 52). Opinia lui V. Spinei este acceptată de Ştefan S. Gorovei, care încearcă să explice „oscilaţia cancelariei patriarhale" între denumirile de mai sus „prin aceea că ea nu accepta să-i dea nici numele care i s-ar fi cuvenit după vechiul scaun – şi atunci ar fi fost *episcopia de Asprocastron* (pentru care se socotea, probabil, că rămăsese Iosif, necunoscut ca mitropolit)! – dar nici cel nou, care ar fi trebuit să fie, încă de atunci, *Mitropolia Sucevei* şi ar fi însemnat implicit şi *a întregii Moldovlahii* [aşa cum cea *a Kievului* era şi *a întregii Rusii* (Mari)]" – Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, Iaşi, 1997, p. 190.

[15] *F.H.D.R.*, vol. IV, p. 211.

[16] Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut // Studii şi materiale de istorie medie*, tom. VI, Bucureşti, 1973, p. 43–59. Lucrarea a fost reeditată în culegerea de studii a acestui autor *Geneza statului în evul mediu românesc* (Cluj-Napoca, 1988, p. 97–112). Am recurs la concluziile şi observaţiile formulate de Şerban Papacostea şi în alte lucrări, inclusiv în articolul recent *Formarea graniţelor istorice ale Ţării Moldovei* (Universitatea Liberă Internaţională din Moldova. *Analele ştiinţifice. Istorie,* vol. I, Chişinău, 2000, p. 35–43).

[17] Pavel Parasca, *Formarea graniţelor istorice ale Ţării Moldovei*, p. 40, 41.

[18] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, [1956], p. 69, 71.

[19] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 600 (actul voievodului), 602 (actul boierilor).

[20] Pavel Parasca, *op. cit.*, p. 41.

[21] Flavius Solomon, *Domnie şi biserică în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului XIII. Implicaţii haliciene // Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, tom. XXXII, Iaşi, 1995, p. 32.

[22] V. Laurent, *Aux origines de l'Eglise de Moldavie. Le metropolit Iérémie et l'évêque Joseph // Revue des études byzantines*, tom. V, 1947, p. 163; J. Darrouzes, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinopole*, vol. I, *Les actes des partriarches*, fasc. VI, *Les regestes de 1377 à 1410*, Paris, 1979, p. 185, 186; Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 177.

[23] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIX*, p. 22–25, 46, 48, 80, 123 etc.

[24] Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Chişinău, 1993, p. 107.

[25] *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova (D.R.H.A.)*, vol. I, Bucureşti, 1975, p. 3–5 (nr. 2–3).

[26] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 608, 609.

[27] *Ibidem*, p. 613–615.

[28] *Ibidem*, p. 608.

[29] *Ibidem*, p. 613.

[30] *F.H.D.R.*, vol. IV, p. 233 (nr. 35).

[31] *Ibidem*, p. 231, 235 (nr. 34).

[32] Şerban Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii central- şi est-europene // Românii în istoria universală*, vol. III, Coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1988, p. 531.

[33] N. Iorga, *Istoria Românilor şi a romanităţii orientale*, Bucureşti, 1937, p. 256.

[34] *D.R.H.A.*, vol. I, p. 6.

[35] *F.H.D.R.*, vol. IV, p. 247. Episcopii în cauză nu sînt aici nominalizaţi, dar numele lor figurează în scrierea patriarhală adresată lor direct (p. 249).

[36] *Ibidem*, p. 247.

[37] Şerban Papacostea, *Întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania* // Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, p. 78.

[38] *D.R.H.A.*, vol I, p. 10.

[39] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 69.

[40] Răzvan Teodorescu, *Implicaţii balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei. O ipoteză // Românii în istoria universală*, vol. III, 1, p. 549–552.

[41] *Ibidem*, p. 558.

[42] *F.H.D.R.*, vol. IV, p. 273.

[43] Şerban Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei*, p. 539.

[44] V. Laurent, *Aux origines*, p. 168. Procesul intentat în Sf. Sinod împotriva patriarhului Matei, care pronunţase decizia tranşantă în favoarea lui Iosif şi în defavoarea lui Ieremia, a durat cîţiva ani, fără însă ca cele hotărîte în 1401 să fie anulate sau barem modificate: *F.H.D.R.*, vol. IV, p. 323, 325, 327, 329.

[45] Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 14.

[46] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 69.

Vladimir ZAGAEVSCHI

DESPRE CONTINUITATEA ALFABETULUI LATIN LA ROMÂNI

Vin din Munţii Latiniei,
Deci şi scrisul mi-i latin
Gr. Vieru

Au trecut mai bine de zece ani de la revenirea la alfabetul latin în Republica Moldova. Pe tot parcursul acestor ani însă, dar mai ales în preajma celei de-a zecea aniversării a acestui eveniment, anumite publicaţii (de stînga) au continuat să aducă fel de fel de incriminări celor care au luptat pentru alfabetul latin: că aceştia ar fi adus poporul la analfabetism într-o singură zi, ca şi cînd nu ei, învinuitorii de azi, în 1941, la venirea ruşilor, ne-au impus peste noapte un alfabet rusesc; că alfabetul latin i-ar româniza (pe românii basarabeni), i-ar dezarma spiritual şi moral; că prin introducerea alfabetului latin şi înlăturarea celui rusesc s-ar aduce prejudicii creştinismului ortodox, ca şi cum, pînă la impunerea scrisului slavon şi pînă la acceptarea de către români, în urma unor circumstanţe, a cărţilor bisericeşti în limba slavonă, românii nu ar fi avut scrisul lor – pe cel latin – şi nici nu ar fi fost creştini, de rit roman etc.

În cele ce urmează ne propunem să revenim, adăugînd şi unele date noi, la istoricul alfabetului latin la români, a cărui evoluţie a fost, pînă la un moment dat, în strînsă legătură cu creştinismul de tip roman.

AU CUNOSCUT DACII SCRISUL?

Aşadar, la ora actuală putem susţine cu toată fermitatea că societatea daco-getică a cunoscut şi a folosit scrisul, cel puţin în epoca Burebista–Decebal. Despre aceasta ne vorbesc rezultatele unor cercetări minuţioase şi îndelungate, de care dispune ştiinţa pînă în prezent [12, p. 137–140]. La început, dacii foloseau alfabetul grecesc, precum atestă numeroase dovezi, inclusiv literele cioplite în blocurile de calcar din incinta sacră a Sarmizegetusei, descoperite în secolul al XIX-lea pe Dealul Grădiştea-Muncelului, unde se află ruinele vestitei aşezări dace. Aceste litere greceşti certifică legăturile pe care statul dac, în frunte cu Burebista, le întreţinea cu oraşele pontice (greceşti) [12, p. 138, 139].

Începînd cu secolul I d.Hr., în urma cuceririi de către romani a Dobrogei şi a statornicirii ferme a hotarului Imperiului Roman pe Dunăre (din Germania pînă la Marea Neagră), legăturile cu oraşele pontice slăbesc; în schimb, se stabilesc relaţii comerciale şi culturale cu Roma. În asemenea circumstanţe, alfabetul grecesc este înlocuit cu cel latin.

Legăturile economice şi culturale dintre daco-geţi şi lumea romană sînt atestate de numărul mare al monedelor romane din perioada anterioară cuceririi Daciei şi de unele inscripţii, care confirmă prezenţa alfabetului latin şi folosirea lui curentă în Dacia preromană. Astfel, pe un mare vas de cult descoperit la Sarmizegetusa citim inscripţia DECEBALUS PER SCORILO (descifrată: Decebal, fiul lui Scorilo), redactată în limba dacilor, dar cu litere latine. Există şi alte dovezi în acest sens. Este de menţionat însă

faptul că scrisul n-a fost niciodată accesibil tuturor dacilor, rămînînd un bun al claselor de sus şi, în primul rînd, al curţii regale şi al clerului [12, p.139; 29, p. 44, 45; 15, p. 33].

S-A PĂSTRAT SCRISUL LATIN ÎN DACIA DUPĂ RETRAGEREA ROMANĂ?

Cunoscut dacilor pînă la cucerirea lor de către romani (în urma războaielor duse între anii 101-102 şi 105-106 d. Hr.), scrisul latin capătă o şi mai mare răspîndire în Dacia Traiană şi după această dată, adică după retragerea legiunilor romane de către împăratul Aurelian (anul 271 d. Hr.).

Scrisul latin n-a dispărut fără urme („cu totul"), cum susţin adepţii scrisului chirilic [3, p. 221; 4, p. 3–13]. E drept că şi Gh. Asachi sublinia, la vremea sa, lipsa mărturiilor materiale, el arătîndu-se însă a fi mai optimist, susţinînd că „limba română, ce derează (=provine) de la idiomele care se vorbeau în Italia antică, la început se scria cu litere latine; ist adevăr a uricului ei e de agiuns spre a statornici adevărul, în lipsa altor mărturii materiale, care în cursul a mai mult de una mii de ani s-au pierdut" [1, p. 477].

Totuşi, asemenea mărturii există – atît directe, cît şi, mai ales, indirecte –, căutate cu grijă şi răbdare de către cercetători onești, mărturii care aruncă lumină, prin negura secolelor, asupra continuităţii alfabetului latin pe teritoriile populate de români pînă şi după introducerea, prin intermediul bisericii pravoslavnice, a scrisului chirilic.

Pentru o limbă ale cărei prime monumente scrise (cu grafie slavonă) apar de abia în secolul al XIV-lea trebuia găsite alte dovezi, inaccesibile celor deprinşi a le căuta la suprafaţă şi care susţin – din această cauză sau poate din rea-credinţă – că „nu există nici un fel de dovezi – nici directe, nici indirecte –, care ar putea demonstra sau măcar ar face aluzie la faptul că în Romania Răsăriteană s-a folosit vreodată scrisul latin" [2, p.327].

Aşadar, care sînt aceste mărturii? Să începem cu dovezile directe sau materiale.

Pe teritoriul Daciei Traiane au fost descoperite circa 3000 de inscripţii latineşti (pe pietre funerare, pe vase, pe monede etc.), care datează din epoca administraţiei romane (începutul sec. al II-lea – sfîrşitul sec. al III-lea) şi pînă în secolele VI–VII, adică pînă la perioada cînd are loc contactul populaţiei romanizate din nordul Dunării cu slavii (sec. al VII-lea).

S-a constatat că doar 35 din aceste inscripţii sînt în limba greacă, restul sînt scrise în latină, şi nu numai în latina oficială, ci şi în cea vorbită de provinciali.

O sută din cele circa 3000 de inscripţii sînt localizate pe pămîntul fostului stat istoric al Moldovei. Descoperirile arheologice făcute în Basarabia mărturisesc cu certitudine că şi în acest spaţiu romanic autohtonii daco-geţi cunoşteau scrisul latin [17, p.18].

O mărturie incontestabilă în această privinţă sînt şi cele 20 de monede de argint bătute în secolul al IV-lea d. Hr. de către un împărat roman, pe care le-a găsit nu demult în grădina sa un locuitor al Chişinăului. Monedele, ce s-au aflat în pămînt circa 1600 de ani, s-au păstrat excelent şi au fost donate Muzeului de Istorie Naturală din Chişinău (v. ziarul „Pravda", Moscova, din 14 septembrie 1973).

Chiar şi după introducerea alfabetului slav în principatele române (după P.P. Panaitescu – de prin sec. al X-lea [28, p. 19, 20]; după N. Corlăteanu – de prin sec. al X-lea – al XI-lea [9, p.211], iar după I. Iordan, care porneşte de la datele oferite de Al. Rosetti, – de pe la sfîrşitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XIV-lea [19]), alfabetul latin n-a dispărut fără urme. Un caz grăitor în această privinţă este că, începînd de prin anul 1580, Luca Stroici, mare logofăt al cancelariei domneşti, cu consimţămîntul domnitorului şi al mitropolitului ţării, semnează documentele de stat cu caractere latine. Iar în anul 1593, acelaşi Luca Stroici scrie în româneşte, tot cu alfabet latin, „Tatăl nostru" pentru enciclopedistul polonez Stanislav Sarnitski. Este de menţionat că, pînă la Şcoala Ardeleană, Luca Stroici este considerat primul care a încercat să reintroducă alfabetul latin în cancelaria domnească şi în biserică.

Alfabetul latin era aplicat, de asemenea, la curtea lui Ştefan cel Mare (1457–1504) în corespondenţa diplomatică cu Polonia, Ungaria şi alte ţări care foloseau grafia latină. Unii voievozi au bătut chiar monede cu litere latine, bunăoară domnitorul Ţării Româneşti, Radu I (1374–1385) [27, p. 69]. Iar N. Iorga menţionează că şi domnii Moldovei, pentru a-şi demonstra puterea şi neatîrnarea, „începură şi ei a bate bani asemănători cu cei ungureşti. Moneda moldovenească cu inscripţii chirilice sau *latine* (subl. – *V.Z.*) purta ca semn osebitor stema sau herbul ţării" [20, p. 83].

Mulţi cărturari, care şi-au făcut studiile în ţările cu religie catolică, mînuiau bine scrisul latin (Varlaam, Dosoftei, Gr. Ureche, Petru Movilă, Miron Costin, Nicolae Milescu-Spătaru, Dimitrie Cantemir ş.a.).

Grigore Ureche (1590–1647), spre exemplu, îşi face studiile la şcoala iezuită din Liov (Lvov), unde a învăţat „artele libere", adică latina cu gramatica, retorica şi poetica [25, p.10]. Mai mult chiar, Nistor Ureche, tatăl lui Gr. Ureche, era „om instruit pentru acea epocă (scria cît de cît latineşte şi era autorul unei scrieri hagiografice în româneşte)" (ibidem).

Miron Costin (1633–1691) s-a instruit la colegiul iezuit din Bar (Podolia), unde „învaţă după metoda scolastică limba latină şi disciplina severă a clasicismului latin" [26, p. XI], apoi, peste ani, „şi-a trimis fiii în Ţara Leşească şi i-a pus să înveţe acolo limba latinească şi alte meşteşuguri slobode" [5, p. 152].

Începuturile şi continuitatea scrisului latin la români trebuie urmărite în strînsă legătură cu creştinismul de rit roman. După P.P. Panaitescu [27, p. 33], creştinismul românesc îşi are originile în antichitate, şi nu în evul mediu, cînd au fost creştinate popoarele barbare (slave, germanice şi mongole, adică ungurii) de către misionarii trimişi de Roma sau de Constantinopol. Despre răspîndirea creştinismului în diferite provincii ale Imperiului Roman, inclusiv în Dacia, mărturiseşte scriitorul latin creştin Tertulian, (cca 160–210) [27, p.33]. Că Dacia a primit creştinismul înainte de părăsirea acestei provincii de către romani şi că el a fost predicat în limba latină aflăm şi dintr-o inscripţie funerară de la Napoca (Cluj-Napoca), cu formulă creştină în limba latină: „Si tibi terra levis" („Să-ţi fie ţărîna uşoară") [27, p. 33–34].

„Noi primiserăm creştinismul în formă latină cu secole înaintea slavilor", scrie Ion Nistor [24, p. 17]. „Rămîne un fapt stabilit că temelia creştinismului nostru a fost de origine latină", conchide P.P. Panaitescu [27, p. 35].

„România era creştinată încă din veacul III. Desele năvăliri ale barbarilor nu putură stîrpi semînţa credinţei, care de la Dragoş luase o întindere mai mare", notează C.Negruzzi în „Scrisoarea X (Despre Mitropolia Moldovei)" [23, p. 196].

Creştinismul era răspîndit în sec. al VI-lea în toate provinciile dunărene, în forma latină (nu greacă); limba bisericii era latina [29, p. 45; 15, p. 34].

Descoperirile arheologice atestă că prin sec. al VI-lea romanii răsăriteni aveau biserici ce ţineau de religia romană, în care serviciul divin era oficiat în limba latină. Este vorba de bazilica creştină de la Sucidava, de lîngă Turnu Severin, descoperită de arheologul Gr. G. Tocilescu [8, p. 34; 15, p. 34]. Efectuînd săpături la Cetatea Albă, profesorul Nicorescu a depistat temelia unei biserici de prin sec. al XI-lea–al XII-lea [8, p. 34].

Ca probe indirecte ce demonstrează cît se poate de explicit că religia creştină a pătruns în Dacia Traiană o dată cu romanizarea ei pot fi aduse datele filologice, inclusiv terminologia religioasă, care, în bună parte, este latină: *Dumnezeu* (<Dominus Deus), *biserică* (<basilica), *creştin* (<christianus), *cruce* (<crux, crucis), *lege* (= credinţă) (<lex, legis), *cîşlegi* (<caseum ligat), *Paşti* (<pascha), *păcat* (<pecatum), *păgîn* (<paganus), *rugăciune* (<rogatio, rogationis), *înger* (<angelus) ş.a. [8, p. 34; 15, p. 34; 17, p. 14].

De asemenea, cuvintele *a scrie*, *scriptură*, *carte* sînt încă o dovadă că tradiţia scrisului latin la români, începînd cu perioada romanizării, nu s-a şters de-a lungul secolelor [8, p. 34]. În caz contrar, atît termenii bisericeşti nominalizaţi, cît şi cei ce ţin de cultura scrisului ar fi fost de origine slavă. Despre aceasta vorbeşte şi George Coşbuc: „Şcoală ne-au dat deopotrivă slavii şi grecii. Religie noi am avut: religia creştină, înainte de-a veni în atingere cu grecii şi slavii, căci noi aveam pe Dumnezeu, credeam în cruce, aveam legea creştină şi aveam rugăciuni, deosebeam creştinul de păgîn, credeam în suflet şi ne feream de păcat. Toate aceste vorbe de origine latină dovedesc că n-am primit creştinismul de la slavi, pentru că deodată cu noţiunile – dacă le-am fi primit de la slavi – am fi primit şi vorbele slavone pentru acele noţiuni" [11, p. 96].

Aşadar, datele lingvistice directe şi cele indirecte, inclusiv cele legate de păstrarea creştinătăţii romane la populaţia romanică răsăriteană, confirmă folosirea scrisului latin în fosta Dacie pînă la introducerea scrisului slav prin intermediul religiei ortodoxe slave.

CÎND ŞI CUM ROMÂNII AU FOST NEVOIŢI SĂ ACCEPTE CREŞTINISMUL DE TIP RĂSĂRITEAN (SLAVON), LITURGHIA SLAVĂ ŞI ALFABETUL CHIRILIC?

Prin secolul al VII-lea are loc primul contact al romanilor răsăriteni cu popoarele slave, cu slavii meridionali (numiţi mai tîrziu, după înfiinţarea statelor respective, „bulgari" şi „sîrbi").

Slavii nu aveau scrisul lor şi ţineau de religia păgînă. În acelaşi timp, Imperiul Bizantin depunea eforturi mari pentru a-i creştina şi a le propaga creştinismul în limba slavonă. Moravii (cehii de astăzi), fiind şi ei păgîni şi manifestînd dorinţa de a se creştina, nu puteau recurge la sprijinul germanilor, care doreau să-i convertească la religia catolică, întrucît se aflau cu ei în relaţii de duşmănie. În aceste împrejurări, Rostislav, principele Moraviei, se adresează în anul 862 împăratului Bizanţului, Mihail III, cu rugămintea să trimită în Moravia călugări pentru a predica creştinismul de rit răsăritean. Se configura un interes reciproc: Moravia căuta să-şi menţină independenţa naţională, ameninţată de popoarele germanice, iar Bizanţul urmărea să-şi lărgească sfera de influenţă. Cu acest scop, în anul 863, călugării Chiril şi Metodiu, valahi bizantinizaţi din sudul Dunării [18, p. 142], originari din părţile Salonicului (Grecia), capătă indicaţii de la împăratul Bizanţului să alcătuiască un

alfabet pentru slavi pe baza celui grecesc. Alfabetul conținea 43 de litere și a fost numit *chirilița* sau *alfabetul chirilic*, după numele unuia din alcătuitori. Chiril și Metodiu au tradus mai apoi din greceşte în limba slavă cărțile sfinte și liturghia. La baza acesteia se află un dialect vechi bulgar-macedonean, care circula în secolele IX–XII în jurul orașului Salonic și care s-a numit mai tîrziu *limba slavonă veche bisericească*, *limba sfîntă a slavilor* (bulgari, sîrbi, ruși, ucraineni) sau *paleoslava*. În această limbă, prin sec. al X-lea – al XII-lea, au fost traduse din greceşte textele religioase.

La anul 864 se creştinează bulgarii. Mult mai tîrziu, către anul 988, au adoptat creştinismul și slavii de răsărit (ruşii, ucrainenii). Slavii apuseni (cehii, slovacii, polonezii) au fost convertiți pînă la urmă la religia catolică, predicată în limba latină, de aceea pînă în zilele noastre ei se folosesc de alfabetul latin. Noi, românii, dimpotrivă, în urma unor circumstanțe, la care ne vom referi în continuare, am fost nevoiți să acceptăm creştinismul de tip răsăritean, împreună cu cărțile bisericeşti în limba slavă și împreună cu alfabetul slav. Această întorsătură în viața spirituală a românilor a fost semnalată de către scriitorii noştri clasici, Gh. Asachi, C. Negruzzi, M. Eminescu. Astfel, Gh. Asachi scrie: „Întrebuirea (= întrebuințarea – *V.Z.*) literilor chiriliane în limba noastră datează de la întroducerea creştinismului în România, făcută de slavi, apostoli ai bisericii răsăritene, carii, necunoscînd scriptura latină, au adoptat în limba română litere chiriliene, precum în Polonia apostolii bisericei apusene, necunoscători de litere chiriliene, au aplicat în scrierea limbii polone litere latine, deşi dupre uricul ei slav se cuvenea a se scrie cu cele chiriliene“ [1, p. 477]. C. Negruzzi, în „Scrisoarea XXXII (Despre limba românească)“, menționa și el că „papistașii (=catolicii – *V.Z.*) nu lăsară pe poloni să scrie cu slovele lor, temîndu-se de slavii ortodocși de care ei erau încungiurați. Grecii asemene îndemnară pe români să se servească cu slovele chirilice, ca nu cumva să se strecoare printre ei o dată cu literele și ritul apusean“ [23, p. 269]. Aceste enigme din istoria noastră a încercat să le explice și M. Eminescu: „Se poate cum că i-ar fi mirînd documentele în genere slave ale istoriei noastre? Numai că asta nu dovedeşte nimic. Documentele regatului polon erau exclusivamente latine, – e o urmare ca polonii să fi fost latini? Sînt polonii descendenți ai romanilor, pentru că în evul miez în familiile lor se vorbea latineşte?“ [14, p. 38].

Creştinarea bulgarilor și introducerea cărților bisericeşti și a liturghiei în limba slavă, rezultat al activității cărturăreşti a lui Chiril și Metodiu, s-a soldat cu repercusiuni adînci asupra românilor din nordul Dunării.

Neavînd pînă tîrziu de tot un episcopat al lor, consfințit în mod canonic de patriarhia de la Constantinopol, și fiind în așteptarea înființării unui asemenea episcopat, lipsindu-le, astfel, și cărțile sfinte în limba națională, românii erau influențați tot mai mult de biserica slavă bulgară.

Așezarea bulgarilor în Moesia (sudul Dunării) a dus la ruperea contactului direct al bisericii românilor din nordul Dunării cu Bizanțul, centrul credinței ortodoxe. În asemenea condiții, pe la sfîrșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XI-lea, românii au fost siliți să adopte religia de rit slav, liturghia slavă și alfabetul chirilic [27, p. 46–47; 24, p. 15–17].

Marele istoric român A. Xenopol scria, pe bună dreptate, că „întoarcerea românilor de la creştinismul roman la cel bulgar a fost datorită unei apăsări exterioare, căci nu exista nici un motiv care să fi făcut pe români a lepăda o formă de religie pe care o înțelegeau și a lua pe una pentru care nu aveau nici o înțelegere. Ce motiv ar fi putut împinge însă pe români a înlătura forma poporană a religiei lor și a adopta una din care nu înțelegeau nici o singură vorbă? Înaintea puterii însă și a autorității trebuia să se plece acel supus și îndată ce cîțiva preoți bulgari vor fi găsit o viață uşoară și mănoasă între români, numărul lor va fi crescut pe fiece zi: apostolii bulgari se vor fi adus fără încetare pentru a răspîndi învățătura lor între români. Astfel, în puțin timp, sprijinit de brațul autorității seculare pe care totdeauna clerul a ştiut să-l ieie în ajutorul său, s-a lățit și întărit creştinismul bulgăresc între românii din Dacia Trăiană“ [apud: 10].

Aşadar, de pe la anul 1054, cînd are loc despărțirea celor două biserici – apuseană catolică și răsăriteană ortodoxă (Marea schismă) –, limba slavonă cu grafia chirilică a devenit pentru mai multe secole limbă oficială a cultului religios și a cancelariei domneşti. Aceasta a durat pînă cînd Vasile Lupu și Matei Basarab introduc în biserică limba română în locul celei slavone [27, p. 167–168].

Scrisul slavon, prin urmare, n-a umplut un gol în lipsa scrisului latin, ci, din considerente de ordin religios, l-a strîmtorat și chiar, pînă la urmă, l-a înlăturat din biserică și de la curte.

CÎND ŞI CUM ROMÂNII AU ADOPTAT ALFABETUL LATIN?

O informație mai detaliată în această privință găsim la Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei“, unde susține că „înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii foloseau litere latineşti, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage

din cel roman. Dar cînd mitropolitul moldovean a trecut, la acel sinod, după cum am arătat mai sus, de partea papistaşilor (= catolicilor – *V.Z.*), atunci urmaşul său cu numele Theoctist – diacon al lui Marcu din Efes, bulgar de neam, ca să stîrpească aluatul papistaşilor din biserica moldovenească şi să taie celor tineri prilejul de a citi vicleşugurile papistaşilor, l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din ţară nu numai pe oamenii de altă lege, ci şi literele latineşti şi să pună în locul lor cele slavoneşti. Cu această rîvnă prea mare şi nepotrivită el a ajuns ctitorul cel dintîi al barbariei în care este împotmolită astăzi Moldova" [5, p. 150].

Tangenţe cu cele spuse de D. Cantemir întîlnim şi la C. Stamati în „Suceava şi Alexandru cel Bun (în secolul XV)": „Demn este Alexandru de lăudat în ceea ce priveşte administraţia lui legislativă şi politică, dar el împreună cu mitropolitul Theoctist, bulgar fanatic, după consiliul de la Florenţa în anul 1425, ca să dezbine pe români de legea papistaşilor, cum se numea pe atuncea, sub blestăm, a înduplecat pe Alexandru să stîrpească şi să desfiinţeze tot ce era scris şi tipărit cu litere latine, precum documentele private şi cărţi de învăţămînt şi de religie şi spre a feri de dogmele shismaticilor catolici au introdus în biserici şi în şcoli româneşti litere şi cărţi slavoneşti (chiriliene), dar cu această urmare a sa ne au despărţit şi de studiile Europei; şi de atuncea România a căzut în cel mai adînc barbarism, căci în limba slavonă afară de cărţi bisericeşti şi scrisoarea sîrbească alte cărţi de a învăţaţilor Europei scrise pe atuncea latineşte şi italieneşte nu se găsea, nici cuteza nimeni să le păstreze în România ferindu-se de eres, iar mai mult de blestemul arhieresc. Mai tîrziu a început a se ivi în ţară învăţătura elino-greceaască, şi mai apoi încă au început boierii acei mari a trimete pe fiii lor în Ţara Leşască să înveţe latineşte, cu mare dezgust a popilor, pînă cînd elinistul Domnul Duca, Vasile Alvanitu (= Vasile Lupu – *V.Z.*) şi alţi domni în urma lor au restaurat şcoli la Hotin, la Suceava, la Bacău, la Cotnari şi la Iaşi şi au adus profesori greci şi italieni, dar necivilizaţii români tot încă se fereau de învăţăturile shismaticilor latino-italieni, iar mai mult se înfricoşa de blestemul arhieresc al Mitropolitului Theoctist Bulgarul" [30, p. 398].

La această opinie se raliază şi Ştefan Ciobanu: „Alfabetul latin în limba română a fost înlocuit cu cel slavon în vremurile lui Alexandru cel Bun, în urma propunerii mitropolitului Theoctist" [7, p. 161].

Desigur, în cele comunicate de D. Cantemir, după cum arată şi I. Gheţie [16, p. 519–521], există un sîmbure de adevăr, din care însă nu reiese, şi nici D. Cantemir nu pretinde aceasta, că pînă la sinodul din Florenţa, cu alte cuvinte înainte de 1439, în Moldova nu ar fi fost folosit alfabetul chirilic şi că totul (cărţile religioase, documentele de stat, scrisorile particulare etc.) s-ar fi scris exclusiv cu alfabetul latin. Cantemir a avut în vedere doar scrierea cărţilor bisericeşti şi numai a celor datorate influenţei catolice. Că s-a scris cu litere chirilice şi pînă la sinodul de la Florenţa ne-o dovedesc documentele slavo-române, redactate în Moldova pînă în secolul al XV-lea. Se cere men-

Sărbătoarea naţională „Limba noastră", 31 august 1991

ționat că în informația relatată de D. Cantemir există și date imprecise. Astfel, Alexandru cel Bun a domnit între anii 1400 și 1432, deci pînă la desfășurarea sinodului de la Florența, iar mitropolitul Theoctist a cîrmuit biserica Moldovei după sinodul amintit [16, p. 518–521].

Alfabetul latin a fost reintrodus în Ardeal, fără să fi fost legiferat de stat, încă pe timpul activității Școlii Ardelene (sfîrșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea), ai cărei reprezentanți au fost Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Ei și-au dat seama că o limbă de origine latină nu poate fi scrisă cu alfabet chirilic. De aceea, în 1779, la Viena, apare prima carte tipărită cu litere latine „Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin", semnată de Samuil Micu. În anul 1780, tot la Viena, același Samuil Micu, în colaborare cu Gheorghe Șincai, tipărește „Elementa linguae daco-romanae sive valachicae" [22, p. 9–47]. Încercări de a folosi alfabetul latin au avut loc și înainte de 1779–1780, dar ele aveau mai mult un caracter sporadic [21, p. 33, nota].

Oficial, alfabetul latin a fost adoptat în Principatele Unite: în Muntenia în 1860 și în Moldova în 1862. Cu mult înainte însă s-a utilizat un alfabet mixt, de tranziție, alcătuit deopotrivă din litere latine și litere chirilice.

În Basarabia, ocupată de ruși la 1812, s-a scris cu grafie latină după Unirea cu patria-mamă România, adică din anul 1918 și pînă în 1940 inclusiv, apoi în anii celui de al doilea război mondial (1941–1944).

În Transnistria, recte în R.A.S.S.M., alfabetul latin s-a folosit din 1932 pînă în 1938, precum și în anii războiului al doilea mondial (1941–1944).

După război, mai bine zis după venirea rușilor, atît în Basarabia, cît și în Transnistria s-a scris cu grafie rusă.

La 31 august 1989, în Republica Moldova s-a revenit oficial la grafia latină (v. *Actele legislative...*, 1990, p. 15, 19, 20). În Transnistria, în autoproclamata republică moldovenească nistreană, și pînă azi se mai scrie cu buchii rusești (chirilice).

Revenirea la grafia latină a prilejuit pentru noi, românii basarabeni, o deschidere largă spre cultura lumii romanice din Occident, cu care sîntem genealogic înrudiți, și, în definitiv, o deschidere spre lumea civilizată.

Referințe bibliografice

1. Asachi Gh., *Opere*, vol. II, Chișinău, 1991.
2. Borșci A., *K voprosu o slavianskom pisme v Moldavii // Metodî sravnitelno-sopostavitelnogo izucenia sovremennîch romanskih iazîkov*, Moskva, 1966.
3. Borșci A., *Scrisul slavon la popoarele romanice de est // Povară sau tezaur sfînt?* Chișinău, 1989.
4. Borșci A., *Slavianskoe pismo v Moldavii. K voprosu o pismennosti u vostocinîh romancev v period do upotreblenia kirillovskogo pisma // Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova*, vol. 81, Chișinău, 1967.
5. Cantemir D., *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992.
6. Cihodaru C., *Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1990.
7. Ciobanu Șt., *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă // Limba română* (Chișinău), 1991, nr. 3–4.
8. Ciobanu Șt., *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, 1992.
9. Corlăteanu N., *Fonetica limbii moldovenești literare contemporane*, Chișinău, 1978.
10. Cojocaru T., *A fost biserica noastră „a noastră"? // Glasul națiunii*, 1992, nr. 8, 9,10.
11. Coșbuc G., *Ce ne-au dat slavii și grecii? //* G. Coșbuc. *Despre literatură și limbă*. Ediție îngrijită și prefațată de Al. Duțu, București, 1960.
12. Daicoviciu Hadrian, *Dacii*, Chișinău, 1991.
13. Dumeniuc I., Mătcaș N., *Coloana infinită a graiului matern*, Chișinău, 1990.
14. Eminescu M., *Românii și rutenii din Bucovina (Fragmente istorico-politice și literare. Notițe) // Columna*, Chișinău, 1990, nr. 10.
15. Evdoșenco A., *Comoara din străbuni*, Chișinău, 1992.
16. Gheție I., *Trei locuri controversate din „Descrierea Moldovei" a lui Dimitrie Cantemir // Studii și cercetări lingvistice*, 1976, nr. 5.
17. Hîncu I., *Cine sînt strămoșii moldovenilor?*, Chișinău, 1990.
18. Ioachimescu Al., *„Agenda istorică" a poporului român și a religiilor*, ediția a II-a, f. l., 1998.
19. Iordan I., *Limba română contemporană*, București, 1956.
20. Iorga N., *Istoria românilor. Pentru poporul român*, Chișinău, 1992.
21. Istrate G., *Școala ardeleană și rolul ei în dezvoltarea limbii române literare //* G. Istrate. *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970.
22. Macrea D., *Contribuții la istoria lingvisticii și a filologiei românești*, București, 1978.
23. Negruzzi C., *Opere alese*, vol. I, *Proză //* Biblioteca pentru toți, București, 1955.
24. Nistor I., *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991.
25. Panaitescu P.P., *Introducere //* Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, revăzută, București, 1958.
26. Panaitescu P.P., *Introducere //* Miron Costin. *Opere*, vol. I, București, 1965.
27. Panaitescu P.P., *Istoria românilor*, Chișinău, 1991.
28. Panaitescu P.P., *Începuturile și biruința scrisului latin în limba română*, București, 1965.
29. Poalelungi Gh., *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1962.
30. Stamati C., *Opere alese*, Chișinău, 1958.
31. Xenopol A., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II.

Gheorghe BOBÂNĂ

LIMBA LATINĂ ÎN MOLDOVA (secolele XVI–XVIII)

Înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii, al căror grai se trage din cel roman, foloseau litere latinești.

Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*

Este un fapt cunoscut că, dintre toate popoarele romanice, numai românii au fost constrînși să abandoneze vechea tradiție a culturii latine pe care o moșteniseră de la strămoși și să-și îmbrace limba scrisă în veșmînt slavon. Totuși, în pofida acestui fapt, elementele de cultură latină s-au păstrat la români, chiar dacă acestea s-au manifestat în chip sporadic și au avut un rol mai secundar. Se pare că românii au folosit la început, înainte de a fi împrumutat pe cel chirilic, alfabetul latin, moștenit direct de la romani. Cea mai bună dovadă în această privință este cuvîntul „a scrie", precum și derivatele sale: „scribere", „scriptura" etc.[1]

Există numeroase documente din secolele XIV–XV, redactate în limba latină și care se referă la relațiile țărilor române cu statele vecine atît în domeniul economic, cît și, mai ales, în cel politic. În Moldova, cunoașterea limbii latine era promovată, pe de o parte, de raporturile cu statele din Occident, în care cultura latină era înfloritoare, iar pe de altă parte, de propaganda catolică, venită mai ales din Polonia.

Pătrunderea și difuzarea limbii latine în Moldova (secolele XV–XVI) s-au produs și prin intermediul școlii, ce reprezintă un factor important al oricărei culturi. „Sub influența prozelitismului venit din Polonia, la reședințele episcopale din Milcov, Baia, Siret și Bacău au luat de timpuriu ființă școli de limbă latină, din ale căror binefaceri s-au împărtășit copiii români de pe vremuri"[2].

Cercetînd fenomenul pătrunderii latinismului, ca urmare a eforturilor de prozelitism ale catolicismului, ce se propaga din Polonia „sub forma culturală internațională a Renașterii", Nicolae Iorga spunea: „Din Polonia venea glasul armonios al antichității pe care-l auzeau școlarii români veniți acolo..., de aici rezultă pentru ai noștri... întrevederea de orizonturi nouă, setea de adevăr și presimțirea frumoasă, lucru care nu putea rezulta din studierea literaturii religioase în românește"[3].

Cea mai veche școală latină din Moldova a luat ființă anume într-unul din centrele de propagandă catolică. Este vorba de Școala latină de la Cotnari, întemeiată de Iacob Heraclid Despotul, cunoscut îndeobște sub numele Despot-Vodă. De fapt, menirea și activitatea acestei școli latine nu avea nimic comun cu propaganda catolică. Format în spiritul Renașterii, întemeietorul ei voia să reînvie vechea strălucire a Romei pe aceste meleaguri latine. Conștient de originea latină a poporului român, el urmărea să readucă la viață în țara sa sentimentul mîndriei romane.

Reforma școlară preconizată de Despot-Vodă, cu toate avantajele acordate elevilor (locuință, masă și îmbrăcăminte pe cheltuiala statului) și cu toată strălucirea pe care i-a dat-o prin chemarea unor iluștri profesori din Occident (de exemplu, umanistul Johann Sommer) și prin crearea unei biblioteci cu cărți aduse din Germania, a întîmpinat o puternică opoziție din partea tradiției culturale de formă ortodoxă. Colegiul de la Cotnari promova

limba latină, ce amintea de „papistaşi", şi pornea din Germania protestantă care secularizase moşiile boiereşti. De aceea, cercurile conducătoare bisericeşti au opus rezistenţă, considerînd-o drept „o primejdie a religiei părinteşti". Prin aceasta se explică de ce ea nu s-a menţinut în forma sa iniţială, de o largă deschidere umanistă, rămînînd doar o simplă şcoală de gramatică. La sfîrşitul secolului al XVI-lea va fi calificată „şcoală de gramatică", adică de grad inferior în raport cu ceea ce fusese înainte. Pe timpul lui Petru Şchiopul ea se transformă în şcoală latină catolică, „ca să distrugă cuibul de protestanţi". Sub influenţa tot mai accentuată a relaţiilor culturale cu Polonia, Petru Şchiopul a adus pentru acest colegiu, la fel ca şi pentru alte şcoli latineşti întemeiate de el, profesori din Polonia. Instituţia din Cotnari a continuat să funcţioneze mai bine de un secol şi jumătate. Conform observaţiilor unui istoric literar, această şcoală, în forma sa iniţială, „ar fi putut pregăti elemente care să promoveze o literatură şi o cultură profană, aşa cum s-au desfăşurat lucrurile în Apus, unde, pe lîngă cultura ce pleca de la Biserică, s-a dezvoltat cultura la curţile domnilor, în jurul aristocraţiei şi a claselor de mijloc. Totodată, s-ar fi ajuns mai devreme la o literatură profană în limba naţională"[4].

În vremea celei de a doua domnii a lui Petru Şchiopul (1582–1591) în Moldova era mare logofăt boierul Lupu Stroici, care îşi zicea şi Luca Stroici. După retragerea din scaun a domnului, el rămîne exilat în Polonia pînă la venirea la domnie a familiei Movileştilor, în 1595, apoi se întoarce în ţară şi-şi recapătă demnitatea de mare logofăt. Cînd se afla în Polonia, Stroici a făcut cunoştinţă cu scriitorul Stanislav Sarnitski, autor, pe lîngă alte scrieri, şi al unei colecţii de legi intitulată „Statutele şi metrica privilegiilor coroanei", publicată în limba polonă la Cracovia, în 1597. La sfîrşitul cărţii este reprodusă în limba română, cu litere latine, rugăciunea „Tatăl nostru", comunicată autorului de Lupu Stroici, cu patru ani înainte, în vremea Dietei de la Varşovia.

Încercarea lui Stroici de a aplica alfabetul latin la scrierea limbii române este un fapt cultural interesant: el s-a călăuzit de valoarea fonetică a literelor, folosită pe atunci în scrierea limbii polone: *v-w, ţ-c, c-k, ş-ss, î, ă-e sau i, ci – cz (Swincaskese numele teu...)*. S-a dovedit că Stroici a transcris „Tatăl nostru" după un text preluat dintr-o carte românească tipărită de Coresi în sec. al XVI-lea[5].

Publicarea acestei rugăciuni româneşti este însoţită în cartea lui Stanislav Sarnitski de un comentariu privitor la limba română: aceasta este limba italiană cea veche, alterată acolo, în Italia, de influenţa goţilor şi a vandalilor; ea cuprinde arhaisme care nu sunt nici latine, nici italiene, precum şi influenţe ale limbii polone.

B. P. Hasdeu, care a descoperit acest text, socoate că şi comentariul a fost redactat tot de Stroici, de vreme ce Sarnitski nu ştia româneşte şi, de aceea, numeşte pe boierul moldovean „părintele filologiei latino-române". Chiar numele său, pe actele slavone, Lupu Stroici îl scria cu litere latine[6].

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, şi anume în 1640, domnitorul Vasile Lupu înfiinţează o instituţie de învăţămînt de structură latină şi profil umanist. Colegiul de la Iaşi s-a modelat după tipul umanismului antireformist, numit şi umanism tîrziu, propovăduit de iezuiţi. În aceeaşi epocă numeroşi boieri moldoveni îşi trimiteau copiii la şcolile din Polonia, unde, încă de la începutul sec. al XVII-lea, iezuiţii întemeiaseră şcoli umanistice, între care cele de la Cameniţa şi de la Bar erau aproape de hotarele Moldovei.

Dintre tinerii moldoveni care s-au instruit la aceste şcoli amintim pe cronicarul Grigore Ureche, care şi-a făcut studiile la Cameniţa, şi pe Miron Costin, fost elev al şcolii de la Bar. Grigore Ureche, primul în istoriografia românească, declară că „de la Rîm ne tragem şi cu ale lor cuvinte(le) ni-s amestecate"[7]. În capitolul „Pentru limba noastră moldovenească" din cronica sa, el prezintă o serie de cuvinte româneşti cu echivalentul lor latin: *pîine, carne, găină, muierea, fămeia, părinte, al nostru* „...şi altele multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înţelege". Probele de etimologie a cuvintelor româneşti, aduse de Grigore Ureche pe bază de cunoştinţe proprii, cu excepţia a două din ele – „fămeia" şi „părinte", sunt exacte[8].

Influenţa culturii clasice în opera lui Grigore Ureche se resimte nu numai în temele de factură umanistă, abordate de cronicar, ci şi în însuşi stilul cronicii. Nicolae Iorga scria: „Ureche este un om de stil latin, un om de strict stil latin. Nu are decît să deschidă cineva orice pagină din cronica lui pentru ca să simtă imediat modelul care i-a stat în faţă..., potrivit cu spiritul Renaşterii, originalitatea lui Ureche se supune unei discipline neînvinse, unor norme inflexibile de guvernare a stilului, şi potrivit cu normele acestea întrebuinţează cu îngrijită cumpănire toate mijloacele retoricii latine"[9]. La această opinie a marelui istoric se asociază şi alţi cercetători ai limbii şi stilului lui Grigore Ureche. De exemplu, P. Constantinescu menţionează că portretul lui Ştefan cel Mare „este alcătuit după canoanele retorice ale celui mai autentic procedeu clasic"[10].

În secolul al XVII-lea, clasa cultă din Moldova cunoştea limbile latină şi greacă. Încă din 1641, călătorul catolic Baksič observa că la curtea din Iaşi sunt „boieri care vorbesc foarte bine limba latină"[11]. Cîteva decenii mai tîrziu, într-un raport adresat papei

se arăta că „toată boierimea moldovenească ştia latineşte“[12], acest fapt fiind atribuit instruirii lor în şcolile iezuite. Miron Costin, unul dintre cei mai de seamă umanişti români din acest secol, în introducerea la poemul „Viaţa lumii“, declară că a scris ca „să vază că poate şi în limba noastră a fi acest fel de scrisoare ce să cheamă stihuri“[13].

Dimitrie Cantemir, primul autor român de tratate filozofice în limba latină (*Compendiolum logicae institutiones, Sacrosanctae stientiae indepingibili imago, Descriptio Moldaviae* etc.), în introducerea la „Istoria ieroglifică“, expune precis intenţia sa de a prelucra limba română pentru a-i spori posibilităţile retorice de exprimare literară şi filozofică: „că nu atîta cursul istoriei în minte mi-au fost, pre cît spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă“[14]. Pentru a da expresie unor idei şi definiţii filozofice, Cantemir declară că va face apel la termeni latineşti şi greceşti. Însă încercarea umaniştilor de a crea o limbă literară românească, folosind masiv lexicul şi topica limbilor clasice, a dat naştere unui idiom artificial, depărtat de înţelegerea poporului[15].

În cursul secolului al XVIII-lea, pe timpul stăpînirii fanariote, Moldova a suportat o puternică influenţă a limbii greceşti. În cele cîteva şcoli despre care se face menţiune în documentele referitoare la această epocă, limba care se preda cu deosebire era greaca veche. Limba latină nu era cunoscută decît de puţine persoane cultivate, care-şi făcuseră studiile în străinătate. Se cunosc totuşi cîteva iniţiative în direcţia introducerii limbii latine în şcoală. Astfel, domnul Moldovei Constantin Mavrocordat a instituit în Moldova studierea limbii latine. În acest scop, el reorganiza, în 1742, şcolile în care se învăţa limba greacă şi slavonă, înfiinţînd şi şcoli în care se preda latina. Dar activitatea lui în acest sens a fost de scurtă durată, deoarece în anul 1743 a trebuit să părăsească tronul.

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, iniţiativa lui Mavrocordat a fost reluată de Grigore Ghica Vodă, care în anul 1766 a înfiinţat la Iaşi o „Academie“, unde urmă să ţie însuşită, alături de greaca veche şi nouă, şi limba latină. Dar se pare că pentru cultivarea acesteia din urmă nu s-au găsit nici profesori, nici elevi, deoarece în documentele ulterioare nu se face nici o menţiune despre aceasta. Doar pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea s-a produs o schimbare în ceea ce priveşte ponderea pe care o aveau în învăţămînt cele două limbi clasice. Limba latină trece pe primul plan, fiind considerată un mijloc de cultivare a limbii române. Astfel, Iacob Stamate, mitropolitul Moldovei, în raportul său asupra învăţămîntului din Moldova, susţine că latina este folositoare „încă şi spre îndreptarea şi împodobirea limbii moldoveneşti..., deci se înţelege că şi dascălul de limbă latinească a fi în şcoală este atîta de trebuitoriu, încît fără dînsul nu se poate“[16].

În acelaşi timp, limba latină devine şi o armă în mişcarea de eliberare şi unitate naţională. Condiţiile de existenţă şi de dezvoltare naţională au impus limbii latine un rol mai mult politic decît cultural. Latinitatea limbii române a fost folosită ca un argument puternic de cei care susţineau drepturile poporului român la libertate şi unitate naţională. Astfel, conştiinţa romanităţii poporului român, afirmarea limbii române, de descendenţă latină, ca important factor de culturalizare, au contribuit la definirea identităţii naţionale în epoca umanismului. Aceste principii, împreună cu ideea unităţii de neam şi de limbă a românilor din toate trei ţări româneşti, constituie deopotrivă elementele specifice şi distinctive ale iluminismului din Moldova.

NOTE

[1] Gheorghe Rusnac, Ion Conţescu, Gheorghe Bobână, *Pledoarie pentru litera străbună // Povară sau tezaur sfînt*, Chişinău, Editura „Cartea Moldovenească“, 1989, p. 332.

[2] Nicolae Iorga, *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor*. Bucureşti, 1929, p. 142.

[3] *Ibidem*, p. 17.

[4] Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române*. Vol. 1, Bucureşti, 1929, p. 18.

[5] D. H. Mazilu, *Diaconul Coresi. Contribuţii*, Ploieşti, 1933, p. 55–63.

[6] B.-P. Hasdeu, *Luca Stroici. Fragment din călătoria în părţile Galiciei* // „Ateneul român“, 1861, septemprie–octombrie, p. 168.

[7] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1958, p. 67.

[8] Nicolae Corlăteanu, Mihail Purice, *Schiţe de istorie a limbii moldoveneşti literare*, Chişinău, 1986, p. 122.

[9] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românesti. Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 69.

[10] P. Constantinescu, *Umanismul lui Grigore Ureche // Scrieri alese*, Bucureşti, 1957, p. 109–110.

[11] *Călători străini despre ţările române*, Bucureşti, 1966, p. 28.

[12] Vl. Ghica, *Ştiri noi despre Costini* // „Convorbiri literare“, 1907, XLI, p. 471–472.

[13] Miron Costin, *Opere*, Bucureşti, 1958, p. 318.

[14] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Vol. 1, Bucureşti, 1965, p. 13.

[15] P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*. Bucureşti, Editura Academiei, 1965, p. 218.

[16] Cit. după: Nicolae Lascu, *Clasicii antici în România*. Cluj, Editura „Dacia“, 1974, p. 13.

Nicolae MOVILEANU

PROBLEMA LIMBII NAŢIONALE ŞI A GRAFIEI LATINE ÎN R.A.S.S. MOLDOVENEASCĂ

Limba este sufletul unui popor. Mihai Eminescu considera limba naţională „organul prin care neamul îşi cunoaşte fiinţa sa proprie, organul prin care acest neam moşteneşte avutul istoric al strămoşilor lui. În limba sa numai, continua poetul, i se lipesc pe suflet preceptele bătrîneşti, istoria părinţilor săi, bucuriile şi durerile semenilor săi. Şi chiar dacă o limbă n-ar avea dezvoltarea necesară pentru abstracţiunile supreme ale minţii omeneşti, nici una însă nu e lipsită de expresia concretă a simţirii şi numai în limba sa omul îşi pricepe inima pe deplin..."[1].

Cu toate eforturile masive de rusificare, depuse de autorităţile ţariste de ocupaţie, în ţinuturile din stînga Nistrului limba română n-a fost dată uitării. Altceva e că „limba vorbită, după cum sublinia profesorul român Ion Ursu, era mult împestriţată de cuvinte ruseşti. Un rus sau un ucrainean putea uşor să se înţeleagă în vorbă cu un moldovean"[2]. În 1918–1923, s-au făcut primii paşi în realizarea revendicărilor formulate la Congresul I al moldovenilor de peste Nistru (17–18 decembrie 1917): introducerea limbii „norodului moldovenesc" în şcoală, biserică; organele de justiţie, precum şi personalul medical trebuia să-şi însuşească limba naţională, spre a „înţelege ceea ci i-a spune bolnavul moldovan"; trecerea la grafia latină etc.

Astfel, la Congresul învăţătorilor moldoveni din judeţul Tiraspol (11 noiembrie 1920) a fost discutată problema învăţămîntului în limba maternă. În rezoluţia adoptată se specifica: „Avînd în vedere atitudinea preconcepută a populaţiei moldoveneşti faţă de realizarea reformelor cu caracter social, să se facă agitaţie convingătoare în sensul că acumularea cunoştinţelor poate fi mai eficientă numai în limba maternă". Hotărîrile congresului prevedeau ca „în primul an de învăţămînt, în şcoli să se predea exclusiv în limba moldovenească... Însuşirea citirii şi a scrisului să se facă pe baza alfabetului latin. În al doilea an de învăţămînt, învăţarea continuă în limba moldovenească, iar limba rusă se va preda ca un obiect secundar (facultativ) începînd cu al treilea şi pînă în al şaselea an inclusiv". Pentru prima oară în acest spaţiu istorico-geografic, limba moldovenilor a fost echivalată în drepturi cu limbile naţiunilor din vecinătatea lor[3].

Năzuinţa învăţătorilor moldoveni din Transnistria de a preda limba română în grafie latină era animată şi de exemplul fraţilor lor din Basarabia, care deja realizau acest deziderat, precum şi de imperativul firesc de a fundamenta procesul de instruire pe tradiţiile culturale şi lingvistice ale neamului din care făceau parte. Convins de acest adevăr, secretarul secţiei naţionale moldoveneşti din judeţul Tiraspol, A. Goroviţă, adresează, la 17 martie 1921, secţiei judeţene Tiraspol a învăţămîntului o cerere, în care menţiona: „Dat fiind că secţia moldovenească puţin ce poate face din cauza lipsei de cadre şi a materialelor didactice în limba moldovenească, e de dorit ca lecţiile să se facă în alfabetul latin, în conformitate cu hotărîrea consfătuirii lucrătorilor de cultură moldoveni din 11 martie 1920. Rog să mi se dea posibilitatea de a tipări un abecedar moldovenesc pentru învăţători, precum şi alte materiale didactice de care avem nevoie... Pentru tipărirea a 400 de exemplare ale abecedarului moldovenesc avem nevoie de 500 de foi de hîrtie de

format mare". Pe cererea respectivă a fost pusă rezoluția: „A-l împuternici pe tov. Goroviță să achiziționeze toate cele necesare pentru tipărirea materialelor didactice pentru școlile moldovenești în limba moldovenească cu alfabet latin și să înceapă tipărirea. (Semnătura), 17.03.1921"[4].

În sprijinul inițiativei de a introduce în școli instruirea în limba română pe baza grafiei latine s-au pronunțat o serie de specialiști în domeniu. De exemplu, I. Dic, profesor la Universitatea Comunistă a Minorităților Naționale din Apus, răspunzînd la un demers referitor la problema în cauză, susținea, la 9 iunie 1924, următoarele: „În ceea ce privește abecedarul pentru populația moldovenească din regiunea Nistrului, mă pronunț necondiționat pentru introducerea alfabetului latin, alfabetul slav nu corespunde particularităților limbii moldovenilor".

Problema limbii naționale revine în prim-plan mai ales după formarea R.A.S.S. Moldovenești. Inițial, în R.A.S.S. Moldovenească, drept etalon al limbii vorbite și scrise servea limba română, mai mult sau mai puțin corectă, dar scrisă cu litere rusești. Atît ortografia cît și terminologia aveau un caracter pronunțat românesc[5].

În același timp, confruntarea politică dintre Uniunea Sovietică și România avea un impact negativ și asupra culturii, literaturii și limbii române din regiune. Pentru a demonstra că moldovenii nu ar avea nimic comun cu românii, autoritățile sovietice au recurs la acțiuni draconice: s-a interzis promovarea tradițiilor culturale, a fost scoasă din circuit literatura clasică română și, în cele din urmă, s-a trecut la crearea unei alte limbi, care trebuia să se deosebească de cea română. Internaționala Comunistă a sprijinit formarea statalității socialiste moldovenești și a recomandat, în aprilie 1925, partidelor comuniste din lume „să susțină prin toate modalitățile posibile aspirațiile naționale ale moldovenilor, care se consideră un popor aparte față de români și recunosc limba de sine stătătoare față de cea română"[6]. Această politică era pusă în practică de către conducerea de partid și de stat a R.A.S.S.M. Astfel, în octombrie 1926, Plenara comitetului regional de partid a hotărît ca la baza dezvoltării limbii naționale să fie pusă „limba norodnică moldovenească" și să fie introdus alfabetul rus. În rezoluția adoptată se menționa: „Limba românească, din multe pricini istorice și economice, este o limbă străină și nepriceputa moldovanului nostru. Noi trebuie să petrecem modernizarea și să îmbogățim limba moldovenească, luînd în rădăcină numai graiul cel în care grăiește norodul moldovenesc".

Discuțiile referitoare la statutul și caracterul limbii naționale din R.A.S.S.M. s-au conturat în trei curente de opinie: a) românofil; b) românofob; c) arhaic.

Curentul românofil era reprezentat de moldovenii localnici, care aveau o cultură aleasă, vederi progresiste, erau buni cunoscători ai istoriei naționale și optau pentru recunoașterea limbii române literară ca limbă oficială. Între promotorii acestei direcții figurau I.A. Malai, G.I. Buciușcanu, S.D. Dumitrașcu, I.I. Irimița, P.I. Chior, A. Ignatovici ș.a.

Curentul românofob era constituit din personalitățile politice – aproape toți nemoldoveni – care se refugiaseră din Basarabia (mulți din ei au venit de la Moscova). Ideea de bază propagată de adepții acestei orientări era că moldovenii și românii sînt două popoare diferite. Unii din ei împărtășeau chiar ideea renașterii Rusiei vechi, în formulă comunistă.

Ca și în alte republici ale Uniunii Sovietice, pe pămînturile moldovenești de la est de Nistru prinde rădăcini curentul arhaic. Exponentul principal al acestui curent era basarabeanul L.A. Madan, care încerca să creeze o limbă artificială pentru moldovenii din Transnistria. În viziunea lui, „limba moldovenească, în cari grăieşti amu norodu moldovenesc, esti limbî sînistătătoari, diosăghitî di limba românească, și sî diosăgheşti și di limba tuturor cărților moldovenești, tipăriti pîn la organizarea R.A.S.S.M.". De aceea, „... limba moldovenascî deloc nu poati sî cii disfăşuratî pi temelia streinii pintru dînsa gramaticii românești"[7].

Pornind de la aceste premise aberante, Madan consideră drept bază de formare a noii limbi literare moldovenești „graiu cela, în cari în vremea di-amu grăieşti mulțîmea moldovenilor din R.A.S.S.M. și Basarabia. Ca așa grai haracteristic sî socoati graiu moldovenilor din mijlocul Basarabiei"[8].

În opinia aceluiași L.A. Madan, gramatica limbii moldovenești poate fi alcătuită „numa după învățarea adîncî și din toati părțile a graiului jiu a întregului norod moldovenesc, după culejerea și clasificarea tuturor facturilor și ivirilor a linghii jii moldovenești...")[9].

La sfîrșitul anului 1925, L.A. Madan se stabilește în R.A.S.S.M., unde depune eforturi susținute întru realizarea teoriei sale. Ca urmare, cursurile de vară ale învățătorilor moldoveni, organizate în anul 1926 la Balta și Zinovievsc, s-au desfășurat sub genericul „Deosebirile limbii moldovenești de limba română". Sistematizînd rezultatele cursurilor în cauză, L.A. Madan pregătește și înaintează, în noiembrie 1926, Comisariatului Instrucțiunii Publice „Proiectul de schimbări în gramatica moldovenească", document care este discutat la consfătuirea filologică de pe lîngă comisariatul respectiv și la Comitetul Științific Moldovenesc. Drept rezultat, în baza observațiilor și pro-

punerilor expuse în cadrul discuţiilor, Comitetul Ştiinţific Moldovenesc adoptă hotărîrea „Schimbările în gramatica moldovenească", care „mai mult o aprochiet gramatica di limba masîlor"[10].

Aceste „Schimbări..." sînt aprobate de G.I. Buciuşcanu, preşedintele Comisariatului Instrucţiunii Publice, şi trimise în toate instituţiile din republică pentru a fi puse în practică.

În discuţia referitoare la limba din R.A.S.S.M. s-au inclus activ şi specialişti din Moscova – K.N. Derjavin, membru al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., şi profesorul M.V. Serghievski, specialist în limbile romanice. Acesta din urmă se pronunţă vehement împotriva curentului românofil şi îi îndeamnă pe transnistreni să se declare duşmani înverşunaţi ai „limbii şi literaturii României burgheze".

Situaţia politică din U.R.S.S., ostilă oricăror manifestări democratice, intimidarea prin măsuri constrîngătoare a intelectualităţii i-au făcut pe mulţi oameni de cultură din R.A.S.S.M., contrar voinţei lor, să susţină teoriile aberante ale lui Madan, să treacă de partea curentului arhaic. Menţionăm că la consfătuirea filologică şi la discuţia din cadrul Comitetului Ştiinţific Moldovenesc, care a aprobat „Schimbările în gramatica moldovenească", au participat E.Z. Arbure, G.I. Buciuşcanu, S.D. Dumitraşcu, A.P. Dîmbul, I.I. Irimiţa, P.I. Chior, D.P. Milev. La începutul anului 1930, gramatica lui L.A. Madan vede lumina tiparului. Prin aceasta, gramatica „limbii moldoveneşti", alcătuită şi editată în anul 1925 de G.I. Buciuşcanu (pe atunci, comisar al instrucţiunii publice din R.A.S.S.M.), a fost pusă la index, fiind înlocuită prin noua lucrare a lui L. Madan. În consecinţă, G.I. Buciuşcanu şi adepţii săi sînt învinuiţi de românofilie, aspru criticaţi şi condamnaţi de către organele de partid şi de stat.

Arogîndu-şi merite de mare lingvist, L.A. Madan nu ezita să afirme că „întîia gramaticî moldovenească... este documentu cel mai temeinic, cari hotărît adivereşti cî limba moldovenească esti limbî sîngurîstatornicî, diosăghitî di limba românească"[11].

Insistînd în această inepţie „ştiinţifică", el încearcă să înlăture din uz cuvintele româneşti comune vorbitorilor de pe ambele maluri ale Prutului „şî cuvintele învechite moldoveneşti, cari uşor pot sî şii-nlocuiti cu cuvinti nouî mai buni"[12], acestea fiind obţinute, desigur, prin calchieri şi împrumuturi din limba rusă.

Bunăoară, în loc de *cravată* propune *gîtlegău*, în loc de *trîndăvie – nicăfacere* etc. Alte cuvinte le traduce literal din ruseşte, pentru a fi mai aproape de sensul originar. Astfel, *oxigenul* e numit *acro-născător* (de la rusescul *кислород*); *hidrogenul – apo-născător* (de la rusescul *водород*), avionul capătă numele de *singuro-zburător* (de la *самолет*), în loc de *samovar – singuro-fierbător* ş.a.m.d. Pe deasupra, Madan „îmbogăţeşte" limba cu alte cuvinte născocite, cum ar fi: *călduro-măsurător – termometru, aero-măsurător – barometru, hoabă – veac, loghiturî – accent; lăbuţi – ghilimele, arătarniţă – expoziţie* etc. Treptat, limba „nouă" literară moldovenească, bazată pe graiul ţărănimii transnistrene şi al intelectualităţii revoluţionare provenite din rîndurile ei, îşi croieşte drum în societate. La promovarea acestei limbi au contribuit, în mare măsură, următorii factori: completarea redacţiei ziarului „Plugarul roş" cu moldoveni localnici; pregătirea de cadre autohtone la Tehnicumul Pedagogic din Balta şi, mai ales, la sectorul moldovenesc al Universităţii Comuniste a Minorităţilor Naţionale din Apus; apariţia Uniunii Scriitorilor Moldoveni şi crearea organului său de presă – „Moldova literară". Secţia lingvistică a Comitetului Ştiinţific Moldovenesc devine coordonatorul principal în munca de „edificare" a limbii moldoveneşti elaborate de Madan. Către 1931, secţia respectivă a „prelucrat", discutat şi aprobat 12 000 de termeni şi cuvinte specifice din diverse discipline şcolare: aritmetică, algebră, geometrie, fizică, botanică, zoologie, istorie ş.a. La traducerea şi editarea noilor manuale şcolare se foloseau doar termenii indicaţi.

În acest context, s-a bucurat de aprecieri elogioase *Dicţionarul rus-moldovenesc* alcătuit de P.I. Chior, publicat în 1930 la Tiraspol. Considerîndu-l drept o însemnată contribuţie la propria teorie, Madan afirma că dicţionarul „esti un pas înainti în lucru di stătornişirea cuvîntelnicului moldovenesc".

Implementarea treptată a învăţămîntului în limba maternă a creat condiţii favorabile pentru promovarea limbii române, chiar dacă nu în forma ei literară firească, ci redusă la graiul local al transnistrenilor. Astfel, în anul de studii 1929–1930, din numărul total al copiilor cuprinşi în şcolile de *concernul* întîi învăţau în limba maternă 90% din elevii moldoveni, 98% din cei ucraineni, 84,7% din ruşi, 67% din evrei, 95,5% – nemţi, 12,4% – polonezi, 68% – cehi, 97,9% din elevii bulgari[13].

Aceste date confirmă că, în pofida lipsei acute de cadre pedagogice autohtone, a manualelor, a crescut considerabil numărul elevilor alogeni, care studiau în limba moldovenească. Desigur, ca îndrumar servea gramatica lui Madan, care avea statut oficial, fiind impusă învăţămîntului de toate gradele.

La începutul anilor 30, în R.A.S.S.M. are loc o nouă reorientare spre limba română literară şi veşmîntul ei firesc – grafia latină. Reorientarea era dictată, în mare măsură, de unele considerente politice. La

sfîrşitul anilor 20–începutul anilor 30, o seamă de popoare din U.R.S.S. au trecut la scrisul cu caractere latine. La originea acestui proces se afla teza că după biruinţa revoluţiei socialiste în plan mondial grafia latină va deveni baza scrisului tuturor popoarelor lumii. Pe de altă parte, atît conducerea de la Moscova, cît şi cea de la Tiraspol au înţeles că promovarea limbii artificiale moldoveneşti a lui Madan duce la înstrăinarea moldovenilor de pe ambele maluri ale Nistrului şi nici nu favorizează procesul de revoluţionaritare a locuitorilor din Basarabia. În acest context, în anul 1929 a fost creat Comitetul central pentru moldovenizare şi latinizare de pe lîngă C.E.C. al R.A.S.S.M., în frunte cu E. P. Voronovici, preşedinte al Republicii Moldoveneşti (era moldovean, născut în satul Molochişul Mare, raionul Rîbniţa). După o intensă muncă de pregătire, la 2 februarie 1932, Biroul comitetului regional de partid din Moldova al P.C.(b) din Ucraina a adoptat rezoluţia cu privire la trecerea scrierii la grafia latină. Rezoluţia prevedea: „1. A considera întru totul oportună şi raţională trecerea scrisului din R.A.S.S.M. la alfabetul latin. 2. În activitatea ulterioară de construcţie naţională şi culturală, să se pornească de la necesitatea îmbogăţirii limbii moldoveneşti cu cuvinte uzuale din mediul moldovenilor din vechea Moldovă şi din Basarabia. 3. Trecerea la alfabetul latin să se efectueze treptat, în cursul anului 1932...".

În procesul de introducere a alfabetului latin s-au încadrat activ organele de partid şi cele sovietice, precum şi organele de presă. Trecerea scrisului de la alfabetul rus la cel latin contribuia evident la dezvoltarea limbii române literare, fapt demonstrat în mod grăitor de documentele timpului. Astfel, în raportul „Despre construcţia naţională şi culturală în Moldova", prezentat la Conferinţa a IX-a regională de partid din Moldova (12–15 ianuarie 1934), s-a constatat: „La noi există în prezent 547 de şcoli în care învaţă 89 000 de elevi, pe cînd în 1924–1925 învăţau 33 000 de elevi. În cele 3 instituţii de învăţămînt superior studiază 676 persoane, dintre care 83% sînt moldoveni. Sporirea continuă a numărului de moldoveni care învaţă este un fapt de mare importanţă. Este necesar să se sublinieze în special că la aceasta a contribuit în cea mai mare măsură trecerea limbii moldoveneşti la caracterele latine. Este un fapt ce permite să se menţină comunitatea limbii oamenilor muncii moldoveni care locuiesc pe ambele maluri ale Nistrului şi consolidează influenţa revoluţionarizatoare a R.A.S.S.M. asupra maselor de oameni ai muncii din Basarabia şi România". Cărţile, ziarele şi revistele tipărite cu litere latine au servit drept material didactic pentru însuşirea alfabetului latin de către tînăra generaţie şi populaţia adultă. Lucrurile păreau că se limpezesc şi se desfăşoară în albia cuvenită.

Totodată, în condiţiile consolidării sistemului administrativ de comandă, în ţara sovietelor se intensifica, la insistenţa lui Stalin, lupta cu „contrarevoluţia naţionalistă", cu aşa-numitele „devieri naţionaliste" etc., deci cu orice forme de manifestare a conştiinţei naţionale.

În curînd, lupta împotriva „devierilor naţionaliste" a cuprins şi R.A.S.S.M., unde „duşmanul de clasă" a pătruns „chiar şi în organele de conducere ale construcţiei naţional-culturale, în particular, în organele Comisariatului Învăţămîntului Public şi în Institutul Ştiinţific Moldovenesc"[14].

În consecinţă, institutul în cauză este declarat „cuib de naţionalişti contrarevoluţionari" provenind din mediul elementelor sociale ostile puterii comuniste (între care era inclusă şi preoţimea).

Cel mai de seamă ideolog al acestor „elemente contrarevoluţionare burghezo-naţionaliste" a fost declarat nimeni altul decît L.A. Madan, care atunci era conducătorul secţiei lingvistice a Comitetului Ştiinţific. Capul de acuzare l-a constituit proveniența sa – era fecior de preot din Basarabia şi, în plus, a tăinuit de autorităţi faptul că fusese şi ofiţer. Oricît ar fi de paradoxal, Madan este învinuit chiar de susţinătorii săi de odinioară, pe motive că el împiedică dezvoltarea culturii moldoveneşti, că sabotează îmbogăţirea limbii moldoveneşti cu cuvinte internaţionale, creează cuvinte artificiale care schimonosesc limba moldovenească etc. În ultimă instanţă, lui Madan i s-a incriminat că prin acţiunile sale de subminare a ridicat o barieră artificială ce îi izola pe oamenii muncii din Moldova Sovietică de truditorii aflaţi sub „jugul boierilor români"[15].

Concomitent, sînt acuzaţi de naţionalism cercetătorii ştiinţifici, oamenii de cultură încadraţi în studierea limbii naţionale. Conducerea partinică a trasat sarcina de a „da o ripostă hotărîtă naţionaliştilor de tot felul, naţionaliştilor ucraineni, care prezintă primejdia de căpetenie în Ucraina şi în Moldova, şi naţionaliştilor burghezi moldoveni, care se unesc cu cei ucraineni, cu scopul de a rupe Ucraina Sovietică şi Moldova de la Uniunea Sovietică"[16].

Mulţi dintre cei supuşi criticii au fost arestaţi, persecutaţi şi exilaţi peste hotarele republicii.

Al doilea val de latinizare capătă ritmuri rapide mai ales după adoptarea hotărîrii Sovietului Comisarilor Norodnici al R.S.S. Ucrainene şi a C.C. al P. C.(b)U. din 13 ianuarie 1934, care prevedea: a) „în trei luni de zile, ziarul moldovenesc „Moldova socialistă" să apară cu scrisul latinizat; b) întreaga

populație, indiferent de vîrstă, în anii 1934–1935, să învețe pe deplin scrisul latin, pentru a putea citi ziare și literatură; c) să se promoveze în aparatul raional și central 200 de moldoveni-fruntași, lucrători și lucrătoare, colhoznici și colhoznice"[17].

În urma măsurilor luate, în 1934 au deprins scrisul latin 38 500 de moldoveni în vîrsta de 16–50 ani, în anul 1935 numărul acestora constituia 28 314, iar în 1936 – 10 500 de persoane. În total, în anii 1934–1936, au însușit grafia latină 77 314 moldoveni din categoria de vîrstă indicată mai sus[18].

La Congresul al VI-lea al Sovietelor din R.A.S.S.M. (ianuarie 1935), N.I. Golub, secretar al Comitetului regional moldovenesc al P.C. (b) din Ucraina, constata: „Limba noastră se dezvoltă acum pe cale dreaptă. Eu nu spun că ea nu trebuie desăvîrșită, îmbogățită. Noi trebuie să chibzuim bolșevicește lucrurile, noi nu putem vorbi în limba care vorbea moș Gheorghe acum sute de ani în urmă. Noi trebuie să vorbim în limba cerută de clădirea noastră socialistă"[19].

Și în continuare: „Hotărîrile C.C. al P.C. (b)U. și ale Sovietului Comisarilor Norodnici în chestia trecerii scrisului moldovenesc la alfabetul latin au creat o limbă pricepută de masele truditoare ale Moldovei Sovietice. Sarcina noastră este să ajutăm și în viitor moldovenilor să-și dezvolte cultura"[20].

Delegații congresului au constatat cu satisfacție că toți copiii sînt școlarizați și asigurați pe deplin cu manuale în limba moldovenească cu grafie latină[21].

În consecință, congresul hotărăște să fie moldovenizat întregul aparat de stat prin introducerea scrisului cu grafie latină, acordîndu-se o deosebită atenție școlii. Astfel, în conformitate cu decizia Comisariatului Norodnic de Instrucțiune al R.A.S.S.M. din 14 aprilie 1935, limba moldovenească, ca limbă de stat, devine obligatorie pentru toate școlile din republică. Ea se preda în clasele V, VI și VII în școlile ucrainene și ruse, și în clasele VI și VII în școlile evreiești, bulgare și germane[22].

Trecerea la varianta literară a limbii române și la scrierea cu grafie latină, moldovenizarea aparatului de stat la toate nivelurile au constituit un pas înainte în afirmarea limbii și culturii naționale. Totuși, deoarece în R.A.S.S.M. predominau pseudointelectualii, care nu știau nici o limbă, iar majoritatea lucrătorilor din aparatul de stat și de partid erau alogeni, e firesc că au apărut și adversari ai grafiei latine, care protestau în cuvîntările lor publice sau în publicațiile periodice. Ulterior, în perioada apogeului represiunilor staliniste, ținta principală de atac a adversarilor culturii naționale au devenit savanții, scriitorii și cadrele din sistemul învățămîntului public, inclusiv persoane care au contribuit nemijlocit la introducerea alfabetului latin. Astfel, la 27 februarie 1938, Biroul Comitetului regional de partid din Moldova al P.C. (b) din Ucraina a examinat chestiunea „Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la grafia latină la cea rusă". În hotărîrea adoptată de acest for se prevedea: „În legătură cu faptul că grafia latină nu este înțeleasă de majoritatea populației moldovenești și că elementele burghezo-naționaliste, care la timpul lor s-au camuflat la Comisariatul poporului pentru învățămîntul public, la Editura de stat și în alte instituții, sub stindardul latinizării grafiei, promovau, în esență, românizarea limbii moldovenești... a considera necesar de a trece scrisul moldovenesc la alfabetul rus. A ruga C.C. al P.C. (b) din toată Uniunea să confirme această hotărîre". Această chestiune a devenit obiect de discuție și la Conferința a XI-a regională de partid din Moldova, care și-a ținut lucrările în mai 1938. „Sub pretextul latinizării scrisului moldovenesc, se sublinia în rezoluția adoptată la conferință, dușmanii poporului au promovat o politică burghezo-națională în domeniul dezvoltării culturii și literaturii moldovenești, înlocuiau limba moldovenească cu cea română, pe care populația moldovenească nu o cunoștea, ignorau și împiedicau studierea limbii ruse, încercînd, astfel, să slăbească influența partidului nostru asupra maselor de oameni ai muncii din Moldova, pentru a despărți Moldova Sovietică de U.R.S.S...".

O dată cu „arestarea" alfabetului latin, au devenit victime ale represiunilor staliniste și toți cei care au fost încadrați în procesul de promovare a grafiei latine: G.I. Starîi, președintele S.C.N. al R.A.S.S.M., E.P. Voronovici, președintele C.E.C. al R.A.S.S.M., N.I. Golub, secretar al Comitetului regional din Moldova al P.C.(b) din Ucraina, M.G. Gruman, redactorul ziarului „Moldova socialistă", M.A. Baluh, directorul Editurii de stat din Moldova, scriitorii D. Milev, N. Cabac, N. Marcov, S. Lehtțir, T. Malai, F. Săteanu, P. Sanduță, N. Ploiești eanu, numeroși lucrători din învățămîntul public și mijloacele de informare în masă, intelectualitatea de creație ș.a.

Finalmente, în anul 1938, alfabetul latin, declarat „dușman al poporului" și „mărul discordiei", „periculos" pentru prietenia popoarelor sovietice, este interzis. La 2 martie 1939, S.C.N. al R.A.S.S.M. a aprobat proiectul „Despre ortografia scrierii moldovenești", propus de Comisariatul poporului pentru învățămîntul public, hotărîre care în principiu însemna revenirea la limba moldovenească artificială, proletcultistă, care trebuia să difere de „limba franțuzită a aristocrației românești". Hotărîrea în cauză a fost însoțită în presă de articolul de fond „Ortografia nouă

a scrierii moldoveneşti", în care se sublinia: „Duşmanii norodului – agenţii troţkisto-buharinişti şi naţionaliştii burjuazişti – multă pagubă au făcut în toate ramurile gospodăriei norodnişe a R.A.S.S. Moldoveneşti şi, mai ales, în ramura zidirii naţional-culturale. Sub masca întroduşerii alfavitului latinesc ei întroduşe cuvinte române neînţelese pentru moldovenii truditori. Cu aiasta ei vre să rupă presa noastră bolşevică, literatura moldovenească de la masele largi a truditorilor. Cu aiasta duşmanii norodului au vrut s-o rupă pe Moldova Sovietică din familia frăţească a noroadelor Marii Uniuni Sovietice şi s-o prefacă pe dînsa în colonia României faşiste, iară să pue jugul moşierilor şi capitaliştilor români pe stinarea norodului truditor moldovenesc.

Dar aista lor nu le-a ieşit şi nişiodată nu le-a ieşi. Razvedca sovietică, cu ajutorul norodului, sub conduşerea Comitetului Ţentral Stalinist a P.C. (b) din toată Uniunea a fărîmat cuiburile temeinişe duşmănoase şi a nimişit păn la capăt toate rămăşiţele duşmănoase". Şi mai departe: „Las să ştie ghienele faşiste că lor nişiodată nu le s-a veni să calşe cu şiobota sa murdară pe lanurile roditoare a Moldovei Sovietişe înfloritoare".

Aceeaşi soartă a avut-o grafia latină şi în Basarabia. La 23 septembrie 1940, Biroul C.C. al P.C. (b)M. a decis să treacă scrisul limbii „moldoveneşti" vorbite în Basarabia la alfabetul rus. Pentru a pune în practică această hotărîre, la 2 decembrie este creată o comisie specială în frunte cu S.S. Zelenciuk. La 10 februarie 1941 a fost adoptată legea R.S.S. Moldoveneşti „Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul latin la cel rus", care prevedea introducerea alfabetului chirilic de la 1 martie 1941. Este reanimată şi pseudoteoria despre existenţa a două limbi literare distincte – româna şi moldovenească. Ca urmare, a început înlocuirea cuvintelor româneşti cu cuvinte arhaice sau ruseşti. Misiunea de schimonosire a limbii şi-a asumat-o I.D. Ceban, sub conducerea căruia este alcătuit şi editat, în 1940, „Cuvîntelnicul orfografic moldovenesc". În prefaţa „Cuvîntelnicului...", colectivul de autori îşi anunţă intenţia „să curăţe limba moldovenească de cuvintele româneşti franţuzite, neînţelese de norodul moldovenesc, întroduse cîndva de duşmanii norodului; s-a stăruit să apuşe cît mai multe cuvinte întrate în traiul norodului moldovenesc în legătură cu zidirea soţialistă, ca neologizme, din lindile noroadelor frăţeşti ruseacă şi ucraineacă"[23].

Din cele expuse mai sus rezută, neîndoielnic, că în R.A.S.S.M., la finele anilor 20–începutul anilor 30, pornind de la teza antiştiinţifică (promovată de Internaţionala Comunistă) despre existenţa a două limbi diferite – româna şi moldoveneasca –, bolşevicii au încercat să ridice la rangul de limbă literară graiul local din centrul Basarabiei, cu scopul de a crea o limbă „nouă" pentru moldovenii de peste Nistru. Desfigurată, stîlcită şi contaminată pînă la refuz cu barbarisme, doar ca numai să nu semene cu cea de peste Nistru şi Prut, limba română reînvie în anii 1932–1938 datorită trecerii la veşmîntul ei firesc, – grafia latină, şi introducerii normelor literare. Din păcate, această revigorare a spiritualităţii româneşti n-a durat prea mult. Arestarea şi izgonirea grafiei latine în 1938, destinul tragic al intelectualilor, promotori ai culturii naţionale, au marcat reanimarea concepţiei proletcultiste, reîntronarea „limbii moldoveneşti curăţite de cuvintele româneşti", care să se deosebească cu orice preţ de limba fraţilor din România. Era interzisă folosirea neologismelor, considerate „burgheze", în locul lor introducîndu-se cu duiumul cuvinte ruseşti.

NOTE

[1] Apud. Bocşan N., *Mihai Eminescu. Concepţia despre naţiune // Cultură şi societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 1990, p. 152.

[2] *Viaţa Basarabiei*, 1942, nr. 12, p. 9.

[3] Eladi Al., *Alfabetul latin în stînga Nistrului* // „Sfatul Ţării", 1992, 17 noiembrie.

[4] *Ibidem*.

[5] Сергиевский М. В., *Против ориентации на фашистскую Румынию* // „Красная Бессарабия", 1932, 2, p. 25.

[6] Антонюк Д. И., *Динамизм культурного строительства в Советской Молдавии*, Chişinău, 1984, p. 67.

[7] Madan L.A., *Gramatica moldovenească*, partea I, *Fonetica şi Morfologhia*, Tirişpolea, 1930, p. XII–XIII.

[8] *Ibidem*, p. XII.

[9] *Ibidem*, p. XIII.

[10] *Ibidem*, p. XIV.

[11] *Moldova literară*, 1931, nr. 9, p. 39.

[12] *Ibidem*.

[13] Materialurili cîtri darea di samî a cîrmii R.A.S.S.M. siezdului a V-a a Sfaturilor din Moldova pi anii 1929 şî 1930, Tirişpolea, 1931, p. 127.

[14] *Красная Бессарабия*, 1934, nr. 8–9, p. 29.

[15] *Ibidem*.

[16] *Octombrie*, 1935, nr. 1, p. 17.

[17] *Красная Бессарабия*, 1934, nr. 2, p. 4.

[18] *Cifre pentru raportul Comitetului regional al P.C. (b)U. din Moldova. 1934–1937*, Tiraspol, 1937, p. 51.

[19] *Octombrie*, 1935, nr. 1, p. 16.

[20] *Ibidem*, p. 17.

[21] *Ibidem*, p. 20–21.

[22] *Moldova Nouă*, 1935, nr. 1–3, p. 237.

[23] *Cuvîntelnic orfografic moldovenesc sub conduşerea şi redacţia lui I.D. Cioban*, Tiraspoli, 1940, p. 5.

Diana EŢCO

INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNE ÎN ŞCOALA SPIRITUALĂ DE BĂIEŢI DIN CHIŞINĂU ÎN ANUL 1917

Dominaţia ruşilor în teritoriile pe care le-au anexat, inclusiv cel pruto-nistrean, s-a caracterizat prin promovarea unei politici masive de deznaţionalizare şi rusificare a populaţiei autohtone. În atingerea acestor obiective, administraţia ţaristă rezerva un rol important bisericii şi învăţămîntului teologic din regiune. Antrenarea instituţiilor ecleziastice în viaţa politică urma să faciliteze procesul de deznaţionalizare a basarabeanilor, făcîndu-i să-şi piardă identitatea naţională. Efortul respectiv era ghidat de considerentul că la acea oră Biserica reprezenta autoritatea supremă pentru mase, iar Şcoala – principalul modelatori al mentalităţii acestora. Drept consecinţă, Biserica şi Şcoala au fost transformate în unelte eficiente de rusificare a populaţiei basarabeane. Astfel, românii pruto-nistreni din start erau privaţi de posibilitatea de a-şi conştientiza apartenenţa de neam, deoarece izvorul care le-ar fi alimentat conştiinţa naţională nu mai exista. În acest context, faptul că ruşii au permis, iniţial, studierea limbii române ca obiect auxiliar şi facultativ în instituţiile teologice a fost un gest politic calculat, urmărind atragerea clerului de partea noilor autorităţi.

Treptat însă, limba română a fost marginalizată, iar începînd cu anul 1867 a fost exclusă definitiv din toate instituţiile de învăţămînt, deschizînd drum rusificării totale a tinerei generaţii basarabeane.

În continuare ne vom referi la eforturile depuse de clerul basarabean pentru reintroducerea limbii române în procesul de învăţămînt. Am considerat exemplar, în acest sens, cazul Şcolii Spirituale de Băieţi din Chişinău, unde în 1917 limba maternă şi-a recăpătat statutul de obiect de studiu. Această decizie a fost luată din considerentul că şcoala pregătea viitori elevi ai Seminarului Teologic, deci, viitoarele cadre ale clerului basarabean. Iar acestea, la rîndul lor, erau „principalul agent sufletesc"[1] al poporului român dintre Prut şi Nistru.

În contrast cu mişcarea de renaştere naţională în care s-a încadrat cu entuziasm întreaga populaţie basarabeană, Şcoala Spirituală de Băieţi continua să lîncezească într-o atmosferă spirituală conservatoare.

Noile curente reformatoare cu caracter naţional nu au influenţat în nici o privinţă activitatea acestei şcoli. Întreg procesul educaţional era organizat după modelul şcolii ruseşti. Deşi marea majoritate a elevilor erau români veniţi din satele basarabeane, ai căror locuitori nu ştiau o boabă ruseşte, învăţămîntul în această instituţie se efectua pînă la 1917 doar în limba rusă. În programul fiecărui an de studii figura ca obiect obligatoriu limba rusă – scris şi oral, săptămînal cîte 12 ore.[2] Din cele patru probe incluse la concursul de admitere în această şcoală, două erau rezervate limbii ruse – scris şi oral.[3] În consecinţă, majoritatea copiilor de la ţară erau dezavantajaţi de la bun început. În schimb, erau privilegiaţi cei care erau fie de origine rusă, fie proveneau din familii româneşti ce „s-au pliat procesului de rusificare". Elevii erau obligaţi, atît în timpul cursurilor, cît şi în afara activităţii şcolare, să vorbească între ei numai şi numai ruseşte, ceea ce era în contradicţie cu orice principiu de umanism religios.[4]

În această ordine de idei un fapt semnificativ este că elevii de origine românească din această şcoală aveau cele mai mici note anume la limba rusă. Registrele atestează la acest obiect numeroase note de „2", care aproape că lipsesc în cazul altor discipline de studiu.[5] Motivul invocat adeseori, că elevii români nu ar fi avut aptitudini pentru învăţarea limbilor străine, este evident eronat, deoarece aceiaşi elevi înregistrau rezultate destul de înalte la însuşirea, bunăoară, a limbilor greacă şi latină. În realitate, etnicii români nu doreau să înveţe limba noilor stăpînitori, impusă cu forţa populaţiei băştinaşe. E vorba, în această situaţie, de o modalitate de rezistenţă a românilor basarabeani faţă de ocupaţia ţaristă. În contextul celor afirmate, Nicolae Iorga ne relatează următoarele despre şcoala basarabeană: „Străin e dascălul de şcoală care se încredinţează că moldovenii sunt proşti, îşi ia leafa şi lasă o muncă zadarnică. Firile mai nobile prind interes pentru aceşti „proşti" şi se trezesc într-o dimineaţă că aduc gramatici româneşti de la Iaşi, ca să vadă ce zace în inima şi sufletul „proştilor".[6]

Tendinţa de naţionalizare a învăţămîntului teologic din regiune nu afectase în nici un mod administraţia Şcolii Spirituale de Băieţi, lucru firesc, dacă ne gîndim că la conducerea ei se aflau doi ruşi: Alexei Kazanski şi locţiitorul său Mihail Smirnov.

Astfel, ei sfidau făţiş deciziile congreselor eparhiale, desfăşurate în primăvara anului 1917, care prevedeau introducerea limbii române în toate şcolile teologice din ţinut. Ca şi în trecut, la şedinţele consiliului pedagogic, ai cărui membri erau, majoritatea, moldoveni, în cadrul adunărilor generale etc. se vorbea numai în limba rusă. Întreaga documentaţie a şcolii, întocmită între 1917 şi 1918, era redactată exclusiv în rusă.

Un alt fapt relevant pentru politica de rusificare promovată în Şcoala Spirituală de Băieţi este că fondul de cărţi al acesteia era completat exclusiv cu literatură în limba rusă. Către 1917, din cele 2000 de volume de care dispunea biblioteca şcolii nici unul nu era în română sau în vreo limbă străină. Ca să înţelegem în spiritul căror valori spirituale erau educaţi copiii, este suficient să numim cîteva titluri de carte (traduse din ruseşte): „Istoria Rusiei" în 12 volume, a lui Salinikov, „Povestiri din istoria Rusiei" de Voloviozov, „Istoria lui Suvorov" a lui Usov, „Dincolo de Dunăre. Lupta ruşilor împotriva turcilor pentru eliberarea slavilor" de V. Nemirovici-Dancenko şi multe altele de acest gen.[7] Unica lucrare de istorie a baştinei acestor şcolari era „Basarabia", scrisă de un şovinist rus înrăit – Batiuşkov., (volumul a fost procurat de biblioteca şcolii în 1900).[8]

Seminarul Teologic din Chişinău. Sfîrşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea

Iată deci ce fel de literatură „alimenta" spiritul viitorilor păstori de suflete în multpătimita Basarabie.

Într-un mod diabolic, prin proceduri perfide de spălare a creierului, copiilor li se inocula în suflet imaginea Rusiei ca unica lor patrie.

Fiind privaţi de literatură în limba maternă, elevii şcolii nu aveau posibilitatea să-i cunoască farmecul şi frumuseţea, precum nici adevărata istorie a patriei lor. Ca urmare, viitoarele feţe bisericeşti nu aveau darul elocinţei, stăpâneau o limbă săracă şi împănată cu rusisme ce nu le permitea să-şi exprime gîndurile, şi, cu atît mai puţin, să promoveze idealurile naţionale în popor.

Conştientă de acest lucru, conducerea şcolii era interesată în menţinerea vechii stări de lucruri, împiedicînd prin toate mijloacele introducerea în procesul didactic a limbii române, prin care se putea forma o nouă mentalitate, naţională. Situaţia conflictuală creată la Şcoala Spirituală de Băieţi a fost discutată în cadrul Congresului eparhial din toamna anului 1917.[9] Congresul a decis, în unanimitate, includerea

imediată a limbii române în programa de studii a Şcolii Spirituale de Băieţi, cîte 2 ore săptămânal.[10] Profesorul de română urma să fie remunerat din fondul fabricii eparhiale de lumânări, cu 75 de ruble pentru fiecare curs anual. În cazul neîndeplinirii deciziei, forurile bisericeşti ameninţau că vor destitui persoanele din conducerea şcolii. Acest factor a şi impulsionat realizarea obiectivului respectiv. Conformîndu-se directivei primite, direcţia şcolii organizează, la 20 octombrie 1917, şedinţa consiliului pedagogic, care urma să aleagă prin vot secret viitorul profesor de română.[11]

Pentru suplinirea acestei funcţii şi-au propus candidatura protoiereul Mihail Ciachir, profesorul de latină al şcolii, bulgarul Piotr Rughinov, profesorul la clasele de bază Ion Negruţă, preotul bisericii „Sfînta Treime" Nicolae Vlada şi absolventul Universităţii din Cernăuţi Ovidiu Ţopa.

În conformitate cu votul consiliului pedagogic, în postul respectiv este desemnat Piotr Rughinov, care nu cunoştea deloc limba română. Iată în ce mod „democratic" a fost rezolvată această problemă de o importanţă vitală pentru soarta copiilor.

Lucrul dat i-a indignat pe membrii Comitetului de moldovenizare, format de curînd la Chişinău. La 23 noiembrie 1917, aceştia adresează administraţiei şcolii o scrisoare de protest prin care condamnă încredinţarea profesoratului de limbă română unui bulgar, în pofida faptului că la această funcţie a candidat şi un membru al Comitetului de moldovenizare – Ovidiu Ţopa. De asemenea, semnatarii au cerut să fie înştiinţaţi în legătură cu măsurile concrete care se întreprind pentru moldovenizarea şcolii.[12] Evident, conducerea acestei instituţii teologice, fiind alcătuită din ruşi, a rămas inflexibilă la cerinţele de moldovenizare.

În consecinţă, Comitetul de moldovenizare, într-o altă scrisoare de la 2 decembrie 1917, acuză conducerea şcolii că refuză în mod deliberat să fie executate deciziile congreselor eparhiale cu privire la naţionalizarea învăţământului teologic. Se menţiona că învăţătorii de istorie şi geografie de la şcoala în cauză nu aduc la cunoştinţa elevilor date despre Basarabia, iar cîntul naţional se practică doar în timpul liber.[13]

De această dată, Comitetul pentru moldovenizare solicită insistent destituirea lui Piotr Rughinov din funcţia pe care nu o merită, căci „el singur ascultă ore de română". Este recomandat Ovidiu Ţopa ca profesor atît de limbă română, cît şi de istorie naţională. Pentru predarea cîntului naţional, comisia l-a propus pe profesorul Onciu. Însă factorul care a schimbat această situaţie trenantă a fost decizia luată de secţia învăţămîntului public a zemstvei guberniale, din 28 decembrie 1917.[14]

În ajun de an nou, conducerea şcolii a fost nevoită să recunoască obligativitatea limbii române pentru elevii din toate clasele, iar notele la această disciplină urmau să fie incluse în atestatul de absolvire. Prin aceeaşi directivă, s-a dispus ca orele de limbă română să fie incluse în orarul lecţiilor printre primele, şi nu invers, cum se proceda de obicei, deoarece la ultimele elevii sînt deja obosiţi şi asimilează materialul cu multă dificultate.

Introducerea limbii române la Şcoala Spirituală de Băieţi din Chişinău a fost salutată cu entuziasm de elevii şi părinţii lor. Acea memorabilă zi a fost pentru ei o adevărată sărbătoare de suflet. În legătură cu acest eveniment, în incinta şcolii s-a desfăşurat o manifestaţie cu caracter patriotic, la care au participat reprezentanţi ai Comitetului pentru moldovenizare şi profesori de la alte instituţii de învăţămînt teologic.

Cele mai populare obiecte de studiu au devenit în curînd limba română şi istoria naţională. În atestatele eliberate absolvenţilor Şcolii Spirituale de Băieţi din Chişinău, în vara anului 1918, pentru prima dată au fost incluse notele la limba română şi istoria naţională. E relevant faptul că la aceste discipline de învăţămînt, toţi elevii români, fără excepţie, aveau cele mai înalte note.

Aşadar, ca urmare a transformărilor revoluţionare cu caracter naţional, ce au avut loc în Basarabia pe parcursul anului 1917, limba română şi-a recăpătat statutul firesc în sistemul învăţămîntului teologic. Acest moment istoric are semnificaţia unei însemnate victorii a românismului în spaţiul pruto-nistrean, cu implicaţii adînci în formarea conştiinţei naţionale la tînăra generaţie din Basarabia, care în curînd avea să pună umărul la desăvîrşirea unităţii naţionale a tuturor românilor.

NOTE

[1] Ioan Stoicov, Învăţămîntul primar bisericesc în Basarabia sub dominaţia rusă, Chişinău, 1933, p. 10
[2] A.N.R.M., fond. 218, inv. 1, d. 926, p. 7
[3] Ibidem
[4] Nicolae Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în secolul al XIX sub ruşi, Chişinău, 1933, p. 71
[5] A.N.R.M., fond 218, inv. 1, d. 926, f. 3
[6] Nicolae Iorga, Basarabia noastră, Chişinău, 1993, p. 226
[7] A.N.R.M fond. 218, inv. 1, d. 927, f. 10
[8] Ibidem, f. 12
[9] A.N.R.M., fond 218, inv. 1, d. 238, f. 2
[10] Ibidem
[11] Ibidem, f. 5
[12] Ibidem f. 6
[13] Ibidem, f. 9
[14] Ibidem.

Pavel BALMUȘ

ÎNTÎLNIRI DE NEUITAT: NICOLAE IORGA – ALEXEI MATEEVICI

Se considera pînă de curînd că printre primele (şi puținele?) articole-necrolog, scrise după dispariția autorului „Limbii noastre" (la 13/26 august 1917) este şi cel aparținînd Marelui Istoric şi Profesor-patriot român Nicolae Iorga, cu titlul „Încă unul: preotul Mateevici", publicat inițial în „Neamul Românesc" (nr. 236, din 29 august 1917) şi reprodus ulterior în vol. III al lucrării „Oameni cari au fost" (Bucureşti, 1935, p. 261–263).

Acest lucru se ştia atît de bine, încît, chiar şi în condițiile fostei „R.S.R." şi ale „R.S.S.M.", era de neimaginat să nu fie citat măcar un fragment din această publicație a celui care a vizitat Basarabia (încă la începutul secolului al XX-lea), a scris atît de mult despre această „gubernie (perpetuu?) rusească", a luptat pentru revenirea ei la sînul Patriei-mame, a susținut pe majoritatea oamenilor de cultură şi pe politicienii basarabeni, inclusiv pe părintele-poet Alexei Mateevici.

De notat cum începe Nicolae Iorga acest neobişnuit necrolog: mai întîi, el se referă la „recentul" asasinat al lui Simion Murafa şi al lui Andrei Hodorogea (din 20 august 1917, exact la o săptămînă după moartea lui Alexei Mateevici). Ceea ce ar însemna, probabil, că autorul articolului-necrolog aflase cu oarecare întîrziere despre aceste... dispariții. Sau, mai degrabă, Nicolae Iorga se baza pe cele relatate – oral, apoi şi în scris – de către Onisifor Ghibu, sosit la Iaşi din Chişinău, de unde îi parvenise şi lui această „cumplită" veste. Ne referim, în ordine ipotetică, la articolul „Jertfa Basarabiei", semnat cu pseudonimul „G.S." (adică Ghibu Selişteanu?) şi apărut în ziarul condus, pe atunci, de M. Sadoveanu – „România. Organ al apărării naționale", (nr. 200, din 27 august 1917, duminică), ziar la care face trimitere şi Nicolae Iorga în necrologul său. Articolul lui On. Ghibu începe cu aceleaşi „generalizări": „Frații noştri din Basarabia au pierdut, în ultimele două săptămîni, trei bărbați de valoare, al căror loc, rămas gol, e aşa de greu de umplut. Înainte cu vreo zece zile, a murit la Chişinău, de tifos exantematic, contractat pe frontul românesc, preotul Alexe Mateevici, profesor la Seminar şi unul din cei mai talentați

poeți români din Basarabia... Pe cît de neașteptată a fost știrea despre moartea tînărului preot, pe atît de zguduitoare a fost aceea despre asasinarea lui Simion Murafa și a lui Andrei Hodorogea, întîmplată duminica din urmă la Chișinău..."

Aproape în același mod își începe și N. Iorga articolul său: „Abia s-a închis mormîntul asupra aceluia care, în oastea de care era legat, se chema maiorul Simion Murafa, și asupra tovarășului său de muncă și de ultimă suferință, inginerul Hodorogea, și alte vești arată ce năprasnic s-a împuținat numărul acelora cari, dincolo de Prut, în viața de stat pe care le-au creat-o împrejurările de la 1812 și de la 1878, își mai aduc aminte cu duioșie și de acel grai moldovenesc... informații venite ziarului „România" adaugă la durerea noastră, arătînd că s-a dus dintre cei vii și părintele Alexe Mateevici, luat, pe frontul românesc, unde-și făcea datoria, de cumplita boală a tifosului exantematic..."

(Vom adăuga aici că, în momentul întocmirii necrologului său, Nicolae Iorga, probabil, a avut la dispoziție nu numai relatările orale și ceea ce scrisese în „România" ieșeană Onisifor Ghibu, semnînd cu inițialele „G. S.", ci și versiunea mai desfășurată a articolului „Jertfa Basarabiei", unde era descrisă „Moartea luptătorilor: Alexe Mateevici, Dimitrie Baltagă, Simion Murafa și Andrei Hodorogea", articol inserat în revista chișinăueană „Școala moldovenească", an. I, nr. 2–4 din 1917, p. 127–128, avînd drept semnătură doar cuvîntul „Redacția").

În continuare însă, N. Iorga își expune propriile amintiri legate de numele lui Al. Mateevici: „Am văzut în redacția noastră (adică la ziarul „Neamul Românesc"), și nu o singură dată, pe acest preot tînăr și voinic, cu o blîndă față ca a sfinților din icoanele de odinioară. Și pe el îl adusese la noi un singur gînd: ... acela de-a găsi cărți, de-a cunoaște pe cărturari, de a vorbi cu dînșii despre scrisul românesc vechi și nou și despre toate amintirile comune... Nu uitase, în școlile lui preoțești, limba „moldovenească", pe care o vorbea cu un moale accent străin, prins de la colegii săi ruși. Avea o plăcere evidentă să se rostească în silabele ei iubite... Noua școală moldovenească era gîndul cel mai scump al acestui profesor de seminar, și la alcătuirea ei, încă așa de șubredă, a luat o parte de căpetenie. A vorbit ascultătorilor despre literatura românească, pe care o descoperea tot mai mult..."

Aceste gînduri și crîmpeie de amintiri, expuse *ad-hoc,* fuseseră formulate de N. Iorga ceva mai înainte, sub forma unor note de jurnal – sau „Însemnări zilnice (maiu 1917 – mart 1920)...", – precum sună subtitlul vol. I al „Memoriilor..." sale (editate cu puțin timp înaintea dispariției tragice a prolificului lor autor). Desprindem, bunăoară, cîteva dintre aceste note de jurnal: „29 maiu [1917]*... Un preot din Basarabia – ieri și doi ofițeri [tot basarabeni?] – îmi vorbesc de marea întrunire de la Chișinău, cu ocazia venirii lui Sokolov, prietenul lui Kerenski. Rușii și bulgarii s-au purtat disprețuitori față de „moldoveni" [p. 25]. „Mișcarea e condusă de preot, care e capelan militar, de Halippa, de Murafa, vreo patru-cinci. Chestia alfabetului a trezit multă opoziție... Preotul spune că nu trebuie vorbit azi de altceva decît de autonomie. Mîine, cine știe! Se lucrează la noile școli, preotul va face alfabetul și cărțile de citire. Cu greu i-a încredințat [pe delegații Congresului Învățătoresc?] că „limba românească" nu e numai „cea mai aproape de cea moldovenească", ci aceasta însăși, deși are „cuvinte franțuzești"... [p. 26].

Nu este exclus, pe de altă parte, că și Alexei Mateevici însuși a avut în vedere anume această dată, 29 mai, și această întîlnire a sa cu Nicolae Iorga, atunci cînd îi scria soției sale, la 4 iunie 1917, de pe front, unde revenise după un concediu (de vreo 2–3 săptămîni) petrecut la Chișinău, între ai săi, în familie, dar și în sînul societății culturale de aici, aflată în plină fierbere („de deșteptare națională"): „Dragii mei și mai ales Nusek [diminutivul micuței fiice Nina], „Djadu" [adică „moșulică", în limbajul acesteia, probabil] a ajuns cu bine la loc [evident, pe front]. Am reușit să stau pe ospețe la Iași, la Berechet [Ștefan: 1885–1946] – două zile, precum vedeți, nu m-am prea grăbit. Tot acolo [la Iași] m-am întîlnit cu istoricul român prof. Iorga, la care m-a condus Berechet. Iorga mi-a dat un braț de [în originalul rusesc: „nadaval"] lucrări de ale sale în limbile franceză și română..." [inclusiv, presupunem, broșurile acestuia, apărute recent la editura ziarului „Neamul Românesc": „Histoire des relations russo-roumaines", „Histoire des relations anglo-roumaines", „Histoire des relations entre la France et les roumains" etc.]

Desigur, toate aceste mărturii (de ordin epistolar sau făcînd parte dintr-un jurnal ori „note de jurnal", ținînd chiar de o publicistică... ulterioară, ca niște „impresii" și amintiri mai recente) conțin, strecurate printre rînduri, și un anume grad de satisfacție intelectuală, resimțită în timpul unor eventuale discuții, precum și o bucurie a unor episodice întîlniri, mai bine spus: reîntîlniri. Spunem „reîntîlniri", pornind de la constatarea că Nicolae Iorga și Alexei Mateevici se „cunoscuseră" cu mult înainte de a se fi întîlnit efectiv (abia la 1917).

*Notele din parantezele pătrate ne aparțin – P.B.

În acest sens, sînt cît se poate de revelatoare (şi relevante) concretizările lui N. Iorga însuşi şi amintirile acestuia despre Al. Mateevici, expuse în cadrul unui alt articol al său din „Neamul Românesc" (nr. 264, 24 septembrie 1918), cu un titlu tot atît de simbolic: „Martirii basarabeni" [Al. Mateevici, S. Murafa, A. Hodorogea]. Prilejuit de o conferinţă-„comemorare naţională", ţinută la Teatrul Naţional din Iaşi de către Pan. Halippa, vicepreşedintele Sfatului Ţării, acest articol al lui N. Iorga conţine şi aprecieri pe marginea evenimentului, dar şi consideraţii proprii „despre cei trei dispăruţi". Oratorul, menţionează N. Iorga, chiar de la început, „s-a întins mai mult, cu simpatia cui este şi dînsul un scriitor, un suflet de poet, asupra activităţii preotului Mateevici şi ne-a spus şi lucruri pe care nu le cunoşteam". Dar, continuă imediat să afirme autorul „relatării": „Tînărul, voinicul şi frumosul preot **nu era un necunoscut** (subl. n. – *P.B.*)" la noi **şi înaintea momentului** cînd reprezentanţii îndreptăţiţi ai Basarabiei ni-l pot înfăţişa supt toate aspectele personalităţii şi ostenelilor lui." Bunăoară: „Sunt ani de zile de cînd am dat în „Neamul românesc literar" o foarte frumoasă traducere religioasă dintr-un poet rus – cred: Alexie Tolstoi –, pe care o găsisem în revista bisericească de la Chişinău, „Luminătorul..."... Neavînd deocamdată posibilitatea de a identifica această reproducere a tălmăcirii lui Al. Mateevici în revista amintită a lui N. Iorga, putem presupune că e vorba de fragmentul de poem „Mîntuitorul" (inclus ulterior de Al. Mateevici în traducerea sa integrală a „Păcătoasei") de Al. K. Tolstoi, publicat iniţial în „Luminătorul" (cartea V, mai 1912, p. 46–47), cu semnătura traducătorului: „Al. Mat – ci", dimpreună cu alte trei poezii „religioase" ale studentului teolog de la Kiev („Înălţarea la Cer a Domnului Iisus Hristos", „Fratelui creştin" şi „Căutarea lui Dumnezeu"). Mai amintim, în treacăt, că numărul respectiv al „Luminătorului" trebuia să fie jubiliar", căci se împlinea un veac („O sută de ani de robie") de la ocuparea ţaristă a Basarabiei. Cu acest „întunecat" prilej, N. Iorga a publicat şi cărţile „Pagini despre Basarabia de astăzi", „Basarabia noastră", numeroase articole „de atitudine" şi ... revoltă, a rostit discursuri, conferinţe.

Revenind la articolul lui Nicolae Iorga „Martirii basarabeni", prezină interes următorul alineat în care este evocată figura lui Al. Mateevici: „Dl Halippa a relevat entuziasmul cu care şcolarul de seminariu a sărit să ajute de la cele dintîi încercări, prin foaia „Basarabia", silinţile [=eforturile] publicisticei româneşti în Moldova ruşilor..." Întrerupem citatul aici, pentru a preciza că Nicolae Iorga, încă la 1906, urmărea activitatea şi evoluţia ziarului „Basarabia", publicaţiile de aici, inclusiv contribuţiile tînărului semnarist chişinăuian Al. Mateevici, tipărind în „Neamul Românesc" analize serioase („Către fraţii din Basarabia", nr. 23; „Pentru Basarabia", nr. 29; „O veste bună din Basarabia", nr. 57, 58; „Dureri şi speranţe din Basarabia", tot acolo, precum şi în nr. 59–60). De menţionat că Nicolae Iorga va avea ideea inspirată de a reproduce majoritatea acestor articole din „Neamul Românesc" în cartea sa de la 1912, „Pagini despre Basarabia de astăzi"

Dintre numeroasele consemnări şi aprecieri, făcute de N. Iorga la 1906, „în plină epocă", socotim nimerit a glosa pe marginea afirmaţiei: „un interesant studiu despre datinele la nuntă la românii basarabeni se începe în nr. 51 al *Basarabiei*" („Neamul Românesc", nr. 58.) Se are în vedere articolul de proporţii al lui **Alecu Mateescu** „Obiceiurile şi rînduielile nunţei la moldovenii basarabeni," care avea să apară în numerele: 51 (din 19 noiembrie 1906), 53 (26 noiembrie), 55 (17 decembrie) şi 57 (22 decembrie 1906). Mai adăugam aici că tot în nr. 51 (menţionat şi de N. Iorga) era publicat şi articolul „Datoria noastră", al aceluiaşi „Alecu Mateescu".

La rîndul său, Al. Mateevici se dovedeşte cunoscător al operei istorice şi publicisticii popular – ştiinţifice ale lui N. Iorga, începînd de pe la 1911–1912. Drept dovadă ne servesc referinţele la lucrările acestuia, pe care Al. Mateevici le face în cadrul studiilor şi articolelor sale de istorie a cărţii, a literaturii religioase şi poporane (folcloristică), adică în acea „muncă (a sa), pentru a face cunoscute în lumea rusească, prin articole în limba stăpînilor, prin traduceri reuşite, datinele noastre, trecutul nostru comun, partea care putea fi mai interesantă pentru străini, din literatura noastră", precum menţiona însuşi N. Iorga, în pomenitul articol „Martirii basarabeni" (de la 1918). Ce-i drept, începutul lui Mateevici în această activitate de valorificare culturală a fost marcat de o anume nesiguranţă, ca toate începuturile, de altfel. Avem în vedere, în primul rînd, „răspunsul" ce-l dă el, în calitate de autor al studiului (scris în ruseşte) „Momente ale influenţei bisericeşti asupra apariţiei şi evoluţiei istorice a limbii moldoveneşti [de fapt: româneşti!]", lui Ştefan Ciobanu, care-l atacase printr-un articol în „Bessarabskaia jizni". Între altele, în replică se menţionează că „literatura recomandată autorului de către recenzent, precum am văzut, nu oferă nici un temei pentru un atare gen de exigenţe din partea-i (să ne amintim de „Dicţionarul geografic" şi de „Istoria Chiliei şi a Ackermanului" ale lui Iorga)" şi că „e şi mai de neînţeles ce legătură poate exista între această istorie [a „limbii moldoveneşti"?] şi recomandatul „Dicţionar geografic al Basarabiei" de prof. N. Iorga sau între studiul aceluiaşi despre istoria

Ackermanului şi a Chiliei…" Este clar din această controversă că nici unul, nici celălalt nu cunoşteau aceste lucrări îndeaproape, prima aparţinînd, de fapt, lui Zamfir Arbore, şi nu lui N. Iorga…

Pe de altă parte, în chiar acelaşi an 1911, în articolul-studiu „Bocetele de înmormîntare la moldoveni" („Moldavskie pohoronnîe pricitania"), publicat de asemenea în „Kişiniovskie Eparhialinîe Vedomosti", Al. Mateevici demonstrează o bună cunoaştere a lucrării lui N. Iorga „Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor", apărută încă la 1908 (vol. I) şi 1909 (II). Pentru edificare, să citäm un fragment din acest studiu al tînărului savant-teolog basarabean: „… De aceea, el, moldoveanul, i se supune [morţii] întotdeauna… Şi aici se observă urme vădite ale unei influenţe adînci din partea unor idei creştine, precum şi ale unei atitudini binevoitoare faţă de moarte, atitudine venită, în tot cazul, nu dinspre un cult solar [al Soarelui?], ci din partea unuia păgînesc… (E de presupus că ar proveni, s-ar datora religiei vechilor traci şi iliri, caracterizaţi printr-o puternică credinţă în binefacerea de dincolo de mormînt, a celor ce se scîrbeau şi regretau mult cînd li se năştea cineva şi erau veseli nevoie mare la căpătîiul celor decedaţi. – N. Iorga, „Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, p. 1") [probabil: partea I, şi nu pagina 1].

La modul maxim va „exploata" Al. Mateevici aceeaşi „Istorie a bisericii…" de N. Iorga mai ales în lucrările sale: „Cînd şi cum s-au încreştinat moldovenii" (1912) şi „Creştinismul ia în Basarabia", (publicate în „Kişiniovskie Eparhialinîe Vedomosti" din 1913–1914–1915). Numai că, în timp ce a doua dintre aceste lucrări are referirile la opera-model (şi sursă de preluare… compilativă pînă la plagiere chiar!) „puse la punct" cît de cît, prima nu este decît o mostră de … vulgarizare – „popularizare" a unei monografii româneşti celebre, ce-i drept, într-o „altă" limbă („moldov'nească"), de fapt în „ruseasca… stîlcită" a vremii). Aşadar, atitudinea noastră, a urmaşilor lui Alexei Mateevici, faţă de „practica" şi „moda[litatea?]" semenilor săi basarabeni de a „moldoveniza" nu numai limba unor opere celebre, ci şi epocile şi înaintaşii români întru ctitorire de cultură şi viaţă politică, ar trebui să fie mult diferenţiată şi mai „crud"-obiectivă.

Cu totul altfel, în schimb, vom aprecia contribuţia lui Alexei Mateevici, de pe la 1915, la propagarea şi… citarea unei alte opere a lui Nicolae Iorga, devenită celebră încă de la apariţie, în 1904 (în acelaşi an cu „Dicţionarul…" lui Z. Arbore, de altminteri!). Este vorba de „Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688". Şi această monografie a marelui istoric este de-a binelea „propagată", mai bine zis, *parafrazată* (adesea „în moldoveneşte", cu „localizări" condamnabile, astăzi, de material, caracterizări, epoci, personalităţi etc.) de către Al. Mateevici, în lucrările sale de proporţii: „Tipăriturile noastre bisericeşti (Din trecutul cărţilor bisericeşti, tipărite în limba moldovenească)" (1913) şi „Tiparul bisericesc-liturgic moldovenesc în momentele principale ale istoriei sale" (1915), scrisă în limba rusă.

Întrucît nu ne propunem să confruntăm şi să analizăm modul în care ideile de referinţă ale lui Nicolae Iorga se răsfrîngeau în „viziunea" şi „optica" unui tînăr savant şi teolog, vom încheia cu cîteva aprecieri ale lui Alexei Mateevici asupra „Istoriei literaturii religioase…". Într-o formă sintetică, poetul basarabean şi-a exprimat aceste aprecieri într-o recenzie la cartea lui Ştefan Ciobanu (cu care „se polemizase" încă la 1911) – „Dosoftei, mitropolitul Sucevei, şi activitatea lui de cărturar", editată la Kiev în 1915. Extragem doar un fragment din această recenzie a lui Al. Mateevici (pe care a scris-o tot în ruseşte), publicată în aceleaşi „Kişiniovschie Eparhialinîe Vedomosti", la sfîrşitul anului 1915:"… Dl Ciobanu susţine că, sub aspect estetic, „Psaltirea" lui [Dosoftei] nu prezintă mare lucru pentru cititorul modern". Astfel încît, această „Psaltire" nu ar avea nici o importanţă pentru istoria poeziei române, deşi ea pune începutul acestei poezii. Aici autorul vine în contradicţie, în mod ciudat, chiar şi cu prof. N. Iorga, a cărui autoritate în atare chestiuni el o recunoaşte. Pentru că, de bună seamă, în sa „Istorie a literaturii religioase a românilor pînă la 1688", care a fost pentru dl Ciobanu cartea sa de căpătîi întru întocmirea acestei monografii, profesorul bucureştean dă o cu totul altă apreciere calităţilor literare ale „Psaltirii" lui Dosoftei…".

Sărbătoarea Națională „Limba noastră“. 31 august 1989

Foto: Mihai Potarniche

Marea Adunare Națională de la Chișinau. 27 august 1989

Foto: Mihai Potârniche

Marea Adunare Națională de la Chișinău. 27 august 1991

Foto: Mihai Potârniche

Ion NEGREI

MIŞCAREA DE EMANCIPARE A ROMÂNILOR AFLAŢI SUB STĂPÎNIRE STRĂINĂ (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)

Conducătorii acţiunii memorandiste din Transilvania

„Ceea ce se discută aici este însăşi existenţa poporului român. Existenţa unui popor însă nu se discută, domnilor, se afirmă. De aceea nu ne e în gînd să venim înaintea dumneavoastră să dovedim că avem dreptul la existenţă. Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în faţa dumneavoastră, nu putem decît să acuzăm în faţa lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump: legea şi limba. De aceea nu mai sîntem aici acuzaţi, sîntem acuzatori.“

Din declaraţia lui Ion Raţiu, preşedintele Partidului Naţional Român, la procesul memorandiştilor din Transilvania de la 1894.

O SINGURĂ STRATEGIE: DOUĂ TACTICI

Unirea Principatelor Române (1859), cucerirea şi recunoaşterea independenţei de stat a României (1878) au stimulat mişcarea de emancipare naţională a românilor din teritoriile aflate sub dominaţie străină. Amplificarea mişcării de emancipare naţională a fost determinată şi de înăsprirea regimului austro-ungar în Transilvania şi Banat, a administraţiei austriece în Bucovina şi a regimuui ţarist în Basarabia.

După înfrîngerea revoluţiei din 1848–1849, Curtea de la Viena a oferit prea puţine concesii românilor transilvăneni. În 1854 a fost acceptată crearea mitropoliei unite de la Blaj, iar în 1864 Biserica ortodoxă a românilor ardeleni a fost scoasă de sub autoritatea ierarhilor sîrbi şi ridicată la rang de mitropolie, cu reşedinţă la Sibiu. Mitropolit a devenit episcopul Andrei Şaguna, un patriot combatant pentru drepturile românilor transilvăneni.

Instaurarea regimului liberal (1860) a aprins noi speranţe privind soluţionarea problemelor naţionale ale românilor din Imperiul Habsburgic. Dieta Transilvaniei din 1863, compusă din 46 de români, 42 de unguri şi 32 de saşi, a votat legea despre egalitatea naţiunii române şi a confesiunii ortodoxe cu a celorlalte naţiuni şi confesiuni, precum şi legea prin care limba română, alături de maghiară şi germană, era recunoscută limbă a

administrației publice. Legile respective le-au oferit românilor statutul de națiune politică în Imperiul Habsburgic.

Dar această izbîndă a fost de scurtă durată. La 1 septembrie 1865, a fost aleasă o nouă Dietă, care a schimbat raportul de forțe pe arena politică din Transilvania.

Constituirea monarhiei dualiste (1867) și modificarea statutului politico-juridic al Transilvaniei a agravat situația românilor din aceste teritorii. Românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș sau pomenit sub administrație ungară, iar cei din Bucovina au rămas sub cea austriacă. Autoritățile maghiare depun eforturi sporite pentru integrarea totală și efectivă a Transilvaniei în structurile de stat ale Ungariei. Românilor li s-a oferit autonomie culturală și bisericească limitată. Limba maghiară era predată în toate școlile de stat și deținea monopolul în învățămîntul universitar. Limbile celorlalte naționalități, inclusiv celei române, puteau fi folosite doar în învățămîntul confesional.

În asemenea condiții de oprimare s-a resimțit necesitatea organizării politice a românilor din Imperiul Austro-Ungar. Constituirea în 1869 a Partidului Național a românilor din Banat și Ungaria (condus de Alexandru Mocioni) și a Partidului Național Român din Transilvania (condus de Ilie Măcelariu) a fost expresia celor două curente de opinie din mișcarea națională a românilor. Liderii mișcării de eliberare ai românilor din Transilvania au adoptat tactica *pasivismului politic*, refuzînd participarea la alegerile parlamentare și concepînd satisfacerea intereselor naționale doar prin restabilirea autonomiei voievodatului, pe cînd fruntașii românilor din Banat, Crișana și Maramureș s-au situat pe poziția *activismului politic*, considerînd-o ca fiind calea cea mai sigură de dobîndire a drepturilor naționale. Problema unificării celor două partide a fost rezolvată abia în 1881, cînd românii din Transilvania și Banat s-au unit în Partidul Național Român (P.N.R.), avînd ca obiective principale: recîștigarea autonomiei Transilvaniei, introducerea limbii române în justiție și administrație, păstrarea autonomiei bisericești și școlare, elaborarea unei noi legi electorale, întemeiată pe votul universal etc.

Acțiunea cea mai spectaculoasă și mai temerară a Partidului Național Român a fost întocmirea Memorandumului prezentat împăratului, la 29 mai 1892 de către o delegație alcătuită din 300 de persoane. Semnatarii acestui document denunțau gravele inechități și brutalități ce loveau populația românească pe plan politic, național, administrativ și cultural. Concluzia memorandumului se reducea la faptul că „niciodată și în nici o împrejurare națiunea română nu se va putea împăca cu sistemul dualist".

Curtea de la Viena a expediat textul Memorandumului guvernului de la Budapesta, care a intentat un proces autorilor acestuia și altor fruntași ai Partidului Național Român. Calificînd Memorandumul drept atentat contra statului maghiar, a fost suspendată activitatea P.N.R., iar la 13 mai 1894, tribunalul de la Cluj a pronunțat sentința de întemnițare a „inculpaților". Decizia autorităților maghiare a provocat proteste și dezaprobări atît în țară cît și peste hotare.

La 10 ianuarie 1905, la Sibiu, s-a desfășurat Conferința de reactivare a Partidului Național Român. Partidul a adoptat tactica activismului politic, adică participarea românilor la viața politică a Imperiului Austro-Ungar, mijloc prin care urma să obțină realizarea următoarelor revendicări naționale:

– recunoașterea poporului român ca individualitate politică;

– folosirea limbii române în administrație, justiție, armată și școală;

– elaborarea unei noi legi electorale, bazate pe votul universal;

– garantarea drepturilor la întrunire și asociere;

– îmbunătățirea situației țăranilor și a lucrătorilor prin împroprietărire și prin instituirea asigurărilor de stat.

AFIRMAREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE LA ROMÂNII DIN BUCOVINA

După înfrîngerea revoluției din 1848, Bucovina a cunoscut unele realizări în plan politico-administrativ. Provincia anexată de Imperiul Habsburgic în 1775, după o perioadă de administrație militară, capătă individualitate administrativă, ca țară de coroană ereditară, avînd statutul de ducat sub jurisdicția directă a Curții de la Viena. Politica de deznaționalizare a românilor în Bucovina a fost mai tolerantă în raport cu cea promovată în Transilvania. Limba română a fost acceptată ca limbă de predare la Institutul Teologic din Cernăuți și ca limbă de studiu la Liceul latino-german din același oraș.

Un rol important în promovarea limbii și identității românești a avut-o ziarul „Bucovina" (primul număr a apărut la Cernăuți la 4 octombrie 1848), avîndu-i ca redactori pe Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi.

În 1873, Biserica ortodoxă din Bucovina a fost ridicată la rangul de mitropolie, iar prin crearea acestei structuri bisericești artificiale – Mitropolia Bucovinei și Dalmației – se urmărea de fapt despărțirea românilor bucovineni de românii din Transilvania și a sîrbilor din Dalmația de conaționalii lor, aflați sub jurisdicția politică de la Budapesta. Includerea rutenilor (ucrainenilor) ortodocși în cadrul noii mitropolii

a scăzut şi mai mult eficienţa bisericii în plan naţional. Vechiul principiu imperial *divide et impera* era utilizat cu maximă eficienţă.

Stăpînirea habsburgică a încurajat venirea în Bucovina a unor mase de polonezi, ucraineni, huţuli, evrei, armeni, unguri, slovaci, lipoveni şi a altor etnii, a căror prezenţă a modificat componenţa naţională a provinciei. Pînă la 1870 elementul românesc era încă majoritar, dar conform recensămîntului din 1880 românii deţineau deja locul doi, numărînd 190.000, faţă de 239.000 de ruteni, situaţie care s-a păstrat pînă la primul război mondial.

O contribuţie importantă la afirmarea identităţii şi conştiinţei naţionale a românilor bucovineni au adus Societatea pentru cultură şi literatură română şi Societatea Academică studenţească *Arboroasa*, prezidată de Ciprian Porumbescu.

În 1871, din iniţiativa unui comitet studenţesc, a fost celebrată aniversarea a 400-a de la înălţarea mănăstirii Putna, ctitorie a lui Ştefan cel Mare. La ceremonie au participat Mihail Kogălniceanu, Grigore Tocilescu, Iacob Mureşanu etc., prezenţa lor simbolizînd unitatea culturală a românilor din spaţiul vechii Dacii.

Organizarea politică a românilor bucovineni a fost destul de anevoioasă ca urmare a divizării forţelor politice în conservatori şi liberali, împărţire agravată prin apariţia democraţilor favorabili colaborării cu rutenii (ucrainenii). Confruntările politice s-au soldat cu scindarea Partidului Naţional Român din Bucovina (creat la 7 aprilie 1892) şi cu apariţia unor noi formaţiuni politice, aflate în permanentă animozitate.

VIAŢA NAŢIONALĂ A ROMÂNILOR DIN BASARABIA

Statutul politico-juridic al Basarabiei în secolul al XIX-lea a evoluat de la forma de autonomie caracterizată printr-o administraţie bilingvă (româno-rusă) şi prin păstrarea legislaţiei locale, specifică primelor decenii, la statutul de gubernie rusească (1873), soldată cu pierderea individualităţii administrative şi cu integrarea ei în Imperiul Rus.

În scopul diluării elementului autohton şi diminuării mişcării naţionale, autorităţile ruse au iniţiat imigrarea în Basarabia a populaţiei alogene. În urma acestei politici, în Basarabia, mai ales în partea ei de sud, s-au făcut colonizări masive cu ruşi, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani etc. În ciuda acestor acţiuni, populaţia românească a rămas majoritară în provincie. Conform unor date oficiale ruse din 1897, din populaţia de aproape 2 mln. de locuitori, românii (moldovenii) reprezentau 47,58%, ucrainenii – 19,75%, evreii – 11,79%, ruşii – 8,05% etc.

Autorităţile ruse au făcut tot posibilul ca în Basarabia să nu se înfiripe o mişcare naţională românească, avînd în vedere că dincolo de Prut statul român începea să devină un puternic pol de atracţie. Erau anihilate orice fel de iniţiative şi intenţii de iluminare culturală şi naţională. Încercările de deschidere a unor tipografii în vederea editării unor cărţi, ziare etc. în limba română erau tratate cu refuz.

Biserica ortodoxă din Basarabia, organizată din punct de vedere administrativ în Arhiepiscopia Chişinăului şi Hotinului, a fost trecută sub controlul Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. Cu excepţia lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, primul mitropolit al Basarabiei (1813–1821), ceilalţi ierarhi care au stat în fruntea Arhiepiscopiei au fost de origine rusă şi au promovat o politică de deznaţionalizare şi rusificare.

Abia la începutul secolului al XX-lea, în urma înfrîngerii Rusiei în războiul ruso-japonez (1904–1905) şi a revoluţiei din 1905–1907, s-a creat o atmosferă favorabilă pentru viaţa naţională. În 1905, la Chişinău, s-a înfiinţat Societatea moldovenească pentru răspîndirea culturii naţionale. Ziarul *Basarabia,* apărut în 1906–1907, a militat pentru autonomia provinciei, revigorarea sentimentului naţional românesc şi promovarea limbii române în şcoală şi biserică. În sînul bisericii basarabene se constituie o puternică mişcare naţională, axată pe revendicarea oficierii serviciului divin în limba română, pe necesitatea studierii limbii române şi a cîntului bisericesc în Seminarul Teologic şi în Şcoala Spirituală de Băieţi din Chişinău.

Manifestarea modestă a mişcării de emancipare naţională a românilor din Basarabia se explică prin ferocitatea regimului ţarist şi prin lipsa unei elite conducătoare ieşite din sînul populaţiei băştinaşe. În Basarabia, spre deosebire de Transilvania şi Bucovina, deznaţionalizarea şi rusificarea elitei româneşti (a reprezentanţilor nobilimii şi a clerului) a căpătat astfel de proporţii încît ţărănimea – masa principală a populaţiei – a rămas practic decapitată. Majoritatea boierilor care ar fi putut asigura conducerea comunităţii române din Basarabia a fost asimilată de nobilimea rusă. Astfel, absenţa unei burghezii naţionale a făcut ca mişcarea naţională să se reazeme pe o mînă de intelectuali pătrunşi de idealul unităţii naţionale şi pe masa ţărănească, care instinctiv mai simţea românește.

PROGRAMUL CONGRESULUI ISTORICILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA

1 iulie 2001

Cuvînt de deschidere, *prof. univ., dr.hab.* Anatol PETRENCU, *preşedinte al Comitetului organizatoric*

Rapoarte:

I. ***Unitatea etnică a spaţiului carpato–danubiano–pontic în antichitate***

Ion NICULUŢĂ, *doctor habilitat, profesor universitar;* Ion HÎNCU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar;*Ion TENTIUC, *doctor în istorie, conferenţiar universitar;* Gheorghe POSTICĂ, *doctor în istorie, profesor universitar;* Tudor ARNAUT, *doctor în istorie, conferenţiar universitar;*Aurel ZANOCI, *doctor în istorie, conferenţiar universitar* Ilie BORZIAC, *doctor în istorie, conferenţiar universitar;* Oleg LEVIŢCHI, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific;* Sergiu MUSTEAŢĂ, *doctor în istorie, lector superior;* Octavian MUNTEANU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar;* Vladimir POTLOG, *doctor în istorie, conferenţiar universitar.*

II. ***Istoria naţională din Republica Moldova – parte componentă a istoriei românilor (epoca medievală)***

Demir DRAGNEV, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, membru corespondent al A.Ş.M.;Andrei EŞANU, doctor habilitat în istorie, membru corespondent al A.Ş.M.;Pavel PARASCA, *doctor habilitat în istorie;*.Gheorghe GONŢA, *doctor habilitat în istorie;*Ion EREMIA, *doctor habilitat în istorie;*Pavel COCÂRLĂ, *doctor habilitat în istorie;*Ion CHIRTOAGĂ, *doctor habilitat în istorie;* Ion NEGREI, *redactor-şef al revistei de istorie şi cultură „Cugetul"*

III. ***Istoria modernă a românilor basarabeni – parte integrantă a istoriei moderne a neamului românesc***

Ion VARTA, doctor în istorie; Alexei AGACHI, doctor în istorie; Nicolae CHICUŞ, doctor în istorie; Mitru GHIŢIU, doctor în istorie; Eugenia DANU, doctor în istorie; Valeriu POPOVSCHI, doctor în istorie; Gheorghe NEGRU, *doctor în istorie;* Nicolae CHIBOTARU, *doctor în istorie;* Lidia MOLDOVANU, *doctor în istorie.*

IV. ***Poporul român în vîltoarea evenimentelor istorice din epoca contemporană***

Gheorghe PALADE, *doctor în istorie;* Anton MORARU, *doctor habilitat în istorie;* Anatol PETRENCU, *doctor habilitat în istorie;* Elena POSTICĂ, *doctor în istorie;* Ion ŞIŞCANU, *doctor habilitat în istorie;* Rodica SOLOVEI, *doctor în istorie.*

Raportul Comisiei de validare a mandatelor, *conf. univ., dr.* Andrei GROZA

PAUZĂ

Dezbateri:

Andrei EŞANU, Alexandru MOŞANU, Boris VIZER, Rodica SOLOVEI, Mihai CIMPOI, Pavel COCÂRLĂ, Iurie ROŞCA, Ion EREMIA, Sergiu MUSTEAŢĂ, Gheorghe NEGRU, Valeriu MATEI, Mircea CIOBANU, Viorel PRISĂCARU, Ion BUGA, Gheorghe COJOCARU, Dumitru MATCOVSCHI, Anton MORARU, Theodor MARŞALCOVSCHI, Valentina BUTNARU, Mihai ADAUGE, Zinaida GANEA, Vladimir BEŞLEAGĂ, Anatol CIOBANU, Boris VOLOSATÎI, Ion NEGREI, Ion ŞIŞCANU ş.a.

Aprobarea Apelului Congresului Istoricilor din Republica Moldova

CUVÎNT ROSTIT LA DESCHIDEREA CONGRESULUI ISTORICILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA DE CĂTRE PROF. UNIV. DR. HAB. *ANATOL PETRENCU,* PREŞEDINTELE COMITETULUI ORGANIZATORIC

Onorată asistenţă,

Pe data de 8 iunie a.c., deputatul comunist Vladimir Dragomir, preşedintele Comisiei pentru cultură, ştiinţă, învăţămînt, tineret şi mijloacele de informare în masă, a declarat că el se pronunţă pentru înlocuirea cursului *Istoria Românilor* cu cel de *Istoria Moldovei*, spunînd, între altele, cum că copiii noştri nu învaţă istoria satelor în care s-au născut.

Peste cîteva zile a apărut în presă ştirea că vicepreşedintele Parlamentului Vadim Mişin a comunicat la Bălţi că, la indicaţia preşedintelui Republicii Moldova, Vladimir Voronin, un grup de savanţi condus de Vladimir Ţaranov elaborează un manual de istorie a Moldovei. „A venit vremea, sublinia V.Mişin, să învăţăm istoria statului nostru, a pămîntului pe care trăim".

Alexandru Begenari, şeful serviciului relaţii cu publicul din cadrul Preşedinţiei, a afirmat că preşedintele V.Voronin a dispus elaborarea unui manual şcolar de istorie a Moldovei, care, aşa cum menţiona sursa citată, „va fi primul manual de istorie a Moldovei, întrucît pînă acum s-a studiat doar *Istoria Românilor."*

Victor Stepaniuc, preşedintele grupului parlamentar al P.C.R.M., a declarat că formaţiunea sa nu se va lăsa intimidată de acţiunile de protest ale studenţilor şi profesorilor şi va organiza un referendum cu privire la introducerea în instituţiile de învăţămînt a cursului *Istoria Moldovei*.

Pe lîngă declaraţii făcute în presa de limba rusă, unele din ele fiind traduse şi în limba română, au apărut materiale ale căror autori încearcă să justifice înlocuirea obiectului de predare *Istoria Românilor* cu alt obiect, intitulat *Istoria Moldovei*.

În săptămînalul „Экономическое обозрение", Vladimir Ţaranov, conducătorul echipei de istorici care intenţionează să redacteze un nou manual de istorie a Moldovei,

Prezidiul Congresului Istoricilor din Republica Moldova. 1 iulie 2001

afirmă, între altele, că „tînăra generaţie, în loc să înveţe istoria statului în care trăieşte, studiază istoria etniei ţării vecine". V.Ţaranov formulează ideea ca în instituţiile de învăţămînt de toate gradele să fie predat cursul *Istoria Moldovei*, elaborat pe baza unei cărţi apărute în 1997 şi intitulate *История Республики Молдова с древнейших времен до наших дней (Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre)*, lucrare în care evenimentele cruciale ale istoriei noastre sînt tratate de pe poziţiile istoriografiei sovietice şi care, de fapt, este un pamflet politic, o batjocură la adresa băştinaşilor. Astfel, victoria lui Petru Lucinschi în alegerile prezidenţiale din 1996 este apreciată de către autorii lucrării respective ca „победа здравомыслящих сил" (victoria forţelor cu judecată sănătoasă). Apare o întrebare firească: ceilalţi cetăţeni cu drept de vot, care au votat pentru Mircea Snegur, sînt ei oare demenţi? Este inadmisibil ca aşa ceva să fie scris în ceea ce dînşii numesc „учебное пособие" („carte didactica").

De fapt, în învăţămîntul istoric şi în ştiinţa istorică de la noi se pune la cale o contrareformă.

Deci, История Молдавии (Istoria Moldovei) urmează să fie studiată în instituţiile de învăţămînt ca disciplină obligatorie, iar *Istoria Românilor,* alături de istoria altor grupuri etnice din Republica Moldova, ca obiecte facultative. Aceasta este esenţa „propunerii de compromis" a dlui Ţaranov!

Stimaţi delegaţi,

Ne-am convocat astăzi în Congres pentru a examina problema cercetării şi predării *Istoriei Românilor* în Republica Moldova. Avem sarcina de a analiza critic ceea ce am reuşit să facem în ultimii 10 ani. Sîntem nevoiţi să examinăm şi să explicăm, pentru a cîta oară, de ce anume *Istoria Românilor,* şi nu altă istorie trebuie să fie studiată în instituţiile de învăţămînt de la noi. Sîntem chemaţi să formulăm revendicări pe care să le înaintăm actualei conduceri a Republicii Moldova în ceea ce priveşte învăţămîntul istoric şi ştiinţa istorică. Sîntem datori să informăm opinia publică din Republica Moldova şi de peste hotarele ei despre ingerinţa politică în ştiinţa istorică şi învăţămîntul istoric.

Trebuie să spunem răspicat: este inacceptabil orice amestec al forţelor politice în treburile profesionale ale specialiştilor. Noi nu putem accepta modificarea cursului de istorie în funcţie de schimbarea partidelor de guvernămînt.

Onorată asistenţă,

La Congres participă delegaţi din toate judeţele republicii, profesori de istorie din învăţămîntul preuniversitar, profesori universitari, cercetători ştiinţifici în domeniul istoriei, oameni de ştiinţă şi de cultură, doctoranzi, masteranzi, studenţi de la facultăţile de istorie ale instituţiilor de învăţămînt superior din Chişinău.

La Congres au fost invitaţi parlamentari, membri ai Comisiei pentru cultură, ştiinţă, învăţămînt, membri ai guvernului şi ai Ministerului Învăţămîntului, inclusiv ministrul Ilie Vancea, dl V.Ţaranov şi susţinătorii lui, alte persoane.

Atenţiei D-voastră vor fi propuse patru referate de bază, după care vă invităm să participaţi la dezbateri.

Aspect din sala de şedinţe a Congresului Istoricilor din Republica Moldova

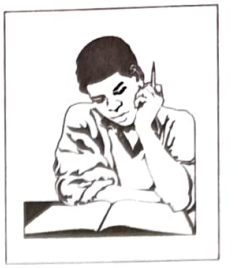

UNITATEA ETNICĂ A SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIANO-PONTIC ÎN ANTICHITATE ȘI EV MEDIU TIMPURIU

Onorați colegi și tineri studioși,

Principalul subiect pus în discuție la Congresul Istoricilor din Republica Moldova din 1 iulie 2001 este, cu regret, unul care, de fapt, nu ar mai trebui să merite atenția iluminatului public. Necesitatea studierii istoriei propriului popor nu poate trezi, la oamenii normali, nici un fel de dubii. O parte din politicieni de la noi – și o asemenea situație, credem, este unică în lume – pun la îndoială propria istorie și limbă, încercînd pe cale parlamentară, și nu științifică, să stabilească în ce limbă vorbim și ce istorie națională să studiem. Am uluit întreaga Europă prin tratatul semnat de miniștrii de externe ai Republicii Moldova și României, ambele exemplare ale căruia au fost scrise în „limbă comună", și nu în română. Interesant ar fi să aflăm în ce limbă se redactează documentele oficiale similare încheiate, bunăoară, între Anglia și Australia sau între Austria și Germania, Anglia și S.U.A. etc. Sîntem ferm convinși că viitoarele generații, luînd cunoștință de acest alineat din document, ne vor considera bezmetici.

Este bine cunoscut că istoria fiecărui popor prezintă nu altceva decît desfășurarea evenimentelor petrecute. Istoria multpătimitului nostru popor, așezat prin voia sorții în calea tuturor răutăților, a fost așa cum a fost, și nu cum ar dori fiecare din noi să fie. Călătorul din Halicarnas Herodot, care este considerat „părintele istoriei", și-a intitulat opera sa „Histores apodexis", ceea ce în limba noastră ar însemna expunerea investigațiilor. Expunerea obiectivă a investigațiilor, am adăuga noi, și nu o descriere distractivă sau o jonglare cu faptele pentru servirea anumitor interese politice. Istoria, asemenea matematicii, biologiei, chimiei, astronomiei etc., este o știință. Ea nu poate fi tratată după bunul plac al diferitelor partide, de oricare nuanță politică ar fi ele.

În baza unor astfel de criterii, noi, subsemnații acestui demers, încercăm în cele ce urmează să demonstrăm că studierea istoriei comunităților umane ce au populat în perioadele preistorică și antică spațiul actualmente locuit cu precădere de români nu este un moft politic sau de coloratură naționalistă, ci o necesitate ce decurge din analiza obiectivă a rezultatelor științifice.

În această ordine de idei, chiar și o sumară examinare a rezultatelor cercetărilor arheologice din ultima vreme, care, de altfel, sînt unica sursă de informație cu privire la epocile îndepărtate, ilustrează, fără echivoc, similitudinea culturilor materiale ale comunităților din spațiul dintre Balcani și Bug în preistorie, antichitate și în evul mediu timpuriu.

Prin investigațiile arheologice efectuate de specialiștii ucraineni în stepele din nordul Mării Negre, de savanții moldoveni în interfluviul pruto-nistrean și, respectiv, de arheologii români în întreaga țară, a fost evidențiat faciesul Sabotinovca Nouă – Coslogeni, care, în linii generale, sub raportul culturii materiale, este similară civilizațiilor epocii de bronz din Bulgaria, Grecia de Nord și din nord-vestul Anatoliei. Astfel, prestigiosul arheolog și specialist în preistorie, englezul Gordon Childe, demonstra la începutul anilor 50 ai secolului al XX-lea că migrația comunităților aheene în Grecia continentală și insulară s-a produs din spațiul balcano-carpato-pontic. Tot din aceste regiuni a avut loc și năvălirea

„oamenilor mării", prin care, de obicei, se subînțeleg comunitățile doriene, care au provocat apusul (decăderea) civilizației miceniene și au contribuit activ la formarea civilizației Greciei antice.

În urma cercetărilor arheologice efectuate în nordul Mării Negre și, în special, în așezările rurale și davele de la Kartal-Orlovca II, Satul Nou (Novoselskoe), Barta, Novo-Necrasovca, etc., a fost stabilită unitatea culturii materiale a comunităților ce au populat ambele maluri ale Dunării la finele mileniului II – începutul mileniului I a.Chr., prin descoperirea verigii de legătură a faciesului Sihleanu-Rimnicele. Despre existența acestuia la nordul Dunării nu se cunoștea nimic pînă la explorările efectuate, în anii 1997-1999, de echipa mixtă româno-moldo-ucraineană.

În ședința plenară a celui de-al VIII-lea Congres Internațional de Tracologie, reunit la Sofia pe data de 26 septembrie 2000, cunoscutul specialist german de la Universitatea din Saarland, Jan Lichardus, în baza materialului arheologic acumulat pe parcursul a 10 ani de săpături arheologice la diverse monumente din Bulgaria, a demonstrat succesiunea comunităților care au creat cultura materială cu ceramică striată, canelată și ștanțată, similară hallstattului tracic din România, Republica Moldova și Ucraina de Vest. Concluzia profesorului german e lesne de înțeles. La finele mileniului II – începutul mileniului I a.Chr., pe acest teritoriu locuia o populație de aceeași origine cu cea din nordul Balcanilor, din estul Carpaților și bazinul Nistrului.

Mileniul I a.Chr. se caracterizează prin constituirea numerosului neam tracic, care, arheologic, este sesizat pe un spațiu destul de vast: de la Marea Egee, la sud, și pînă în regiunea Bugului, la nord, de la bazinul Vardaro-Morav și Tisa Superioară, la vest, pînă la Marea Neagră, la est. În acest spațiu, desigur, locuiau și multe alte popoare, însă majoritatea covîrșitoare o alcătuiau tracii sedentari, a căror prezență este demonstrată de numeroase așezări rurale și dave fortificate, de necropole plane și tumulare ce se găsesc la Cernyles, Neporotovo, Dubovo, Lugovo, Vysočko – în Ucraina; Butuceni, Hlingeni, Chișinău, Trinca, Kartal-Orlovka II, Satul Nou (Novoselscoe) – în spațiul pruto-nistrean; Cilic Dere, Babadac, Teleac – în România etc.

Către finele secolului al VIII-lea a.Chr. s-a produs o separare a tracilor din sud de cei din nordul Balcanilor, ceea ce a dus la o individualizare pronunțată a acestor două ramuri ale neamului tracic.

În secolele VI-V a.Chr. are loc consolidarea tracilor din cîmpie și apariția pe scena istorică a tracilor septentrionali, cunoscuți ca neamul tracogetic. Spre sfîrșitul mileniului I a.Chr., se petrece unificarea tuturor geților și dacilor, carpilor și lailor, costobocilor și tirageților, toți de origine tracă, precum și a altor seminții străine, sub egida lui Burebista. În cadrul acestei organizații politice nou apărute, după cum mărturisește decretul în onoarea lui Acornion descoperit în Dionisopolis – oraș grecesc, actualul Bîlcic – erau încorporate pămînturile din nordul și sudul Dunării pînă la munții Haemus (Balcani). În urma campaniilor militare asupra orașelor din nordul Pontului Euxin, organizate în anii 50 ai secolului I a.Chr., în componența regatului lui Burebista au fost încadrate și ținuturile pînă la Bug, împreună cu orașul Olbia. În aceste regiuni au fost cercetate numeroase așezări getice: Beicuș, Kaborga I, Șirocaja Balka, Kuțurub, etc. Prin urmare, pămînturile dintre Balcani și Bug, pe parcursul mileniului I a.Chr., în principal, au fost locuite de comunități înrudite, care urmau aceleași rituri și ritualuri funerare, aveau o cultură materială similară etc.

Cercetările din ultimii ani realizate în partea stîngă a Nistrului, în preajma satului Hlinaia, demonstrează că triburile sciților nomazi, către finele secolului al III-lea – începutul secolului al II-lea a.Chr., s-au dizolvat în masa tracilor, trecînd la sedentarism. Aceste triburi și-au însușit cultura materială a geților, cunoscută și în această regiune prin monumentele arheologice de la Cioburciu. Studiul materialelor descoperite au relevat că geto-dacii au dăinuit pînă în perioada romană, adică pînă în secolele I–IV p.Chr.[1]

Penetrația romană la nord de Dunăre și procesul de romanizare de la finele mileniului I a.Chr. – prima jumătate a mileniului I p.Chr. n-a ocolit nici aceste regiuni. Prezența romană este demonstrată, arheologic, printr-un număr considerabil de construcții din piatră, prin limes-urile romane. Însă dominația romană nu s-a manifestat doar prin construirea obiectivelor militaro-strategice. Construcțiile din piatră descoperite în multiplele așezări rurale, cum ar fi cele de la Sobari, Komarova, Cimișeni etc., mărturisesc că în aceste locuri s-au stabilit în acea perioadă

[1] Щербакова Т.А., *Новые материалы по археологии Нижнего Поднестровья// Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тысячелетия до н.э. – V века н.э.*, Тирасполь, 1994, p. 231–232; Яровой Е.Б., Четвертков И.А., Субботин А.В., *Погребальный обряд скифского курганного могильника села Глиное// Чобурчийский археологический комплекс и вопросы взаимовлияния античной и варварских культур (IV в. до н.э. – XV в.н.э.)*, Тирасполь, 1997, p. 14–18

veterani, peregrini, misionari, dezertori ai armatei imperiale, foşti locuitori ai provinciilor danubiene, retraşi în regiunile nord-pontice din cauza prestaţiilor împovărătoare. Un loc aparte îl ocupau între toţi aceştia misionarii creştini, care făceau serviciul divin în diverse locaşe de cult. Unele din ele, bunăoară, bazilica de la Sobari, erau destul de bine amenajate.

Răspîndirea şi înrădăcinarea credinţei creştine în spaţiul extraprovincial al Imperiului Roman au avut o importanţă considerabilă, deoarece creştinismul, „ca produs specific al modului de viaţă roman, a constituit unul din factorii fundamentali ai procesului de romanizare"[2]. „Procesul de romanizare, ca parte integrantă, fundamentală a etnogenezei româneşti... nu poate fi conceput... fără aportul considerabil al creştinismului"[3].

În spaţiul nord-vest pontic, partea de sud a căruia a intrat în componenţa provinciei Moesia Inferior, şi care ulterior a fost recucerită de Constantin cel Mare şi de Iustinian, creştinismul s-a răspîndit aproape în aceeaşi măsură ca şi în provinciile romane. O mărturie a acestei situaţii o reprezintă apariţia în adîncul regiunilor respective a primelor bazilici, asemenea celor de la Iaşi, Nicolina şi Sobari.

Răspîndirea creştinismului, însuşirea limbii latine vulgare, precum şi a culturii materiale provinciale romane au dus la constituirea în regiunile de la est de Carpaţi a populaţiei latinofone, ca element de bază în procesul etnogenezei poporului român.

Prezenţa romană la est de Prut, atestată de cele peste 70 construcţii de piatră, de fortificaţiile aşezărilor şi căilor de acces romane, descoperite la Kartal – Satul Nou, Novo-Necrasovca, în chora Olbiei etc, răspîndirea creştinismului chiar şi după retragerea trupelor imperiale (fapt documentat în urma studierii, în anii 2000–2001, a bazilicii de la Tyra, din sec. VI p. Chr.) constituie dovezi incontestabile că romanizarea şi creştinizarea, care, de fapt, sînt aspectele aceluiaşi fenomen – latinizarea –, s-au înfăptuit în întreg spaţiul populat actualmente cu precădere de români.

Descoperirile recente de la Pruteni (Ungheni), cercetările de lungă durată efectuate la Hansca, Petruha – în Basarabia, la Bahna, Botoşana etc. – la vest de Prut, unde s-a atestat prezenţa permanentă a populaţiei din sec. al IV-lea şi pînă în sec. al XV-lea, infirmă categoric năstruşnica idee a unor hiatusuri demografice în acest spaţiu.

Procesele de romanizare, creştinizare şi formare ale daco-romanilor şi de etnogeneză a românilor au avut loc în acelaşi timp, desfăşurându-se în tot arealul populat astăzi de români.

Desigur, aceste procese s-au produs cu o intensitate diferită. Bunăoară, în provinciile romane s-a ajuns pînă la deetnizarea autohtonilor, pe cînd în regiunile locuite de dacii liberi – Crişana, Transcarpatia, Moldova şi Muntenia – procesul de romanizare s-a limitat la însuşirea limbii vulgare latine, a culturii materiale provincial-romane şi a credinţei creştine.

Prin urmare, istoria comunităţilor umane care au populat timp de peste două milenii unul şi acelaşi spaţiu, au avut în linii mari aceiaşi soartă şi care, deşi în diferită măsură, au contribuit la etnogeneza românilor, nu poate fi cercetată, explicată, nici redată în hotarele actualelor formaţii statal-politice de pe acest vast teritoriu. După cum ruşii studiază istoria Knezatului Kievean, iar azerii şi armenii – istoria teritoriilor limitrofe, la fel şi noi, românii dintre Prut şi Nistru, sîntem obligaţi să studiem istoria întregului neam românesc, indiferent de regiunea sau statul în care vieţuim.

Ion NICULUŢĂ, *doctor habilitat, profesor universitar*

Ion HÎNCU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Ion TENTIUC, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Gheorghe POSTICĂ, *doctor în istorie, profesor universitar*

Tudor ARNAUT, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Aurel ZANOCI, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Ilie BORZIAC, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Oleg LEVIŢCHI, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific*

Sergiu MUSTEAŢĂ, *doctor în istorie, lector superior*

Octavian MUNTEANU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Vladimir POTLOG, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

[2] Teodor D.Gh., *Creştinismul la est de Carpaţi de la origini pînă în sec. al XIV-lea,* Iaşi, 1991, p.11

[3] Vulpe R., *Romanitate şi creştinism – coordonate ale etnogenezei româneşti // De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină,* Galaţi, 1979, p. 18

ISTORIA NAȚIONALĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA – PARTE COMPONENTĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR (EPOCA MEDIEVALĂ)

Concepția unei istorii a Moldovei, distincte de restul spațiului locuit de români, a fost expusă în istoriografia sovietică în 1940 şi promovată în continuare în anii 40–50, sub conducerea directă a istoricilor de la Moscova. În 1949 a fost editată prima *Istorie a Moldovei*, lucrare în care se declara că, începînd cu epoca medievală, poporul moldovenesc a dus o existență separată de a celui român. De atunci şi pînă la căderea regimului comunist, această concepție a fost propagată în numeroase lucrări, fără a se aduce însă argumente cît de cît plauzibile. Tot arsenalul de „argumente" al părtaşilor teoriei existenței separate a poporului moldovenesc se reducea la selectarea din unele izvoare istorice a denumirii „moldoveni", ocolindu-se totodată acele surse în care moldovenii erau numiți români sau în care se explica identitatea națională a tuturor românilor. Chiar şi în lucrarea specială *Formarea națiunii burgheze moldoveneşti*, editată în 1974, la Chişinău, la insistența Comitetului Central al Partidului Comunist, încercările autorilor de a formula trăsăturile distincte ale moldovenilor au eşuat. Autorii acestei lucrări *volens-nolens,* au demonstrat indirect, încă o dată, identitatea moldovenilor cu ceilalți români, deoarece în această lucrare accentul se punea pe aspecte secundare, regionale şi pe unele influențe străine neesențiale, caracteristice anumitor zone periferice. Nu s-au putut aduce argumente despre existența unei limbi sau literaturi clasice, a unei creații orale, a unei culturi populare, a unor norme juridice tradiționale care iar fi deosebit pe moldoveni de ceilalți români. Unde mai pui că şi autorii europeni ai epocii (italieni, francezi, polonezi) au conştientizat identitatea etnolingvistică a moldovenilor, muntenilor şi ardelenilor, referindu-se în scrierile lor la adevărurile aflate de la locuitorii Munteniei, Moldovei şi Transilvaniei. O ultimă tentativă de a demonstra existența unei limbi şi unei etnii moldoveneşti deosebite de cea română a fost întreprinsă în 1989, de către echipa de istorici şi lingvişti special selectați din institutele academice din Moscova dar şi de la Chişinău – acei care cer astăzi revenirea la istoria separată a Moldovei. Ei şi-au demonstrat însă totala incompetență într-o confruntare ştiințifică cu acei care optau pentru adevărul istoric şi ştiințific. Se părea că epoca afirmațiilor absurde s-a terminat. Iată de ce apariția în 1997 a *Istoriei Republicii Moldova*, scrisă de un grup de istorici în majoritatea lor retraşi din activitatea ştiințifică, lucrare în care se repetă dogmele impuse odinioară de către ei înşişi în scopuri pur politice, a fost apreciată de specialişti drept o farsă ordinară, care nu merită atenție, deoarece această scriere reeditează în cea mai mare parte compartimente întregi din *Istoria R.S.S. Moldoveneşti*, publicată în 1982.

Astăzi, în condițiile descătuşării spirituale şi ale implementării în societate a normelor democratice, este greu de imaginat cum această scriere, executată în tradițiile istoriografiei sovietice, ar putea fi pusă pe băncile copiilor drept manual şcolar, aşa cum intenționează să facă autorii ei.

Actualmente, cînd la dispoziția cititorului se află o bogată literatură ştiințifică (monografii, studii, culegeri de documente etc.), editată în Republica Moldova, România şi în alte țări, inclusiv în Rusia, cînd există Internet-ul şi alte forme de comunicare, este totalmente amoral de a mai impune atavisme istoriografice.

În scopul de a-i convinge şi pe cei care nu vor să ne audă şi să discute cu noi, în cele ce urmează vom căuta să explicăm de ce, din 1999, s-a revenit, în manualele de istorie, la principiile expunerii istoriei naţionale introduse încă de clasicii istoriografiei noastre – Mihail Kogălniceanu, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga ş.a., de altfel, toţi originari din Moldova, dar care au conceput şi realizat tratate de istorie în formula *Istoria românilor*. Ei porneau de la faptul că deoarece moldovenii, muntenii, ardelenii ş.a. erau conştienţi de apartenenţa lor la un singur popor – cel român –, iar spaţiul locuit de români în epoca medievală şi modernă s-a pomenit separat în cîteva state (Moldova, Muntenia, Transilvania), unele teritorii româneşti pomenindu-se sub dominaţie sau chiar în componenţa unor imperii străine – Otoman, Habsburgic, Rus –, formula cea mai potrivită de cercetare şi studiere a istoriei este istoria neamului, şi nu a statului. Vom mai menţiona că şi astăzi grupuri compacte de români locuiesc în afara hotarelor statelor româneşti – România şi Republica Moldova: în Ucraina, Iugoslavia, Ungaria etc. Şi ceea ce îi uneşte pe aceştia din afara hotarelor cu întregul neam este istoria şi cultura lor naţională.

Dar să revenim la acele principii ştiinţifice care stau la baza manualelor şcolare şi universitare de istorie medievală naţională.

Primul principiu ştiinţific constă în faptul că apariţiei statului medieval Ţara Moldovei i-a precedat o perioadă de un semimileniu, perioadă în care izvoarele istorice au atestat prezenţa permanentă în spaţiul situat între Nistru, Tisa, Dunăre şi Mărea Neagră a românilor, numiţi de străini vlahi, volohi, olahi etc., dar care se numeau ei înşişi „romani", apoi „români". Pînă şi geograful persan Gardizi (mijl. sec. al XI-lea) ştia că în spaţiul dintre Dunăre şi un munte mare (adică Carpaţii – *n.n.*), cuprins între lumea slavă (bulgari, ruşi) şi unguri, locuia „un popor din Imperiul Roman". Această constatare concordă pe deplin cu scrierile împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, care scria puţin mai înainte că locuitorii respectivi se numesc „romani" şi că acest nume l-au păstrat pînă astăzi (adică, pînă în prima jumătate a sec. al X-lea). Anume în această perioadă (secolele IX–X) se desăvîrşeşte procesul de formare a limbii române, se dezvoltă creaţia populară, se statornicesc obiceiurile, datinile şi normele juridice care identifică poporul român printre alte popoare vecine. Un element constituant, care a cimentat unitatea românilor din acea epocă a fost obştea sătească bazată pe *obiceiul pămîntului* sau *dreptul românesc*, cunoscut în toate teritoriile populate de români, inclusiv Ungaria şi Polonia. Această obşte îşi trăgea obîrşia încă din Dacia lui Burebista şi Decebal, apoi din Dacia Romană.

Astfel, pînă la apariţia statelor independente – Ţara Românească şi Ţara Moldovei – neamul românesc în întregime a parcurs o perioadă istorică în care şi-a consolidat specificul său etnic, care s-a păstrat şi în secolele următoare, cînd el, din mai multe cauze, în temei politice şi de sorginte externă, s-a pomenit separat în diferite formaţiuni statale. Pornind de la metodologia avansată a cercetării istorice, în istoriografia contemporană se impune tot mai mult concepţia despre existenţa naţiunii medievale româneşti, care depăşea hotarele politice ale statelor româneşti de atunci.

Al doilea principiu ştiinţific pe care dorim să-l evidenţiem în mod deosebit constă în aceea că apariţia statului la români a fost un proces unitar pe întreg spaţiul locuit de ei. Atît în spaţiul intracarpatic, cît şi la sud şi est de Carpaţi, acest proces a avut un caracter sincronic şi un conţinut similar. Peste tot se constituiau aceleaşi uniuni de obşti, ţări, voievodate. Apariţia la sfîrşitul secolului al XIII-lea în bazinul rîului Moldova a unui voievodat a fost doar un element (un segment) al procesului comun şi îndelungat de afirmare a statului la români. Acest proces logic ar fi trebuit să se încheie cu formarea unui stat unitar românesc, dar în virtutea unor factori istorici această formaţiune statală (Ţara Moldovei) a cuprins doar o parte a spaţiului locuit de români.

Locuitorii Ţării Moldovei continuau să se numească români (în izvoarele slave – vlahi, volohi), iar străinii denumeau formaţiunea de la est de Carpaţi Vlahie, Valahie (adică, ţară a românilor), Maurovlahia, Rusovlahia – ţara românească de lîngă Rusia Haliciană etc. Deoarece mai exista o altă Valahie, la sud de Carpaţi, Ştefan cel Mare, într-o corespondenţă străină, o numea *Laltra Vlahia*, adică altă ţară românească în raport cu Moldova. Totuşi, mai frecvent era utilizat numele „Ţara Moldovei". Locuitorii acestui stat, conform principiului medieval existent în toată Europa, se identificau după ţara în care locuiau şi îşi ziceau moldoveni, în sensul de supuşi ai acestui stat. La fel, românii din Muntenia se numeau munteni, iar cei din Transilvania, inclusă în componenţa Ungariei – ungureni, sau ardeleni. Astfel, denumirea *moldovean* este un politonim folosit în practica medievală şi nicidecum un etnonim.

Aşadar, Ţara Moldovei a fost o creaţie statală medievală, la fel ca şi cnezatele ruse, ducatele franceze sau germane, şi nu un stat naţional, format de o etnie locuitoare numai pe teritoriul lui. De aceea, istoria Ţării Moldovei trebuie studiată numai în contextul tuturor statelor în care au locuit români, aşa cum se procedează în Franţa, Germania, Italia, Rusia etc. Istoria Rusiei, de exemplu, începe nu cu istoria Rusiei moscovite, care a stat la temelia Rusiei contemporane, ci cu cea a vechiului stat al slavilor răsă-

riteni cu centrul la Kiev, alcătuit din mai multe principate (cnezate), supuşii cărora se numeau halicieni, volîneni, kieveni etc., dar consideraţi ca făcînd o unitate etnolingvistică. Astăzi, fostul teritoriu al Ţării Moldovei intră în componenţa a trei state: România, Ucraina şi Republica Moldova. Dacă ne vom conduce de principiul statalităţii, care se încearcă a fi impus, vom genera disensiuni interstatale şi interetnice, pretenţii reciproce asupra teritoriilor. Principiul etnic exclude asemenea abordări. Românii, la fel ca şi alte popoare, au locuit şi locuiesc şi astăzi în diferite state, dar ei sunt creatorii unei istorii unice (comune) a etniei lor. Acest principiu ştiinţific stă la baza cercetării şi studierii istoriei armenilor, evreilor, tadjicilor, germanilor şi altor popoare dispersate statal.

Istoria Ţării Moldovei nu poate fi studiată izolat de cea a Ţării Româneşti şi a Transilvaniei, deoarece în Evul Mediu relaţiile economice, politice şi spirituale dintre ele depăşeau nivelul raporturilor cu celelalte state vecine. Diversitatea statală, determinată de prezenţa unor dinastii distincte şi de corelaţia forţelor politice de pe arena internaţională nu împiedica dezvoltarea unităţii economice şi culturale a românilor. Pe parcursul evului mediu, Transilvania a fost spaţiul care unea economic Ţările Române extracarpatice, determina caracterul complementar al economiei lor. Specializarea meşteşugărească a Transilvaniei şi dezvoltarea preponderent agrară a spaţiilor extracarpatice formau un complex economic unic, care era însoţit de permanente deplasări de populaţie dintr-o ţară românească în alta, de schimburi profesionale, de idei şi bunuri materiale şi spirituale etc.

În evul mediu, Ţările Române erau privite de către contemporani drept o entitate etnică unică, în care locuieşte unul şi acelaşi popor. Umanistul transilvănean Nicolaus Olahus scria la mijlocul sec. XVI: „Românii (vlahii) sînt încredinţaţi că sînt coloni romani... Moldovenii au aceeaşi limbă, aceleaşi obiceiuri şi aceeaşi religie, de cei din Ţara Românească se deosebesc puţin doar la îmbrăcăminte...". Mai tîrziu, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cronicarul moldovean Miron Costin relata: „locuitorii Ţării noastre, a Moldovei şi Ţării Munteneşti, şi românii din ţările ungureşti (Transilvania)... toţi un neam şi o dată descălecaţi sînt". Asemenea aprecieri au fost formulate frecvent atît de oameni de cultură din ţară, cît şi de călători străini. De exemplu, Baltimur, un călător englez, constata la sfîrşitul secolului al XVIII-lea că moldovenii şi muntenii nu pot fi deosebiţi unii de alţii, dar ei înşişi se disting numai prin faptul că au conducători diferiţi.

Cu toate că, pe parcursul evului mediu, pluralitatea statală devenise o constantă a mentalităţii şi în alte ţări europene, a existat la români tendinţa spre unitate politică, manifestată prin metode medievale. În evul mediu unificarea statelor se efectua atît prin lupte, cît şi prin uniuni dinastice. Acest fenomen istoric poate fi urmărit în Polonia, Rusia şi alte ţări. Spre constituirea unei uniuni dinastice între Moldova şi Ţara Românească au tins Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi alţi domnitori. Mihai Viteazul, impus de circumstanţele externe (în primul rînd, de proiectele expansioniste ale marilor imperii), dar conştient de unitatea etnică culturală ş.a.m.d. a Ţărilor Române, a întreprins unificarea lor pe cale armată. Tendinţa de unificare politică sau de alianţe militaro-politice în secolul al XVII-lea era stimulată şi de necesitatea cooperării forţelor în lupta cu expansiunea otomană. Totodată, subliniem că aspiraţia unificării, inclusiv politică, a statelor medievale româneşti era contracarată de marile puteri vecine interesate în păstrarea fărîmiţării politice româneşti şi în neadmiterea formării unui nou stat puternic.

Cu toate acestea, relaţiile politice dintre Ţările Române au depăşit cadrul colaborării unor state vecine. Vom aminti, în acest sens, că unii boieri, mai ales în sec. XVII–XVIII, îndeplineau consecutiv funcţii administrative în Moldova şi Ţara Românească, iar la scaunul domnesc, în perioada respectivă, se perindau permanent aceiaşi domni, care introduceau instituţii social-politice similare, efectuau reforme sociale şi economice identice etc. Astfel, Ţările Române au creat şi o istorie politică comună, care trebuie studiată în toată complexitatea ei.

Am dori, în mod special, să evidenţiem încă un aspect al istoriei medievale româneşti, al treilea, dar nu ultimul după importanţa sa. Este vorba despre comunitatea şi unitatea culturală şi spirituală a românilor. Principiile gîndirii umaniste, ale Renaşterii europene, au fost însuşite în primul rînd în acest domeniu. Elementele modernizării, ce au pătruns în cultura românească începînd cu sec. XVI, au stimulat pe oamenii de cultură din spaţiul românesc să conştientizeze originea etnică comună a tuturor românilor, să studieze istoria neamului în toată întinderea sa geografică, să perfecţioneze limba română literară, să contribuie la menţinerea unui spaţiu cultural şi spiritual comun.

Grigore Ureche şi, în special, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir au argumentat concepţia originii comune a tuturor românilor. Deoarece umaniştii români erau convinşi de unitatea etnică a tuturor românilor, ei îşi uneau eforturile în propăşirea spirituală a întregului neam. Astfel, *Cazania* lui Varlaam, numită *Carte românească de învăţătură*, editată la Iaşi în 1643, se adresa „către toată seminţia românească". Cartea a fost masiv răspîndită şi în Transilvania, unde românii erau strîmtoraţi de biserica

reformată. „Cartea românească de învățătură" era și titlul primului cod de legi din Moldova, tipărit în 1646, cunoscut și sub numele „Pravila lui Vasile Lupu". De reținut că operele datorate lui Varlaam și Vasile Lupu sînt documente prin care se oficializa denumirea unică a poporului român și a limbii lui.

Un eveniment remarcabil în istoria românilor a fost traducerea Bibliei, efectuată în comun de oameni de cultură moldoveni și munteni, printre care erau Nicolae Milescu Spătaru, din Moldova, și frații Radu și Șerban Greceanu, din Muntenia. Editată în 1688, această operă se prezintă ca un monument al unității culturale, spirituale și lingvistice a românilor.

S-ar mai putea aduce și multe alte mărturii istorice, care, alături de cele expuse aici, demonstrează faptul că circulația de oameni de cultură și de bunuri spirituale dintr-o țară românească în alta a contribuit la răspîndirea ideilor umaniste și păstrarea credinței strămoșești, la formarea limbii literare românești. Drept urmare, în baza unității culturale, spirituale și de credință, s-a cristalizat conștiința de neam a românilor, bazată pe tradiția originii latine comune și a unei culturi similare. Toate acestea au servit drept premise pentru renașterea națională modernă.

Bazîndu-se pe investigațiile oamenilor de cultură din sec. XVII–începutul sec. XVIII, fruntașii mișcării iluministe din Transilvania – Gheorghe Șincai, Ion Inochentie Micu-Clein, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu și alții – au fondat în a doua jumătate a sec. XVIII Școala Ardeleană, ale cărei idei s-au răsfrînt și asupra Moldovei și Țării Românești. Ca punct de plecare în elaborarea concepției Școlii Ardelene a servit „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor" scris de Dimitrie Cantemir. Școala Ardeleană a contribuit la conștientizarea, nu numai de către elite, ci și de către oamenii de rînd, a apartenenței lor la neamul românesc, cu o tradiție, cultură și o istorie comună. Realizările corifeilor Școlii Ardelene au constituit temelia frumoasei fraze despre limba română ca „patrie a românilor". Numai în Basarabia și Transnistria, în condițiile specifice ale dominației regimului țarist, în popor s-a conservat mentalitatea caracteristică lumii medievale, cînd oamenii își defineau identitatea după țară, provincie, localitate, și nu după etnie. La fel, numai în Basarabia, după aceleași principii, graiul popular moldovenesc al limbii române a fost numit limba moldovenească.

Este caracteristic că istoricii ruși din secolul al XIX–începutul secolului XX nu deosebeau un „popor moldovenesc" al Basarabiei, numindu-i pe locuitorii ei români.

Regimul totalitar sovietic, recurgînd la metode violente, a căutat să inoculeze în conștiința populară, drept că fără succes, ideea existenței în spațiul dintre Nistru și Prut a unei etnii distincte de cea românească. Dar această problemă depășește limitele cronologice ale referatului nostru.

În încheiere, vom menționa, că națiunea română (medievală, apoi cea modernă), constituită în baza vieții istorice și culturale comune, își are istoria sa distinctă, bazată nu numai și nu atît pe evoluția diferitelor formațiuni statale în care ea era inclusă în anumite epoci, cît, îndeosebi, pe tradiția evoluției sale politice, economice, sociale, culturale și spirituale comune. De aceea, istoria noastră națională nu poate fi o istorie a unui stat, ci o istorie a întregului neam.

Mihail Kogălniceanu, în 1843, la inaugurarea cursurilor de istorie națională, bazîndu-se pe cunoașterea profundă a istoriei neamului, a rostit cuvintele celebre: *Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește, și ca istorie națională – istoria Moldovei întregi, înainte de sfîșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania... Istoria românească mai ales să ne fie cartea de căpetenie, să ne fie palatinul naționalității noastre.* El a numit istoria „pedagogie națională", fără a bănui că istoricii sovietici vor transforma-o în „pedagogie antinațională", dacă aceasta poate fi numită pedagogie.

Deci, cu toții împreună să depunem eforturi ca tînăra generație și generațiile ce vor veni după noi să aibă posibilitatea să urmeze îndemnul marelui nostru înaintaș.

Numai valorificînd moștenirea comună a întregului neam românesc ne vom putea afirma și integra în comunitatea internațională ca un popor civilizat, demn de memoria strămoșilor.

Demir DRAGNEV, *doctor habilitat în istorie, profesor universitar, membru corespondent al A.Ș.M., director al Institutului de Istorie al A.Ș.M.*

Andrei EȘANU, *doctor habilitat în istorie, membru corespondent al A.Ș.M.*

Pavel PARASCA, *doctor habilitat în istorie, șeful Departamentului Istorie și Relații Internaționale, U.L.I.M.*

Gheorghe GONȚA, *doctor habilitat în istorie, șeful Catedrei Istoria Românilor, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă"*

Ion EREMIA, *doctor habilitat în istorie, șeful Catedrei Istoria Românilor, U.S.M.*

Pavel COCÂRLĂ, *doctor habilitat în istorie, șeful Catedrei Istorie Universală, U.S.M.*

Ion CHIRTOAGĂ, *doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie al A.Ș.M.*

Ion NEGREI, *redactor-șef al revistei de istorie și cultură „Cugetul"*

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR BASARABENI – PARTE INTEGRANTĂ A ISTORIEI MODERNE A NEAMULUI ROMÂNESC

Fiind familiarizaţi cu „opera" lui V. Ţaranov, ce se erijează în savant de notorietate (precum rezultă din interviul acordat ziarului „Экономическое обозрение" 22.06.2001), dar, mai ales, judecînd în baza aşa-numitei lucrări didactice editate de V. Ţaranov şi echipa sa în anul 1997, care urmează să devină cartea de căpătîi – un fel de „Краткий курс ВКП(б)" – pentru cei ce vor trudi (sau deja trudesc) în sudoarea frunţii la scrierea unor manuale şcolare, ne dăm bine seama că ceea ce se pune la cale nu este altceva decît o nouă tentativă de resovietizare a ştiinţei noastre istorice. Se urmăreşte scopul de a ne abate – şi prin intermediul acestei diversiuni (alături cu utilizarea unui întreg arsenal de metode de aceeaşi speţă) – de la cursul firesc pe care-l urmează (extrem de anevoios) de cîţiva ani încoace Republica Moldova, anume revenirea noastră la valorile autentice naţionale şi general-umane.

Este evident că în cazul de faţă avem de a face cu o comandă socială ce are o profundă implicaţie politică şi o tentă ideologică pronunţată, ce nu are nimic comun cu abordarea academică, strict ştiinţifică a unei problematici istorice.

Un atare scop strategic este urmărit cu tenacitate de către noua guvernare, instalată prin votul de la 25 februarie, şi de cei cîţiva scribi de la curte, în frunte cu V. Ţaranov, cărora li s-a încredinţat această misiune josnică: de a realiza prin toate mijloacele posibile şi imposibile proiectul diabolic de mutilare şi nimicire a fiinţei noastre naţionale. Respectiv, se urmăreşte o nouă izolare a noastră, a românilor de la est de Prut, de restul spaţiului românesc şi o remodelare a conştiinţei istorice şi naţionale a românilor basarabeni după tiparele unei ideologii fabricate. Astfel, ruptura noastră de restul poporului român urmează să se producă prin reanimarea şi înlocuirea forţată a concepţiei staliniste despre existenţa a două popoare est-romanice diferite – român şi moldovean – şi a două limbi diferite – română şi moldovenească.

Conceptul cu privire la entitatea naţională şi lingvistică de sine stătătoare a moldovenilor are menirea, în ultimă instanţă, să cultive acestora ideea că fraţii lor de dincolo de Prut le-au fost, pe parcursul istoriei, duşmani, care numai binele nu le-au dorit. Pentru a argumenta acest lucru, se va face apel la vechile şi perimatele falsuri cu privire la aşa-numita anexare a Basarabiei din anul 1918 de către „România burghezo-moşierească", la politica „opresorilor români", promovată pe parcursul celor 22 de ani de „ocupaţie" a Basarabiei etc.

În acelaşi timp, adevărata dramă a etnicilor români dintre Nistru şi Prut, pe care aceştia au trăit-o pe parcursul ocupaţiei ţariste de după raptul ilegal de la 1812, judecînd în baza manualului „История Республики Молдова", urmează să fie prezentată în viitoarele manuale ca un act cu caracter pozitiv. Ceea ce a constituit, de fapt, o anexare va fi calificat tendenţios drept ca o „eliberare" a moldovenilor de sub jugul otoman" şi includerea lor într-un spaţiu care le-ar fi fost benefic sub toate aspectele (începînd cu cel economic şi terminînd cu cel spiritual), tăgăduindu-se în acelaşi timp o nedreptate istorică strigătoare la cer – amputarea în mod abuziv a unei părţi din teritoriul naţional şi deznaţionalizarea masivă, pe toate căile, a elementului autohton.

Izolarea Basarabiei, curmarea contactelor cu restul spațiului românesc, efectele nocive ale politicii de rusificare și asimilare a românilor moldoveni vor fi trecute sub tăcere sau mușamalizate, la fel cum vor fi tăgăduite sau interpretate în mod tendențios evenimentele epocale din istoria românească care s-au produs în perioada modernă la vest de Prut: revoluția lui Tudor Vladimirescu, mișcarea de emancipare națională de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea–prima jumătate a sec. al XIX-lea, Revoluția de la 1848, Unirea Moldovei cu Țara Românească la 1859, proclamarea și recunoașterea independenței României la 1878, Marea Unire de la 1918. Și se va proceda în acest mod, făcîndu-se abstracție de rolul crucial pe care l-au avut moldovenii într-un șir de evenimente cu caracter decisiv pentru destinul neamului românesc. În acest context, e suficient să amintim meritele și rolul decisiv al românilor moldoveni de dincolo de Prut în Revoluția de la 1848 și Unirea Mică de la 1859. E cunoscut faptul că anume moldovenii au ridicat primii problema unirii Moldovei cu Țara Românească, și tot ei au fost inițiatorii și promotorii fervenți ai Unirii de la 1859 și a celei de la 1918. Din istoria noastră națională vor fi suprimate numeroase personalități originare din spațiul dintre Prut și Milcov, dar și din cel de la est de Prut, care nu se vor încadra în schema anacronică a pseudoistoricilor chișinăuieni. Evident o atare istorie trunchiată și văduvită nu poate fi numită nici chiar istorie a moldovenilor.

Dacă grupul de pretinși istorici în frunte cu V. Țaranov își propune ca principiu de bază al tratării istoriei moldovenilor conceptul de statalitate moldovenească, atunci ei sunt obligați să țină cont de faptul că în spațiul dintre Prut și Nistru n-a existat un stat separat nici pînă la 1812 și nici mai tîrziu. După raptul de la 1812, Basarabia n-a fost și nici nu putea să fie succesoarea statului istoric Moldova. După 1812, Moldova a rămas ca stat în dreapta Prutului, care s-a unit pe principii de echitate și egalitate, în mod absolut liber, neimpus de nimeni, cu Țara Românească, adică cu frații lor de sînge. Basarabia, în acel moment, nu era decît o provincie rusească (din 1873 – gubernie rusească), guvernată în exclusivitate de funcționari ruși și aflîndu-se în plin proces de rusificare.

Dar cum vor proceda membrii echipei lui V. Țaranov cu patrimoniul cultural, științific, literar pe care l-am moștenit de la înaintașii noștri moldoveni din dreapta (dar și din stînga) Prutului în perioada modernă, perioadă în care ideea despre unitatea de neam și originea noastră comună cu românii din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic este prezentă magistral în lucrările acestora? Ne referim la clasicii literaturii noastre românești: Alexandru Hîjdău, Constantin Negruzzi, Alexandru Donici, Vasile Alecsandri, Gheorghe Asachi, Aleco Russo, Ion Creangă, Mihai Eminescu, la opera istoricilor care au activat în aceeași perioadă: Mihail Kogălniceanu, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga.

Vor denigra din nou (ca în perioada de tristă pomină) tot ce e genial și valoros și tot ce constituie gloria întregului popor român, ca și a Moldovei dintre Prut și Nistru. Iarăși vor recurge, ca pe timpuri, la rușinoasa metodă a trunchierii textelor marilor personalități ale istoriei noastre, la deformarea și falsificarea aprecierilor formulate de acestea. Iarăși vor fi puse la index și vor fi ținute ascunse de ochii publicului cititor lucrările lor, pentru a face inaccesibil adevărul despre faptul cine suntem noi și care ne este originea etnică. Se pare că asistăm din nou la un spectacol al teatrului absurdului și este limpede că cei cărora li s-a încredințat o atare comandă socială vor căuta să meargă anume pe această cale. Dar o atare manieră de abordare a istoriei noastre este sortită din start eșecului, care va fi catastrofal pentru acei care zămislesc asemenea proiecte.

Adepții concepției moldovenismului primitiv refuză cu obstinație să ia în calcul nenumăratele dovezi și demonstrațiile incontestabile ale românismului moldovenilor, în general, și al moldovenilor din Basarabia, în particular, aduse de diferite personalități marcante ale neamului nostru. Totodată, există o sumedenie de mărturii documentare ce demonstrează că foarte mulți ruși au recunoscut (în perioada modernă) că Basarabia era locuită de români. Printre aceștia figurează însuși împăratul Nikolai I, cancelarul și ministrul său de externe Karl Nesselrode. Toți guvernatorii Basarabiei, pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea, în amplele lor rapoarte anuale despre situația din Basarabia, expediate pe numele împăratului rus, au continuat să utilizeze etnonimul *moldo-valahi* (adică români) cu referire la populația autohtonă din ținut.

Printre etnicii de origine rusă care au recunoscut acest adevăr de netăgăduit figurează personalități politice, istorici, scriitori, autori ai unor ample lucrări consacrate Basarabiei; Vighel, fost viceguvernator al Basarabiei, Pavel Svinin, diplomat, profesorul Maikov, istoricul panslavist Danilevski, scriitorul Tihomirov, publicistul N. Durnovo, prim-ministrul Witte, amiralii ruși Mordvinov și Ciceagov, generalul Kuropatkin. Acesta din urmă scria pe la 1910: „Poporul român din Basarabia, anexată acum o sută de ani, trăiește izolat și separat de națiunea rusă. Este incontestabil că, dacă principatele Moldova și Valahia ar fi fost anexate de către Rusia la începutul secolului

al XIX-lea, populaţia lor ar fi rămas străină şi ar fi devenit rapid ostilă poporului rus. Am fi avut, în acest caz, două Polonii pentru slăbirea Rusiei".

De ce nu putem cerceta şi studia în mod separat istoria Moldovei de cea a celorlalte ţări româneşti? Argumentele sunt multiple. În primul rînd, pentru că în perioada modernă, dar mai ales în secolul al XIX-lea, care a fost „secolul naţionalităţilor", contactele şi relaţiile dintre românii care locuiau în diferite provincii ale spaţiului românesc, în ciuda hotarelor politice care mai existau, devin mult mai ample şi mai diversificate în comparaţie cu perioadele precedente. Acest proces firesc a culminat cu realizarea unităţii naţionale a tuturor românilor. Cheia de boltă a acestui proces istoric obiectiv le-au constituit cele două Uniri ale românilor – cea Mică, de la 1859, şi cea Mare, de la 1918, care, spre deosebire de realizarea unităţii ruseşti (în secolele XV–XVI), germane şi italiene (în secolul al XIX-lea), s-au produs într-un mod civilizat şi edificator şi pentru alte naţiuni, fără aplicarea violenţei şi a forţei armate, pe cale democratică (parlamentară şi plebiscitară). Să trunchiezi şi să selectezi dintr-un organism viu, integral, care s-a constituit pe parcursul sec. al XIX-lea–începutul sec. al XX-lea, doar acele aspecte care se încadrează în concepţia perimată a moldovenismului primitiv şi mînofob este o misiune nu numai infamă, ci şi extrem de dificilă, în răspăr cu orice principiu al ştiinţei istorice.

În pretinsul manual al lui V. Ţaranov, moldovenilor din dreapta Prutului, după realizarea unirii de la 1859, nu li se mai acordă nici o atenţie, de parcă aceştia ar fi dispărut din istorie – procedeu fraudulos şi absolut inadmisibil. Succesele pe care le-au atins românii moldoveni în diverse domenii, în cadrul statului român liber şi independent, sunt incomparabile cu cele ale românilor basarabeni aflaţi sub o apăsătoare ocupaţie străină şi deasupra cărora plana pericolul dispariţiei lor ca entitate naţională. În cazul dat, nici chiar gravele falsuri nu mai pot fi utile pentru a denatura adevărul istoric, şi atunci se recurge la excluderea din istorie a românilor moldoveni din dreapta Prutului.

Printre multiplele definiţii ale ştiinţei istorice figurează şi cea conform căreia istoria este memoria poporului, astfel încît sarcina noastră, a istoricilor, pe parcursul ultimilor 10–12 ani, a fost restabilirea cît mai deplină a acestei memorii. Iar acum iată că se pune la cale trunchierea, mutilarea acestei memorii şi revenirea noastră în spaţiul falsurilor şi al minciunii.

Introducerea pe cale administrativă, printr-o directivă a conducerii actualului partid de guvernămînt, a unei concepţii perimate, antiştiinţifice de studiere şi predare a istoriei noastre naţionale, din care urmează a fi suprimate sau interpretate în mod eronat numeroase evenimente cruciale din istoria poporului nostru, constituie un pas nesăbuit, care comportă riscuri serioase pentru echilibrul social din Republica Moldova, şi aşa destul de fragil. Actualii guvernanţi îşi asumă atare riscuri pe care, pentru moment, nu sunt în stare a le intui, dar care vor deveni iminente o dată cu punerea în practică a acestui proiect anacronic şi nociv.

Un atare mod de abordare a istoriei noastre naţionale nu are nimic comun cu ştiinţa din contra, el este într-o contradicţie flagrantă cu realizările ştiinţei noastre istorice. Mai degrabă sau mai tîrziu, eşecul unei atare întreprinderi va deveni evident şi pentru regizorii şi realizatorii unei atare monstruozităţi.

Ion VARTA, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior*

Alexei AGACHI, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior*

Nicolae CHICUŞ, *doctor în istorie, conferenţiar universitar, decanul Facultăţii de Istorie şi Etnopedagogie a Universităţii de Stat „*Ion Creangă*"*

Mitru GHIŢIU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar, şeful Catedrei* Istoria Românilor *de la U.L.I.M.*

Eugenia DANU, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior la Institutul de Istorie al A.Ş.M.*

Valeriu POPOVSCHI, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior la Institutul de Istorie al A.Ş.M.*

Gheorghe NEGRU, *doctor în istorie, şef al Catedrei Ştiinţe Socioumanistice a Academiei de Transporturi, Informatică şi Comunicaţii*

Nicolae CIUBOTARU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Lidia MOLDOVANU, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

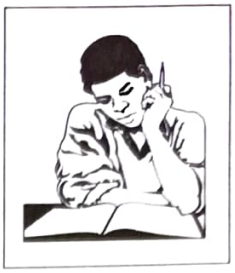

ROMÂNII ÎN VÎLTOAREA EVENIMENTELOR DIN EPOCA CONTEMPORANĂ

Întotdeauna, dar mai ales în momentele de cotitură din evoluţia societăţii, interesul faţă de istorie a sporit. O dată cu proclamarea independenţei Republicii Moldova s-a trecut, în procesul de instruire şi cercetare, de la istoria eronată şi falsificată în baza conceptului despre „cele două popoare şi două limbi est-romanice diferite" la *Istoria românilor*. Treptat, s-a acumulat o experienţă pedagogică, s-a constituit baza didactică, ştiinţifică şi documentară a predării istoriei naţionale sub acest aspect, unicul, de fapt, care permite studierea integrală a istoriei poporului român în evoluţia sa: de la formare pînă în epoca contemporană.

Totodată, la începutul anilor 90, au început să se audă opinii tendenţioase, lansate de anumite persoane interesate, care ne avertizau şi mai continuă să o facă, cum că aducerea în actualitate a trecutului neamului nostru şi revenirea la valorile spiritualităţii româneşti constituie un pericol de moarte pentru statul moldovenesc, apărut drept consecinţă a destrămării fostului imperiu sovietic. Au trecut însă mai mult de zece ani de la începutul mişcării de renaştere naţională a românilor de la est de Prut şi cataclismul prognozat nu s-a produs. Ne-am convins încă o dată că, de fapt, aceste persoane au exprimat şi exprimă tendinţele de revenire la o istorie trunchiată, care dăunează cunoaşterii adevărului ştiinţific şi formării conştiinţei naţionale a noii generaţii.

Cercetătorii ştiinţifici în domeniu, oamenii de cultură, instituţiile ştiinţifice şi cadrele didactice din învăţământul de toate gradele, de nenumărate ori, s-au pronunţat pentru studierea cursului „Istoria românilor", respingînd cu fermitate orice tentativă de impunere a preceptelor istoriografiei sovietice privind istoria noastră naţională.

Prin introducerea cursului de istorie a românilor s-a urmărit restabilirea istoriei adevărate a etniei majoritare a Moldovei. Se subliniază, prin aceasta, comunitatea istorico-culturală a moldovenilor de la est de Prut cu ceilalţi români, fapt care nu prejudiciază interesele grupurilor etnice minoritare din republică. Dimpotrivă, anume studierea istoriei integrale a românilor oferă acestora posibilitatea de a cunoaşte mediul în care ei trăiesc, perspectivele dezvoltării, principiile de convieţuire pentru asigurarea unui viitor prosper.

Potrivit Curriculumului de bază, cursul *Istoria românilor* ne ajută să îndeplinim anumite obiective cuprinzînd obţinerea cunoştinţelor, formarea capacităţilor şi aptitudinilor pe care trebuie să le posede tineretul studios. Cu părere de rău, guvernanţii de astăzi încearcă să încalce obiectivele Curriculumului de bază şi ale programelor de instruire, deşi acestea sunt documente reglatoare ale învăţământului din Republica Moldova. Prin presupusul curs de *Istorie a Republicii Moldova* nu pot fi realizate obiectivele privind „însuşirea noţiunilor de timp istoric, spaţiu istoric şi geografic". Prin cursul propus de grupul lui V. Ţaranov tineretul studios nu va putea cunoaşte pe deplin „limbajul de specialitate, termenii, conceptele, problemele, noţiunile, sistemele, structurile istorice" şi, în special, nu se va putea realiza „cunoaşterea istoriei şi societăţii româneşti". (Curriculumul de bază. Documente reglatoare, *Chişinău*, 1997, p. 25.)

Elevii şi studenţii, învăţînd după cursul de istorie propus de grupul V. Ţaranov, nu vor dobîndi abilităţile de a plasa corect „evenimentele şi faptele în context istoric şi geografic". Impunerea disciplinei *Istoria Republicii Moldova* înseamnă reanimarea conceptelor şi opiniilor eronate a falsificărilor şi stereotipurilor vechi, sovietice, asupra reprezentărilor istoriei naţionale.

Fără *Istoria românilor*, tineretul studios nu va fi în stare să conştientizeze apartenenţa sa la un spaţiu etnic, istoric şi geografic, la comunitatea sa naţională. Va fi el oare capabil să accepte diferenţele etnice şi culturale, dacă nu are posibilitatea să-şi cunoască propria identitate naţională, culturală şi istorică? Desigur că nu. Cursul de *Istorie a românilor* trebuie să fie păstrat atît din punct de vedere ştiinţific, cît şi din punct de vedere pedagogic. Timp de zece ani s-a predat acest curs, s-au editat programe pentru şcoli, licee şi instituţii de învăţămînt superior. Este pur şi simplu antipedagogic să studiem istoria numai unei părţi de neam. Ba mai mult, şi din punct de vedere geopolitic, acest obiect este necesar, pentru că nu poţi studia istoria Moldovei (a Basarabiei) în perioada interbelică separat de istoria românilor. În acea perioadă Basarabia, fiind parte componentă a statului român, a avut aceeaşi soartă ca şi toate provinciile româneşti. În ce priveşte istoria naţională din epoca contemporană, sunt foarte multe teme care pot fi studiate fundamental şi obiectiv, numai examinîndu-le ca parte componentă a istoriei românilor. Nici un savant istoric, nu va putea să studieze şi să oglindească obiectiv istoria Basarabiei în 1914–1918, făcînd abstracţie de istoria României în general.

Astfel, în perioada respectivă, Frontul român a cuprins mari teritorii, inclusiv şi Basarabiei, multe operaţii militare s-au desfăşurat pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. Aproximativ 300 000 de basarabeni au luptat pe Frontul român. Nu e nevoie să fii mare specialist în istorie ca să înţelegi că a oglindi această problemă este posibil numai în cadrul *Istoriei românilor*, şi nu a *Istoriei Moldovei*.

Evenimentele revoluţionare din Basarabia din 1917–1918, de asemenea, nu pot fi interpretate ştiinţific, corect, decît plasîndu-le în cadrul general al istoriei românilor. Istoricii reprezentaţi de V. Ţaranov au denaturat, cu bună ştiinţă, istoria noastră atunci cînd s-au referit numai la aşa-numitele „evenimente din Moldova în 1917–începutul anului 1918" (Vezi: *Istoria Republicii Moldova...*, Chişinău, 1997, p. 151–162). Aceste evenimente însă au fost legate indisolubil de România, de lupta de eliberare naţională din întreg spaţiul românesc, de Frontul român, de ajutorul pe care statul român l-a oferit Basarabiei pentru lichidarea consecinţelor jugului ţarist şi revenirea în albia firească de dezvoltare.

Mişcarea naţională a românilor basarabeni din anii 1917–1918 nu au fost simple evenimente, ci a fost o etapă de cotitură în istoria noastră contemporană. Proclamarea Republicii Democratice Moldoveneşti la 2 decembrie 1917, apoi adoptarea la 24 ianuarie 1918 a Declaraţiei de independenţă, urmată de largi manifestaţii ale populaţiei din Basarabia, au dus, în cele din urmă, la înfăptuirea unirii din 27 martie 1918, eveniment remarcabil în întregul proces de desăvîrşire a unităţii naţional-statale a românilor.

Este imposibil să elucidăm „istoria Moldovei" din anii 1918–1940 fără a ne referi la istoria românilor din cadrul statului naţional unitar, deoarece în această perioadă, după cum am menţionat, Basarabia era parte componentă a României întregite, evoluînd în acelaşi cadru constituţional-juridic împreună cu celelalte provincii româneşti. Respectiv, populaţia dintre Prut şi Nistru a cunoscut tendinţe şi procese similare de dezvoltare cu acelea care au fost caracteristice românilor din Transilvania, Bucovina, Vechiul Regat. Consolidarea neamului românesc, impulsionarea vieţii culturale s-a realizat şi prin contribuţia basarabenilor, tot aşa cum progresele în diverse domenii, la noi, au fost înfăptuite cu participarea largă a intelectualilor, a specialiştilor în drept şi administraţie publică veniţi după 1918 din Vechiul Regat şi provinciile unite. Basarabenii şi-au făcut serviciul militar în unităţile române amplasate pe întreg cuprinsul ţării, iar mii de olteni, ardeleni, bănăţeni ş.a. au păzit hotarele de răsărit ale României de-a lungul Nistrului. Avem o istorie comună, pe care nu o putem despărţi, iar încercarea de a o face este în contradicţie flagrantă cu realităţile de atunci.

Pare că lucrurile au revenit la normalizare, şi această normalizare istorică trebuie să fie studiată în conexiune cu evenimentele din întregul spaţiu românesc.

Anii 1940–1941 şi 1941–1944, de asemenea, fac parte din istoria generală a românilor. Acţiunile militare realizate pentru eliberarea Basarabiei, reinstaurarea administraţiei româneşti şi activitata ei în 1941–1944 sunt reprezentate prin fapte concrete şi date statistice, care permit a oglindi obiectiv evoluţia istorică a întregii ţări.

Studenţii, elevii şi liceenii conştientizează că R.S.S. Moldovenească, proclamată la 2 august 1940, nu a fost decît o consecinţă a odioasei înţelegeri Stalin–Hitler, că prin aceasta Basarabia nu a revenit în componenţa Uniunii Sovietice, precum susţin istoricii din grupul lui V. Ţaranov, ci a fost anexată prin forţa

militară a celor 36 de divizii, concentrate din timp de-a lungul hotarului de răsărit al României.

Falsă şi lipsită de orice argument este concepţia privind „eliberarea" în 1944 a Basarabiei (vezi *Istoria Republicii Moldova*, p. 191–207). Această teză tinde să îndreptăţească acţiunile expansioniste promovate de regimul stalinist de la Moscova. Apreciem drept o revenire la istoriografia comunistă utilizarea de către autorii menţionaţi a sintagmei „ocupaţia fascistă a Moldovei" în perioada iunie 1941–august 1944. Numai nişte oameni lipsiţi de scrupule şi de obiectivitate ştiinţifică pot să afirme că Basarabia a fost *eliberată* în 1940 şi 1944, mai ales că au fost documentate consecinţele dezastruoase ale politicii regimului stalinist pentru românii de la est de Prut: foametea din anii 1946–1947, lichidarea proprietăţii private, colectivizarea forţată, deportările în masă a populaţiei, prigoana intelectualilor şi a clericilor, execuţiile în urma unor procese improvizate de organele represive etc.

Se mai impune a fi subliniat aici un aspect – istoria grupurilor etnice minoritare. Nu poate fi concepută o istorie a bulgarilor, ruşilor, găgăuzilor din acest spaţiu ca obiect de predare aparte, separat de istoria românilor din Republica Moldova. Aceste etnii au venit pe teritoriul dintre Prut şi Nistru datorită politicii expansioniste a Rusiei ţariste, într-o etapă cînd românii cunoscuseră o evoluţie statală, social-economică şi spirituală de sine stătătoare. Stabilindu-se pe aceste teritorii, aceste grupuri au convieţuit cu populaţia băştinaşă, împreună cu care au trecut prin aceleaşi procese social-economice şi politice, au trăit sub aceleaşi regimuri, fie democratice, fie totalitare.

Atît în perioada interbelică cît şi în anii 1941–1944, etniile minoritare conlocuitoare s-au instruit în şcoala românească, majoritatea şi-au însuşit limba română, şi-au format, conform legislaţiei româneşti, instituţii de administraţie locală similare celor din localităţile pur româneşti ori cu populaţie preponderent românească. Astfel, în cursul *Istoria românilor* este prezentată şi istoria acestor grupuri etnice. Desigur aceasta nu înseamnă că istoria minorităţilor etnice din Republica Moldova nu poate fi obiectul unor investigaţii aparte, mai ales, sub raport demografic, cultural sau religios.

Istoria românilor după cel de-al doilea război mondial şi pînă la sfîrşitul anilor 80, de asemenea, urmează a fi predată în baza unui curs integral. Esenţa regimului totalitar comunist, modul de instaurare şi funcţionare a acestuia pot fi concepute numai prin analiza consecutivă a evenimentelor şi proceselor social-politice, economice şi culturale ce s-au desfăşurat atît în România cît şi în R.S.S. Moldovenească. Să nu uităm şi faptul că dincolo de Prut şi-au găsit refugiu, după 1944, zeci de mii de basarabeni, intelectuali în cea mai mare parte.

De aceea suntem datori a le cunoaşte soarta şi contribuţia lor la dezvoltarea culturii româneşti, care are un caracter unitar, indiferent de hotarele politico-sociale. Paul Mihail, Alexandru Boldur, Vasile Harea, Vasile Ţepordei, Paul Goma – acestea sunt doar cîteva din numele unor personalităţi culturale basarabene, a căror activitate ne obligă să studiem istoria postbelică a românilor din întregul spaţiu românesc.

Numai în cadrul cursului de *Istorie a românilor* pot fi studiate şi procesele de tranziţie de la regimul totalitar comunist la societatea democratică. Constituirea noilor structuri politice, adoptarea unei legislaţii adecvate societăţii democratice, reformarea economiei, acţiunile de integrare în organismele internaţionale – toate aceste exprimă tendinţele comune de dezvoltare a românilor de pe ambele maluri ale Prutului. Evoluţia vieţii noastre culturale este influenţată, evident, de schimbul de valori spirituale care s-a intensificat după 1990, de noile generaţii de intelectuali pregătiţi în instituţiile de învăţămînt din România. Aceasta este istoria actuală a românilor şi neglijarea ei este în contradicţie cu principiile adevărului ştiinţific şi cu interesele noastre naţionale.

Conştienţi de necesitatea şi importanţa scrierii şi cercetării istoriei naţionale numai în cadrul istoriei românilor, considerăm că încercarea cercurilor guvernante de a introduce cursul de *Istorie a Moldovei* este un atentat la dreptul copiilor şi al tineretului studios de a cunoaşte adevărul despre trecutul poporului nostru, de a-şi însuşi valorile spiritualităţii româneşti ca parte integrantă a civilizaţiei europene şi mondiale. Tentativa de a introduce în şcoli cursul de *Istorie a Moldovei* constituie mai curînd o acţiune politică, avînd scopul de a readuce Republica Moldova în spaţiul rus de influenţă, de a ne izola de România şi respectiv de civilizaţia occidentală, de a impune ideologia comunistă şi moldovenismul primitiv în procesul de instruire.

Gheorghe PALADE, *doctor în istorie, conferenţiar universitar*

Anton MORARU, *doctor habilitat în istorie, profesor universitar*

Anatol PETRENCU, *doctor habilitat în istorie, profesor universitar*

Elena POSTICĂ, *doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior*

Ion ŞIŞCANU, *doctor habilitat în istorie, profesor universitar*

Rodica SOLOVEI, *doctor în istorie*

APELUL CONGRESULUI ISTORICILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA

PENTRU APĂRAREA DEMNITĂȚII NAȚIONALE, PENTRU STOPAREA CAMPANIEI DE ROMÂNOFOBIE ȘI DE DENIGRARE A ISTORIEI ROMÂNILOR

Noi, cercetătorii științifici în domeniul istoriei, cadrele didactice din învățământul preuniversitar și universitar, doctoranzii, masteranzii, studenții, oamenii de știință și cultură, întruniți la Congresul Istoricilor din Republica Moldova, am constatat următoarele:

După o perioadă îndelungată de totalitarism comunist, ca rezultat al mișcării de renaștere națională și democratizare a societății, în Republica Moldova, la răscrucea anilor 80–90, a fost respins cursul dogmatic, antiștiințific, falsificat de istorie a R.S.S. Moldovenești, ce era predat în instituțiile de învățământ. Tot atunci s-a format cadrul democratic pentru cercetarea și predarea istoriei naționale în baza principiilor științifice. Prin aceste acțiuni a fost demolat statutul istoriei de slugă a politicului, atribuit de către regimul totalitar comunist, și acestei discipline i-a fost restituit dreptul de obiect științific în cadrul științelor socioumane.

Reforma învățământului istoric în Republica Moldova a parcurs cîteva etape distincte. Mai întîi, istoricii au elaborat Concepția cercetării, studierii/învățării și predării istoriei în școală. Ulterior, un grup de specialiști în domeniu au întocmit curriculumul la istorie. Aceste documente programatice au fost discutate și aprobate în cadrul a cîtorva seminare ale istoricilor, organizate de organele de resort ale Republicii Moldova în colaborare cu structurile specializate ale Consiliului Europei.

Conform curriculumului, profesori universitari, cercetători în domeniul istoriei, profesori din instituțiile preuniversitare, precum și metodiști cu experiență au elaborat, pe bază de concurs, manuale pentru studierea istoriei în școală. Au fost pregătite și editate ghidurile profesorului, au fost tipărite reviste, atlase și alte materiale didactice.

Actualmente în învățământul preuniversitar istoria se studiază la două niveluri – gimnazial (clasele V–IX) și liceal (clasele X–XII), fiind constituită din două obiecte separate: *Istoria românilor* și *Istoria universală*.

Concomitent, în perioada respectivă a fost editată o bogată literatură istorică (monografii, studii, culegeri de documente, crestomații, reviste etc.), care a devenit un suport indispensabil în procesul de instruire istorică.

În instituțiile de învățământ superior din republică și de peste hotare au fost pregătite cadre calificate pentru asigurarea predării istoriei în școală. În acest sens, s-a acumulat o bogată experiență și în predarea cursului de istorie a românilor în Republica Moldova.

Experiența de elaborare a concepției de predare a istoriei în școală, de pregătire și editare a manualelor a fost apreciată înalt de către specialiștii din domeniu din alte țări (România, Germania, Franța, Iugoslavia, Georgia), precum și de Institutul Internațional al Manualelor (Frankfurt, Germania).

Noi, delegații și participanții la Congresul Istoricilor din Republica Moldova, ne exprimăm protestul în legătură cu tentativele actualei conduceri a Republicii Moldova de a substitui cursul de *Istorie a românilor* prin *Istoria Moldovei*. Promotorii acestei idei consideră, în mod eronat, că în Republica Moldova se studiază istoria altei etnii decît cea care alcătuiește majoritatea absolută a populației, impunîndu-ne studierea istoriei după principiul statal.

În ultimul timp, în unele ziare, la Radio şi TV, în unele documente (acte) menite să ne prezinte imaginea în organismele internaţionale, s-a declanşat o campanie de denigrare a istoriei neamului nostru, în felul acesta fiind lezată demnitatea naţională a populaţiei băştinaşe. Momentele cruciale ale istoriei noastre naţionale, legate de formarea poporului român şi a limbii române, de unitatea românească, de evenimentele din anii 1812, 1917–1918, 1940, 1941, 1944, 1946–1947, etc. sunt prezentate în mod denaturat, ca şi în timpul regimului totalitar de ocupaţie. Se încearcă elaborarea şi introducerea în învăţământ a unui manual de istorie, avînd la bază pamfletul politic apărut în 1997 cu titlul «История Республики Молдова с древнейших времен до наших дней», scrisă de un colectiv de autori cu vederi antiştiinţifice, retrograde şi vădit antinaţionale. Prin aceasta, se revine la practica totalitaristă de impunere a punctului de vedere al partidului de guvernămînt, fapt ce contravine Constituţiei Republicii Moldova, recomandărilor Comisiei Învăţământ a Consiliului Europei, altor acte juridice interne şi internaţionale, care exclud promovarea ideologiei unui partid în învăţământ şi în societate, în general.

Se vehiculează ideea întocmirii cursurilor de istorie a unor etnii conlocuitoare în Republica Moldova (ruşi, ucraineni, evrei, bulgari şi găgăuzi), încercîndu-se astfel diminuarea cursului de istorie a românilor şi reducerea acestuia la un curs facultativ. Punerea în practică a acestor idei tendenţioase va duce iminent la scindarea societăţii pe criterii etnice, la subminarea independenţei şi integrităţii teritoriale a Republicii Moldova.

Operarea contrareformei în învăţământ, inclusiv în cel istoric, ar necesita cheltuieli suplimentare din banii publici, care şi aşa sunt puţini. Modestele mijloace băneşti de care dispune statul trebuie să fie orientate spre consolidarea societăţii, ci nu la scindarea ei.

Menţionăm că tentative de substituire a cursului de istorie naţională au fost întreprinse anterior şi de alte forţe politice, fapt care a generat destabilizarea situaţiei social-politice din Republica Moldova. Manifestările de protest din primăvara anului 1995, care au cuprins largi pături sociale, au reconfirmat acceptarea nu numai de către profesori, studenţi şi elevi, ci de întreaga populaţie a republicii a cursului de *Istorie a românilor.*

Constatăm, cu regret şi revoltă, că specialiştii în domeniu, cercetătorii ştiinţifici, oamenii de ştiinţă şi cultură sunt permanent antrenaţi în discuţii sterile, care macină forţele intelectuale ale societăţii, dăunează procesului de cercetare şi predare a istoriei, reduce eficienţa activităţii didactice. Ne exprimăm opinia că prin organizarea şi dirijarea discuţiilor privind problemele limbii, istoriei, culturii etc. unele forţe politice urmăresc scopul de a comuta atenţia opiniei publice de la problemele reale cu care se confruntă societatea şi, în special, pedagogii. Insuficienţa instruirii istorice a populaţiei este exploatată în vederea obţinerii dividendelor politice.

Rapoartele întocmite de specialişti şi prezentate Congresului au demonstrat, în baza argumentelor ştiinţifice, că în spaţiul carpato-danubiano-pontic, din cele mai vechi timpuri pînă în contemporaneitate locuieşte unul şi acelaşi popor şi populaţia majoritară băştinaşă din Republica Moldova este parte componentă a acestuia. Astfel, pentru noi, locuitorii spaţiului pruto-nistrean, istoria românilor constituie istoria noastră naţională.

Noi, delegaţii şi participanţii la Congresul Istoricilor din Republica Moldova,

Pledăm pentru continuarea reformei în învăţământul istoric din Republica Moldova, ne pronunţăm pentru menţinerea în cercetare şi predare a concepţiei instruirii istorice bazate pe predarea a două cursuri separate: *Istoria românilor* şi *Istoria universală;*

Protestăm în legătură cu tentativa actualei conduceri a Republicii Moldova de a substitui cursul de istorie a românilor sau de a-i diminua statutul actual de disciplină şcolară obligatorie;

Protestăm împotriva politicii promovate de guvernanţii comunişti în domeniul ştiinţei istorice;

Condamnăm ingerinţa politică în ştiinţa istorică şi învăţământul istoric, fapt inadmisibil într-o societate democratică. Istoriei să i se respecte statutul de disciplină ştiinţifică;

Cerem Preşedinţiei, Parlamentului şi Guvernului să stopeze campania de românofobie şi de denigrare a cursului de istorie a românilor, a istoriei noastre naţionale;

Cerem sistarea campaniei de denigrare şi intimidare a oamenilor de ştiinţă şi a cadrelor didactice din învăţământ, calificînd aceste acţiuni drept o lezare a demnităţii noastre profesionale;

Cerem activizarea şi susţinerea financiară din partea statului a cercetărilor în domeniul istoriei;

Cerem conducerii Republicii Moldova alocarea de mijloace băneşti pentru asigurarea procesului de instruire istorică în instituţiile de învăţământ (editarea de manuale, crestomaţii, atlase istorice, reviste de specialitate etc.);

Propunem elaborarea de către specialişti şi solicităm asigurarea financiară din partea statului a unui program de instruire istorică a populaţiei (emisiuni la radio şi televiziune, organizarea de lecţii publice, seminare, conferinţe şi simpozioane ştiinţifice, editarea de literatură istorică etc.).

Noi, delegații și participanții la Congresul Istoricilor din Republica Moldova,

Ne adresăm profesorilor de istorie, oamenilor de știință și cultură, tuturor oamenilor de bună-credință cu apelul de a protesta împotriva dictatului politic în știința istorică și învățământul istoric.

Facem apel la toate forțele democratice din Republica Moldova, la organizațiile nonguvernamentale, la societatea civilă să manifeste solidaritate națională și profesională în acțiunile noastre pentru apărarea demnității naționale, pentru păstrarea în învățământul de toate gradele a cursului de *Istorie a românilor.*

Ne adresăm către colegii de breaslă din alte țări, către forurile internaționale specializate (Comisia Învățământ a Consiliului Europei, Asociația Europeană „EUROCLIO" etc.) cu rugămintea să ne susțină în acțiunile noastre pentru apărarea istoriei și demnității naționale.

Adoptat la Congresul Istoricilor din Republica Moldova, Chișinău, 1 iulie 2001

Discuțiile continuă și în pauză

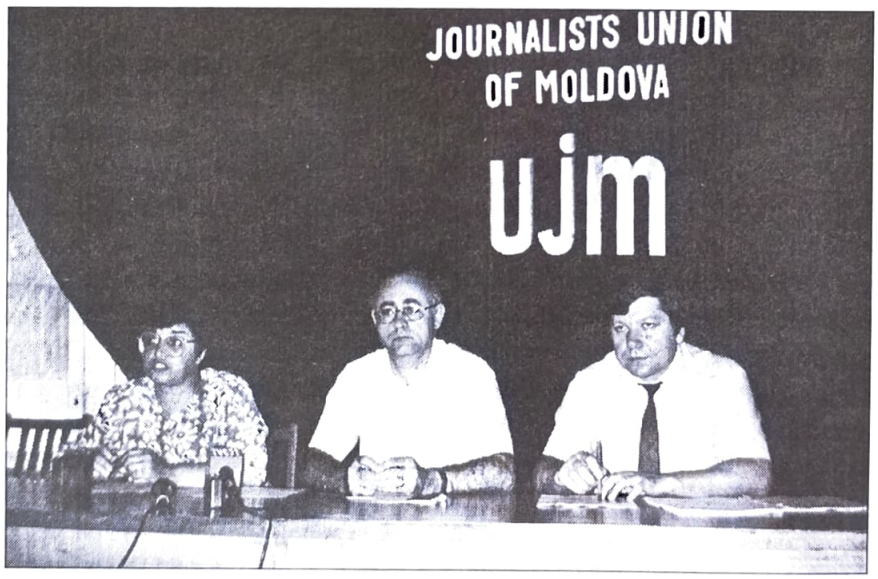

Conferința de presă din 6 iulie 2001

Gheorghe VARTIC

MĂRTURII ARHIVISTICE CU PRIVIRE LA RETRAGEREA ARMATEI ROMÂNE DIN BASARABIA ŞI NORDUL BUCOVINEI (28 iunie–3 iulie 1940)

În urma operaţiei de evacuare a armatei române din Basarabia şi nordul Bucovinei, teritorii cerute ultimativ de către U.R.S.S. în vara anului 1940, şi care s-a desfăşurat în zilele de 28 iunie–3 iulie, statul român a pierdut o suprafaţă de 50 500 km^2, pe care locuiau 3 700 000 de oameni. Nu ne propunem să dezbatem dacă a fost oportună sau nu această decizie de evacuare luată de către factorii politico-militari ai vremii, vom analiza, în baza documentelor de arhivă, doar consecinţele imediate de ordin strict militar.

Aşadar, în cele cinci zile cît a durat aşa-zisa evacuare, ce s-a făcut sub presiunea a peste 30 de mari unităţi sovietice de infanterie şi tancuri[1], Armatele 3 şi 4 române au înregistrat 9 morţi (6 ofiţeri, 1 subofiţer şi 2 soldaţi), 5 răniţi (soldaţi) şi 42 533 dispăruţi (293 ofiţeri, 270 subofiţeri şi 41 970 trupă)[2], ceea ce reprezintă valoarea a circa două divizii de infanterie, o divizie de cavalerie şi trei artilerii divizionare[3]. La acestea se adaugă pierderile în armament care, după inventarierea din 14 iulie 1940, se cifrează la 52 704 puşti diverse, 15 carabine, 50 puşti automate cu ţevi de rezervă, 4 480 de revolvere şi pistoale diverse, 326 mitraliere pe afet, 6 mitraliere antiaeriene, 258 piese de artilerie de diferite calibre etc.[4].

Un examen serios şi obiectiv al acestei situaţii, fără prejudecăţi şi subiectivitate, ne duce la concluzia că evacuarea din 1940 a fost insuficient pregătită, defectuos organizată, aşa încît armata ţării a fost pusă într-o situaţie de-a dreptul umilitoare. Numărul foarte mare al dispăruţilor, ca să nu spunem al dezertorilor, din rîndul trupei, cantitatea uriaşă de armament abandonat, imaginea dezolantă a ostaşilor intraţi în panică, a unor ofiţeri insultaţi şi dezarmaţi, cu epoleţii rupţi, nevoiţi în situaţii critice să recurgă la legea talionului, cazuri soldate şi cu moartea unor oameni nevinovaţi (bunăoară, incidentul de la Dorohoi din 1 iulie 1940 ş.a., asupra cărora vom reveni) – toate acestea ilustrează proporţiile dramei trăite de armata română în vara anului 1940. De asemenea, aceste fapte triste ne ajută să înţelegem de ce generalul Ion Antonescu îşi motiva ordinul dat ostaşilor de a trece Prutul şi prin dorinţa de a şterge „pata de dezonoare din cartea neamului şi umbra de umilire de pe fruntea şi epoleţii voştri".

Rapoartele informative ale comandanţilor de unităţi şi de mari unităţi, sintezele informative înaintate eşaloanelor superioare, ordinele circulare semnate de comandanţii celor două armate – generalii Iosif Iacobici şi Nicolae Ciupercă – sau de şeful Marelui Stat-Major, generalul de corp de armată adjutant Florea Ţenescu, dar mai ales dările de seamă întocmite de şeful Biroului Statistic Militar Iaşi, locotenent-colonelul Ion Palade, prezintă modul în care au decurs operaţiile de evacuare şi încearcă să identifice cauzele care au generat evenimentele dezonorante şi pierderile suferite de trupele noastre. Sintetizate, acestea ar fi următoarele:

1. *Lipsa unui plan elaborat de Marele Stat-Major pentru organizarea evacuării.* Cu toate că guvernul era informat din timp asupra intenţiilor U.R.S.S. şi cunoştea puterea

Întîlnire între comandamentul sovietic şi cel român. 28 iunie 1940

de reacţie a armatei, acesta trebuia să aibă pregătite ambele variante de acţiune: rezistenţă sau evacuare.

Încercările specialiştilor militari de a găsi soluţii situaţiilor-limită, în care ar ajunge populaţia dintre Prut şi Nistru în cazul cînd România s-ar afla în imposibilitate de a-şi menţine frontiera de răsărit, n-au fost însoţite de decizii ferme din partea factorului politic. Şeful Marelui Stat-Major, generalul Florea Ţenescu, avertiza în memoriul din 23 mai 1940: „Pactul ruso-german lasă Rusiei posibilitatea de a ataca Basarabia. Este ultimul moment pentru ca guvernul să comunice Marelui Stat-Major dacă Basarabia trebuie apărată sau evacuată. De această alternativă depinde pregătirea dispozitivului de apărare sau evacuare în timp util a materialului militar şi a bunurilor mobile"[5].

La nivelul comandamentelor de armată au existat, se pare, preocupări de pregătire a comandanţilor în vederea unei eventuale retrageri/evacuări. Astfel, la 25 mai, generalul Nicolae Ciupercă, comandantul Armatei a 4-a, a discutat numai cu comandanţii de corp de armată un studiu privind modul de retragere a marilor unităţi în caz de presiune a inamicului. Nu s-au dat instrucţiuni scrise – arăta generalul Ciupercă –, pentru că acestea ar fi putut să semene îndoieli în sufletele comandanţilor care trebuia să se bată pe Nistru[6].

Armata a 3-a, comandată de generalul de corp de armată adjutant Iosif Iacobici, elabora, abia la 21 iunie, „Instrucţiuni asupra modului în care se vor executa evacuările şi modul de intervenţie a marilor unităţi în execuţia evacuărilor"[7], care înlocuiau vechiul plan de evacuare prin altul nou, ce trebuia pregătit şi pus la punct. Se stipula aici că „în principiu, organele militare şi administrative nu părăsesc teritoriul lor decît atunci cînd trupele operative sînt pe punctul de a-l evacua în întregime". Şi mai departe: „cercurile de recrutare, prefecturile, preturile, poliţia, jandarmeria rurală se vor retrage cele din urmă". Este clar că prevederile acestor instrucţiuni nu s-au aplicat.

2. *Anunţarea tardivă a evacuării.* Ordinele de evacuare au ajuns la comandanţii batalioanelor şi ai companiilor din primele linii abia către orele 12–13 ale zilei de 28 iunie.

Din cauza întîrzierii anunţării evacuării, unităţile nu şi-au putut lua măsuri de asigurare logistică şi de siguranţă a deplasării, care s-a executat ca într-un teritoriu duşman.

Companiile de grăniceri din batalionul amplasat în Bălţi au fost anunţate că trupele sovietice vor trece Nistrul la ora 20.00, dar acestea l-au trecut la ora 14.00.

3. *Nerespectarea de către trupele sovietice a graficului de ocupare a teritoriilor cerute de U.R.S.S.*, astfel încît acestea au depăşit în evacuare trupele noastre.

Pe toată perioada stabilită pentru evacuare, prelungită ulterior cu 24 de ore, trupele sovietice au ocupat localităţi înainte de timpul prevăzut, dedîndu-se la acte provocatoare şi trecînd chiar la dezarmarea unor unităţi române.

Astfel, inamicul a pătruns forţat în Basarabia şi în regiunea de nord a Bucovinei încă din noaptea de 27/28 iunie 1940, a ocupat, deja la 1 iulie, trecerile peste Prut, împiedicînd retragerea armatei române. În fapt, forţele sovietice au invadat teritoriul dintre Nistru şi Prut cu două ore înainte ca armata română să fi început evacuarea[8].

La 28 iunie, trupele ruseşti au intrat în oraşul Seletin, devansînd retragerea trupelor noastre. La Soroca, o parte din batalionul 2 din Regimentul 39 infanterie a fost capturat. Generalul Mitrea, trimis ca delegat să stabilească linia de demarcaţie la sud de Cernăuţi, a fost luat prizonier, incidentul fiind rezolvat ulterior pe cale diplomatică[9].

În dimineaţa zilei de 29 iunie, coloane motorizate sovietice au oprit, la Ialoveni, coloanele Diviziei 15 române şi, ameninţînd cu aplicarea forţei, au dezarmat Regimentul 30 artilerie, un divizion din Regimentul 25 artilerie, şi au obligat aceste unităţi să lase pe loc toţi ostaşii basarabeni[10]. În aceeaşi zi, un batalion de infanterie a fost capturat în momentul îmbarcării în gara Drochia, iar un alt batalion a fost dezarmat în gara Bălţi, în timp ce aviaţia sovietică survola trupele noastre, făcînd fotografii şi lansînd îndemnuri la dezertare.

Regimentul 12 artilerie a fost dezarmat la podul de la Cerepcăuţi, iar Regimentul 29 infanterie a suferit agresiunile inamicului încă din ziua de 28 iunie, ora 18.30, în regiunea Camena. În acea zi, unităţi din campania de cercetare au fost depăşite în retragerea de pe Prut spre Cuciurul Mare, subunităţi ale acestui regiment fiind dezarmate a doua zi la Herţa, la podul

de pe Siret de la Cerepcăuți, la Voloca și la marginea de nord a comunei Adîncata[11]. Opt care de luptă ruseşti au intrat în Herța, iar trupele noastre din Divizia 6 infanterie s-au opus. A fost omorît un căpitan, iar un alt ofițer și doi soldați au fost răniți. În urma tratativelor duse, unitatea sovietică s-a retras pe liziera de nord a orașului. Detașamentul Mamornița a fost dezarmat[12].

La 30 iunie, numeroase unități române au fost dezarmate la Cimișlia și Comrat, iar gările Bolgrad și Reni au fost ocupate de trupele sovietice, care au oprit trenurile de evacuare și au maltratat pe refugiați.

La 1 iulie, trupele unei brigăzi de cavalerie au fost împiedicate să treacă Prutul la Bădragi, unitățile sovietice de care de luptă deschizînd focul în timp ce comandanții parlamentau între ei. Unități sovietice de blindate au atacat artileria românească aflată în marș între rîurile Suceava și Siret, iar altele au încercat să ocupe capul de pod de la Fălciu și chiar să treacă Prutul pe podul de la Lipcani. Au fost dezarmate, de asemenea, unități române de grăniceri.

La 2 iulie, trupele sovietice au dezarmat unele unități române izolate la Sculeni, foarte mulți ofițeri și subofițeri fiind făcuți prizonieri și trimiși cu tresele rupte, sub escortă, la Chișinău. Unitățile sovietice de tancuri au atacat în capul de pod de la Giurgiulești, au înconjurat și capturat o campanie de infanterie.

La 3 iulie 1940, o coloană rusă a intrat pe teritoriul județului Maramureș, pătrunzînd circa 20 km spre Baia-Borșa.

În general, trupele sovietice s-au comportat în teritoriul invadat ca pe un teatru de operații militare inamic[13], luînd prizonieri și capturînd impresionante cantități de armament și tehnică militară, precum și însemnate bunuri ale populației civile și administrației românești.

4. *Existența unor serioase carențe de ordin moral și disciplinar în rîndul ostașilor și al cadrelor militare.* Aceasta a făcut obiectul unei analize efectuate de Marele Stat-Major la 25 iulie 1940[14], în care se evidenția, printre altele:

a) *lipsa de legătură sufletească între ofițeri și trupă:* „Această legătură sufletească a lipsit, în unele regimente, chiar între ofițeri. Numai așa se explică plecarea unor ofițeri basarabeni de la unitățile lor și faptul că s-au găsit ofițeri care au putut asista, fără să reacționeze, la umilirile și degradarea camarazilor și chiar a comandanților lor.";

b) *lipsa spiritului militar:* „Unii ofițeri, nepătrunși de spiritul militar, s-au lăsat insultați, dezarmați și chiar degradați de bande civile, fără să schițeze măcar un gest de reacțiune." „A nu provoca incidente nu înseamnă a nu soluționa în modul cel mai potrivit pe cele provocate de alții, mai ales cînd era vorba de apărat onoarea militară.";

c) *lipsa de conștiință în îndeplinirea datoriei:* a fost constatată la ofițerii activi și îndeosebi la ofițerii de rezervă, care au utilizat toate mijloacele pentru a se sustrage de la front, căutînd să se plaseze în birouri sau în diverse servicii.

Generalul Nicolae Ciupercă se vedea nevoit ca în Ordinul circular nr. 11326 din 6 iulie 1940 să ceară ofițerilor Armatei a 4-a „să lase viața moliie și confortabilă și să treacă la viața aspră de soldat, fără cantonamente comode, mese copioase și mașini sau trăsuri pe timpul marșurilor; să iasă din birouri și dosare și să treacă la acțiune; să nu mai aștepte mijloace multe și ordine la tot pasul și să înfăptuiască cu ce au și după situație, știind să-și asume răspîndirea celor înfăptuite; singura grijă, singura pasiune să le fie conducerea unității și împlinirea datoriei; fiecare să se călească la gîndul că va trebui să moară cel dintîi, fiindcă viața în dezonoare este moartea cea mai urîtă"[15].

Ce ni se pare deosebit de grav este părăsirea unităților de către soldații basarabeni, care au luat cu ei caii și căruțele. Într-o notă explicativă trimisă generalului Aldea se arăta cum unitățile din Basarabia, formate în majoritate din soldați români basarabeni și minoritari din Basarabia, au dezorganizat – la adă-

Trupă română dezarmată

postul armatei sovietice și a populației răsculate – unitățile prin dezertare, luînd cu ei și o parte din mijloacele de transport. Au fost situații cînd locuitori ai satelor s-au implicat în dezarmarea unor unități de către trupele sovietice (la Comrat – compania de transmisiuni a Diviziei 12 infanterie, la Sălcuța și Ceaga – Regimentul 28 dorobanți, la Tarutino și Berezina – Regimentul 35 infanterie etc.).

În ce privește comportamentul soldaților basarabeni, generalul Mihail Racoviță, comandantul Diviziei 2 cavalerie, raporta: „Felul cum s-au comportat acești soldați produce o mare decepție comandamentului. Am constatat cu această ocazie că ostașii

români basarabeni, în majoritate, nu au avut nici o legătură mai solidă cu neamul lor şi patriotismul de care au dat dovadă nu s-a ridicat peste interesul strîmt de familie şi ogor. Mai mult, nu s-au lăsat cu nimica înfricoşaţi de regimul ce-i aşteaptă. Ei au acceptat, în mod trist şi care dă de gîndit mult, integrarea şi viaţa sub o stăpînire străină – duşmană – şi un regim pe care ei înşişi îl înfierau"[16];

d) *lipsa de iniţiativă, curaj şi energie.* Unii ofiţeri s-au lăsat surprinşi, n-au avut curajul să ia, cu orice risc, hotărîri energice, preferînd să se lase dezarmaţi, deşi se găseau în mijlocul unităţilor pe care le comandau, iar alţii n-au putut să-şi stăpînească trupa intrată în panică;

e) *lipsa de ţinută militară şi de atitudine ostăşească.* Documentul reliefează faptul că o parte din ofiţeri nu au o ţinută demnă, îngrijită, care să impună respect, dar mai ales faptul că se comentează ordinele şi hotărîrile oamenilor politici. „Aceste elemente, complet inconştiente, nu pregetă să aducă încă fel de fel de învinuiri la adresa şefilor sau a conducătorilor politici, în auzul chelnerilor la popote şi chiar al soldaţilor de sub comandă. Majoritatea fac strategie şi politică externă, fără nici o documentare şi fără nici un element de judecată; fiecare se simte obligat să-şi spună părerea în toate chestiunile şi să dea chiar soluţii personale în toate domeniile";

g) *ecourile panicii:* unele unităţi s-au lăsat antrenate într-o panică nejustificată, care s-a transmis la sute de kilometri în spatele frontului, avînd repercusiuni nefavorabile asupra populaţiei civile, care a devenit neîncrezătoare în puterea armatei.

5. *Manifestările duşmănoase ale comuniştilor,* proveniţi în marea majoritate din rîndul populaţiei minoritare (evrei, ruşi, ucraineni, bulgari).

Cu toate că sunt numeroase documente ce relevă fapte reprobabile comise împotriva militarilor români, ne vom rezuma la a reproduce integral doar capitolul IV din Darea de seamă asupra modului în care s-a desfăşurat evacuarea Basarabiei (după primele informaţii culese)[17], capitol intitulat „Acţiunea teroristă a comuniştilor şi evreilor pe timpul evacuării".

„Încă înainte de a se începe acţiunea de evacuare a nordului Bucovinei şi Basarabiei, s-au format în toate oraşele şi tîrgurile comitete orăşeneşti din comunişti şi evrei, care au hotărît în prealabil atît modul cum vor primi trupele sovietice de ocupaţie, ca şi acţiunea de împiedicare a evacuării.

Manifestele comuniste care au fost aruncate din avioane în ziua de 29 iunie îndemnau populaţia să împiedice evacuarea, la ruinarea fabricilor, staţiilor de cale ferată etc. şi, în general, scoaterea avuţiilor din teritoriul ocupat, care aparţine poporului sărăcit de

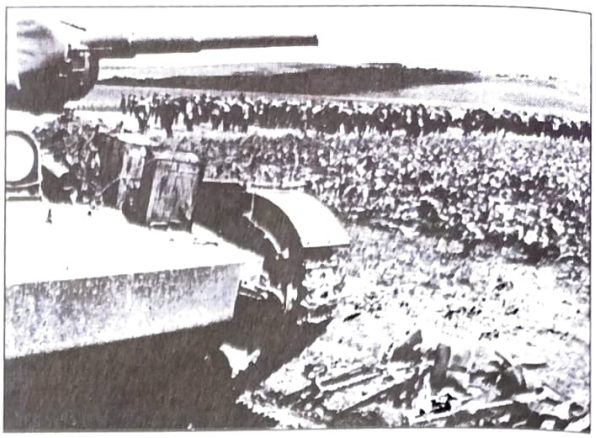

Trupă română dezarmată

guvernarea regimului român. S-au aruncat şi exemplare din ziarul „Libertatea", în care se făcea apologia regimului sovietic, care vine să salveze Bucovina şi Basarabia din mîinile românilor. (Exemplare de manifeste s-au înaintat cu raportul nr. 1784 din 1.VII.1940.) Prin alte manifeste răspîndite se îndemnau muncitorimea şi ţăranii să lupte contra pregătirii de război a României, pentru desconcentrare, înapoierea rechiziţiilor şi pentru un guvern popular de prietenie cu U.R.S.S.; se ataca, de asemenea, Coroana şi guvernul, vinovaţi de toate provocările contra Rusiei Sovietice.

În atmosfera de ostilitate creată, populaţia evreiască şi comuniştii s-au constituit în bande înarmate, care s-au dedat la acte de sălbăticii împotriva familiilor celor ce urmau să-şi transporte puţinul din averea lor, pe care puteau să-l ducă în Moldova.

Din multiplele cazuri semnalate de refugiaţi, se menţionează următoarele:

La Soroca: populaţia evreiască a atacat convoiul de căruţe cu bagaje, deshămînd caii, au oprit camioanele strînse la Cercul de Recrutare, în care se aflau lucrurile familiilor funcţionarilor şi militarilor.

A fost atacat şi reţinut de evrei camionul în care se afla tezaurul Administraţiei financiare, sechestrîndu-se o sumă de 15–18 miliarde lei, care urma să fie evacuată.

Din informaţiile culese de la cei care au scăpat, administratorul Ion Gheorghiu, avocatul Stănescu, căpitanul Georgescu de la Cercul de Recrutare, subofiţerul Enea, comisarul ajutor Murafa şi Eustafie Gabriel au fost împuşcaţi de evrei.

Alţi ofiţeri au fost degradaţi de către evrei.

Preoţii – opriţi a se evacua.

La Bălţi: trupele sovietice, nerespectînd convenţia stabilită şi depăşind linia ce trebuia atinsă, au dezarmat Batalionul 39 infanterie, ce se găsea îmbarcat în două trenuri de la care au fost scoase locomotivele.

Dezarmarea s-a făcut sub ameninţarea trupelor şi a evreilor care au obţinut de la ruşi atît dezarmarea unităţilor, cît şi oprirea soldaţilor evrei şi basarabeni. Unitatea dezarmată a plecat din Bălţi cu aproximativ 100 de oameni din efectivul de 1 060.

În sudul Basarabiei: populaţia minoritară a aşezat pe liniile C.F.R. căi cu fîn, cărora li s-a dat foc la apropierea trenurilor, pentru a le incendia; această tentativă criminală nu a reuşit.

În comuna Ceadîr-Lunga (Tighina) au fost omorîţi perceptorul şi notarul.

La Chilia Nouă, comitetul terorist local, condus de medicul Rabinovici, fost medic primar, a arestat parte din gardienii publici.

La Ismail s-au petrecut mari dezordini, populaţia a devastat magazinele şi a tras focuri asupra echipajelor marinei fluviale.

La Bolgrad, numeroase trenuri cu materiale au fost sechestrate de paraşutiştii ruşi ajutaţi de populaţie şi funcţionarii C.F.R., care au sabotat plecarea trenurilor.

La Chişinău: evreii şi comuniştii, eliberînd din închisoare pe comuniştii arestaţi, au manifestat cu steaguri roşii pe străzi, barîndu-i pe cei ce se duceau spre gară şi împiedicînd astfel evacuarea familiilor funcţionarilor, militarilor şi pe acei ce voiau să plece.

Au fost asasinaţi de evrei, în stradă, comisarii Pascal N., Mateescu Constantin, Severin şi Stol.

Se semnalează nenumărate acte de teroare, care în haosul ce a domnit nu au putut fi verificate şi care urmează a se stabili ulterior.

Nu avem informaţii complete asupra celor petrecute în Bucovina.

În ansamblu, acţiunea teroriştilor, care a fost bănuită de mult, s-a afirmat în tot spatele frontului evacuat, manifestîndu-se, desigur, mai puternic în zona ocupată de trupele sovietice.

Prin surprinderea produsă de ordinul de evacuare s-au neglijat măsurile de siguranţă pe care trupele trebuia să le ia în spate, în special noduri de comunicaţii, oraşe etc.

Astfel, au fost lăsate pradă bandelor de terorişti familiile funcţionarilor şi militarilor. Ce este mai grav, unităţile militare au suferit şi ele banditismul populaţiei, care la Bălţi, de exemplu, a colaborat cu unităţile sovietice la dezarmarea trupelor noastre îmbarcate în tren.

Din observaţiile făcute, se pare că organizarea terorismului nu era complet pusă la punct şi acţiunea a fost improvizată. Dacă aceasta s-ar fi prezentat complet organizată, haosul celor două zile de evacuare s-ar fi transformat într-un dezastru."

Sunt exemple care nu acuză nici pe departe întreaga populaţie evreiască din Basarabia sau din nordul Bucovinei, dar ele nu trebuie eludate. De altfel, academicianul Nicolae Cajal, în prefaţa la volumul al III-lea din ciclul „Evreii din România între anii 1940–1944", elaborat de cercetătorii Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor, afirmă că „este neîndoielnic că între cei care au agresat militari şi funcţionari români au fost şi evrei, individual sau în grup... Dar tot atît de adevărat este, aşa cum arată faptele consemnate în actele oficiale, că la asemenea acţiuni agresive au luat parte şi alte grupuri naţionale, inclusiv etnici români, printre care şi funcţionari de stat"[18]. Este ceea ce vom arăta mai departe.

Ceea ce este însă foarte grav e faptul că asemenea acţiuni au fost „răzbunate" de către unii militari ai armatei române, care – aşa cum consemnează documentele – au trecut la „represalii contra evreilor; sînt bătuţi, aruncaţi jos din trăsuri"[19], din trenuri etc. Pe fondul panicii create de zvonurile conform cărora doar minoritarii evrei ar fi avut un rol nefast în pro-

Trupă română în retragere

vocarea ciocnirilor cu trupele sovietice, că doar ei se fac vinovați de tragedia românilor din vara anului 1940, trupele române, aparținînd regimentelor 17 artilerie, 8 vînători și Grupului 3 grăniceri, care se retrăgeau prin Dorohoi spre Botoșani, au fost antrenate în masacrul produs la cimitirul evreiesc din Dorohoi, în ziua de 1 iulie 1940, soldat cu moartea a 50 de persoane de rit mozaic[20].

6. *Manifestarea unei atitudini ostile țării de către unii funcționari sau conducători politici români.*

Subinspectorul de poliție Berezovschi, chestor din Tighina, a fost văzut în fruntea unui grup de 12 indivizi, cei mai mulți evrei, cu un steag roșu în mînă, strigînd: „Bine că am scăpat de jugul român pe care îl purtăm de 22 de ani și ne ajunge!".

Judecătorii Bujoreanu, Mihai Cuciuc și Borislavschi din Chișinău au afișat sentimente filosovietice.

Institutorul Gheorghe Lupașcu, fost prefect al județului Soroca, fost deputat în sfatul orășenesc F.R.N., a prezidat imediat o adunare comunistă în Soroca, în prezența soldaților sovietici. Petre Sfeclă, președintele F.R.N. Soroca, împreună cu inspectorul școlar primar Alexandru Anof și institutorul Ion Cutubab au întîmpinat trupele sovietice cu steag roșu, arborînd apoi steagul sovietic pe Casa corpului didactic.

Impiegații din Lipnic au primit trupele sovietice cu steagul roșu.

Doctorul Rabinovici, medic primar la Chilia Nouă, a luat președinția comitetului local de comuniști.

Este lesne de observat că în aceste cazuri, izolate desigur, de acceptare a colaborării cu ocupantul, sînt implicate persoane aparținînd minorităților, ceea ce nu exclude însă și prezența în rîndul colaboraționiștilor a unor români.

7. Organizarea defectuoasă a transporturilor de evacuare:

– lipsa de vagoane și acțiunile de sabotaj ale personalului minoritar (ciocnirea de trenuri de la Ungheni);

– birocratism excesiv care a dus la întîrzierea plecării trenurilor;

– ocuparea punctelor de trecere de la Sculeni și Ungheni de către trupele sovietice;

– panica produsă de bandele comuniste evreiești care îi atacau pe refugiați.

8. *Incapacitatea organelor administrative ale orașului Iași de a asigura cazarea refugiaților și facilitatea transportului bagajelor acestora (specula excesivă).*

Cauzele dramaticei situații prin care a trecut armata română în perioada 28 iunie–3 iulie 1940 trebuie căutate cu deosebire în interior, iar analiza lor ne demonstrează că multe incidente s-ar fi putut evita. De fapt, concluziile s-au tras și la vremea respectivă, astfel că evacuarea nordului Transilvaniei și a Cadrilaterului s-a făcut în alte condiții. Însă cel mai grav este faptul că aceste evacuări nu ar fi trebuit să aibă loc, nu trebuia să fie cedate, fără luptă, părți ale teritoriului național.

NOTE

[1] Cf. Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812–1993)*, Chișinău, 1995, p. 317.

[2] Situația a fost întocmită la 8 iulie 1940 de către Secția I a Marelui Stat-Major român, aflată în Osobîi Arhiv, fond 491, opis 1, dosar 2, filele 195–205, cf. Gheorghe Buzatu, *Românii în arhiva Kremlinului*, Editura „Univers Enciclopedic", București, 1996, p. 226–229.

[3] Arhivele Militare Române (în continuare, A.M.R.), fond M.A.N., Cabinetul ministrului, dosar 728, f. 27 bis.

[4] Cf. Ion Giurcă, *Anul 1940. Drama României Mari*, Editura „Pro Transilvania", București, 2000, p. 223.

[5] *Ibidem*, p. 62–63.

[6] A.M.R., fond M.St.-M., dosar 1833, f. 1–5.

[7] Ibidem, dosar 1830, f. 23–25.

[8] Cf. Nicholas Dima, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispuite*, Boulder-New York, 1991, p. 28.

[9] A.M.R., fond M.A.N., Cabinetul ministrului, dosar 728, f. 43.

[10] Cf. Maria Sinescu, *Istoria va judeca*, în „Revista de Istorie Militară", nr. 6/1990, p. 54.

[11] A.M.R., fond Armata a 3-a, dosar nr. 135, f. 70.

[12] A.M.R., fond M.A.N., Cabinetul ministrului, dosar 728, f. 43.

[13] Cf. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939–1947*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994, p. 23.

[14] A.M.R., fond 4, Armata 4, dosar 71, f. 688–691.

[15] Ibidem, dosar 203, f. 577.

[16] A.M.R., fond 555, Divizia 2 Cavalerie, dosar 2, f. 238.

[17] Doc. cit. în A.M.R., fond M.St.-M., dosar 941, f. 398–407.

[18] *Evreii din România între anii 1940–1944*. Vol. III, *1940–1942. Perioada unei mari restriști*, partea I, Editura „Hasefer", București, 1997, p. VIII.

[19] A.M.R., fond M.St.-M., dosar nr. 941, f. 276.

[20] A.M.R., fond Corpul 10 Armată, dosar nr. 116, f. 603–605.

CĂRȚI DE ISTORIE ȘI CULTURĂ

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol I, Acte interne (1408–1660), editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Editura *Dosoftei*, Iaşi, 1999, 688 p.; vol. II, Acte interne (1661–1690), editate de Ioan Caproşu, Editura *Dosoftei*, Iaşi, 2000, 776 p.; vol. III, Acte interne (1691–1725), editate de Ioan Caproşu, Editura *Dosoftei*, Iaşi, 2000, 736 p.

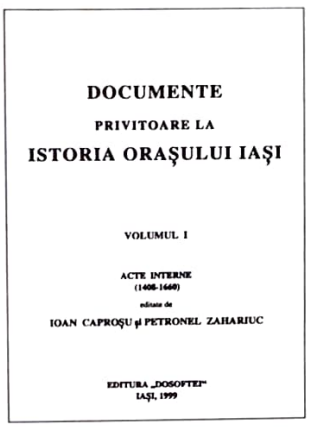
DOCUMENTE
PRIVITOARE LA
ISTORIA ORAŞULUI IAŞI
VOLUMUL I
ACTE INTERNE
(1408-1660)
editate de
IOAN CAPROŞU şi PETRONEL ZAHARIUC
EDITURA „DOSOFTEI"
IAŞI, 1999

În anul 1974 a apărut o lucrare referitoare la istoria oraşului Iaşi „Iaşii vechilor zidiri" de Dan Bădărău şi Ioan Caproşu. Era prima concretizare a unei preocupări sistematice a prof. univ. dr. Ioan Caproşu pentru istoria oraşului celor trei uniri prin adunarea, catalogarea şi inventarierea documentelor referitoare la oraşul Iaşi, pe care o începuse cu 15 ani mai înainte.

Pentru istoriografia românească, apariția unei colecții tematice privitoare la unul dintre oraşele vechi ale țării este o noutate. Chiar dacă anterior au fost întreprinse demersuri în acest sens, nici unul din ele nu a căpătat vigoarea, forța şi, cu o singură excepție, seriozitatea proiectului de editare a documentelor Iaşului. Inițiativa cunoscutului istoric ieşean a fost în concordanță cu dorința administrației locale de a sprijini un asemenea proiect. Astfel, în 1999 avea să apară primul volum din colecția amintită editat de Ioan Caproşu şi Petronel Zaharciuc. Volumul cuprinde 497 de acte interne emise între anii 1408 şi 1660. Într-un timp foarte scurt au apărut alte două volume, editate de Ioan Caproşu. Astfel, pînă în prezent cele trei volume cuprind perioada dintre anii 1408 şi 1725.

Ioan Caproşu are o experiență redutabilă în editarea documentelor interne. Este de ajuns să amintim colaborarea la noua colecție de documente interne, editate sub egida Academiei Române, „Documenta Romaniae Historica", seria A, Moldova. Experiența acumulată o regăsim în volumele editate referitoare la istoria Iaşiului. Orice formă documentară a fost analizată cu minuțiozitate, acribie şi profesionalism. Actele editate au fost descifrate şi colaționate după formele originale, fotocopii sau microfilme; astfel au fost evitate erorile şi scăpările altor ediții, ceea ce a sporit considerabil valoarea colecției.

De multă vreme în istoriografia românească au apărut preocupări ce vizează diversificarea direcțiilor de cercetare, cum ar fi, spre exemplu, cele promovate de Şcoala Analelor. Aceste preocupări însă se lovesc inerent de lipsa izvoarelor scrise. Într-un studiu publicat, un alt istoric ieşean, Ştefan Sorin Gorovei, explica de ce în Franța se poate dezvolta o asemenea direcție istoriografică şi de ce la noi, deocamdată, nu. Explicația a fost una simplă: lipsa izvoarelor publicate. Or, ceea ce trebuia să devină de multă vreme o preocupare prioritară în istoriografia românească, a fost întîrziat nepermis de mult. Cazul colecției naționale de documente interne este elocvent în acest sens. Colecția D.I.R.,

publicată în anii de tristă amintire, reprezintă o umbră tristă a ceea ce, de fapt, trebuia să însemne, pe cînd noua colecție „Documenta Romaniae Historica", ce a fost inaugurată încă din anul 1969, cuprinde pînă în prezent doar 8 volume pentru Moldova.

Iată de ce inițiativa de editare a documentelor Iașiului este una extrem de importantă. Majoritatea documentelor cuprinse în cele trei volume sînt inedite, iar spectrul problemelor pe care le abordează sînt multiple: de la spectrul etnic cosmopolit al fostei capitale pînă la aspecte de ordin politic, militar, economic, social, cultural, genealogic, lingvistic. Nu vom greși dacă vom afirma că, în mare măsură, această colecție cuprinde însăși istoria Țării Moldovei, Iașiul fiind capitala țării, important centru economic, cultural și religios.

Mai putem spune că această colecție servește drept model și direcție de preocupare și pentru alte orașe ale țării, care ar trebui să aibă astfel de repere documentare. Doar atunci se va putea porni o cercetare minuțioasă, sistematică și de profunzime a istoriei Țărilor Române.

Munca de editare a documentelor este extrem de grea, necesită o pregătire specială, erudiție și un simț deosebit al documentelor istorice. Fără aceste exigențe nu se poate realiza un proiect de o asemenea anvergură. Doar pe lîngă propunerea unui document sînt necesare și alte exigențe mai puțin spectaculoase, cum ar fi descrierea arheografică, cotele de arhivă, edițiile anterioare, transcrierea după normele științifice impuse de colecția „Documenta Romaniae Historica", la care se adaugă și numeroase corecturi. Toate acestea imprimă o înaltă ținută academică.

În prezent sînt așteptate și alte volume din aceeași colecție, la care profesorul Ioan Caproșu lucrează, și sperăm ca volumele IV și V, aflate sub tipar, să fie puse la îndemîna cercetătorilor într-un timp cît se poate de scurt.

Valentin Alexei CONSTANTINOV

Ion ȚURCANU, **Moldova antisovietică (Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice. 1944–1953)**, Chișinău, Editurile *Prut Internațional* și *Știința*, 2000, 332 p.

Lucrarea este dedicată unui subiect mai puțin cercetat și, în mare parte, necunoscut cititorilor din Republica Moldova.

Prima lucrare dedicată în special acestei probleme a fost publicată în 1942, cu titlul „Basarabia desrobită. Drepturi istorice, nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești". Cartea conține mai multe date concrete

despre lupta basarabenilor împotriva regimului sovietic de ocupație în anii 1940–1941. Înainte de 1990, cînd subiectul în cauză nu putea fi abordat de către istoricii din Republica Moldova, cercetătorii occidentali nu ocoleau această temă importantă din istoria românilor (Ion Țurcanu îi menționează pe George Ciorănescu, George Savor, Leo Heiman, Emil Vicas, Nicolae Lupan ș.a.). O dată cu trecerea hotarului dintre totalitarism și democrație, despre opoziția anticomunistă din acest spațiu geografic încep să scrie publicistul Ștefan Tudor, istoricii Elena Postică, Veronica Boldișor, Mitru Ghițiu, autorul cărții recenzate, ș.a. Acest subiect rămîne în continuare deschis, pentru că, după părerea autorului, pînă acum „nu avem o viziune istoriografică proprie, cît de cît închegată, asupra temei" și „puținul încropit pînă acum nu și-a găsit încă locul în contextul istoriografic general" (p. 29).

Ion Țurcanu, „fascinat de prospețimea și de irezistibila șansă a descoperirii pe care o oferă tema rezistenței basarabenilor la bolșevism" (p. 4), a inclus între coperțile cărții studiile și articolele sale publicate în presă pe parcursul anilor 1995–2000.

Primul studiu – „O temă nouă despre un fenomen foarte vechi" (p. 6–34) – poartă un caracter istoriografic și este o radiografie a tot ce s-a scris despre rezistența basarabenilor la sovietizare. Cercetătorul a considerat binevenit un astfel de capitol pentru a nu „neglija aspectele istoriografice ale temei" (p. 6).

Cel de-al doilea studiu al lucrării se referă la premisele revoltei antisovietice din Basarabia – „lichidarea proprietății private, naționalizarea bunurilor particulare, etatizarea absolută a tuturor sferelor vieții sociale, impunerea unui jug fiscal insuportabil, supravegherea tuturor și a orice, arestările și deportările de proporții incredibile, foametea organizată, creșterea morbidității și mortalității, omorurile în masă fără judecată sau prin înscenări cinice de procese judiciare, persecutarea culturii naționale, lucrarea programată, deosebit de insistentă și agresivă, la dezrădăcinarea spiritualității românești a ținutului etc., etc." – toate acestea au generat neîntîrziat acțiuni de protest din partea celor supuși experimentului sovietizării (vezi p. 35–74). Afirmațiile și concluziile autorului sînt susținute de numeroase exemple spicuite din documente de arhivă, în special din arhiva Ministerului Securității al Republicii Moldova.

Atitudinea negativă a majorității populației față de politica promovată de oficialitățile sovietice în Basarabia era exprimată de luptătorii care au hotărît să pună mîna pe arme. Astfel, în teritoriul dintre Prut și Nistru au apărut organizații clandestine: grupul condus de Filimon Bodiu, Partidul Democrat Agrar, Armata Neagră, Arcașii lui Ștefan, Partidul Libertății ș.a.

Cea mai cunoscută figură a rezistenței basarabene, la care s-au făcut referiri chiar și înainte de 1990, a fost Filimon Bodiu. Ion Țurcanu analizează pe larg (p. 75–102) activitatea grupului condus de Filimon Bodiu, care a constituit „o mișcare tipic țărănească, deși la ea au participat și cîțiva intelectuali și funcționari de stat". Animatorul mișcării, Filimon Bodiu, țăran din codrii Basarabiei, „căpitanul partizan", „haiducul", a unit în jurul său cîteva zeci de oameni, membri activi ai grupului, dar și mulți susținători din raioanele Chișcăreni, Telenești, Sîngerei, Călărași. În perioada 1946–1951, acești luptători neînfricați s-au opus cum au putut oficialităților sovietice, pînă cînd au fost arestați, omorîți sau condamnați la ani grei de detenție în lagărele din Vorkuta, Karaganda, Dubrovna, Mineralnîi, Stepnoi ș.a.

Alături de Filimon Bodiu a fost întotdeauna soția sa – Olimpiada Bodiu, femeia care a înfruntat teroarea și ororile detenției, a rezistat fără să se frîngă celor 15 ani de muncă silnică în lagărul de la Dubrovna, iar după eliberare a putut să învingă lașitatea conaționalilor săi.

La fel ca și Olimpiada Bodiu, o altă româncă basarabeană, pe nume Maria Buruiană, din satul Condrățești, fostul raion Cornești, a fost o susținătoare activă a organizației antisovietice „Armata Neagră", ajungînd în cele din urmă „față în față cu mașina sovietică a terorii" (vezi p. 103–115). Pentru că a ajutat membrii acestei organizații, care a activat clandestin în raioanele Chișcăreni, Cornești, Bravicea și Călărași, ea a fost supusă unui îndelung supliciu (arest, interogatoriu, naștere prematură și moartea copilului, detenție în lagărul de muncă forțată).

Despre un alt remarcabil luptător al rezistenței împotriva sovietizării aflăm din studiul „Vasile Odobescu, un ostaș al dezmoșteniților" (p. 116–142). Vasile Odobescu a fost liderul Partidului Democrat Agrar, formațiune care a activat la începutul anilor 50 în raioanele Chiperceni, Răspopeni, Rezina, Orhei, Susleni. Împreună cu ceilalți membri ai partidului, el a ales „drumul codrilor", pentru a înlătura puterea sovietică „în timpul unui apropiat război al S.U.A., Marii Britanii și altor state împotriva U.R.S.S.", iar pentru această nesupunere a fost condamnat la moarte. Aceeași soartă a avut-o și medicul din Pereni Simion Baranovschi, membru și el al Partidului Democrat Agrar (vezi articolul „Simion Baranovschi – un martir al crucificării comuniste a Basarabiei", p. 149–160).

Într-un alt studiu (p. 143–148), Ion Țurcanu tratează implicațiile dictaturii comuniste în instituția bisericii. În noua lume comunistă proiectată de Moscova și în sufletul „omului nou" nu putea încape credința creștină, astfel că locașurile sfinte din Basarabia încep să fie închise prin „lucrarea comună a KGB-ului și a ierarhilor bisericii ruse".

Autorul aduce numeroase argumente în favoarea tezei că populația din acest teritoriu s-a opus, chiar de la început, regimului instaurat cu forța și nu a acceptat noua ordine sovietică. Imaginea fenomenului rezistenței populației din Moldova de răsărit este întregită de un amplu material documentar (în limbile rusă și română) din arhiva Ministerului Securității al Republicii Moldova (vezi p. 163–327). În aceste acte este reflectată activitatea grupului Filimon Bodiu, a Partidului Democrat Agrar și a Armatei Negre (procese-verbale ale interogatoriilor, sentințe de condamnare, acte de arest întocmite de organele sovietice de represiune, precum și programul Partidului Democrat Agrar, listele membrilor și susținătorilor P.D.A. și ai Armatei Negre, autobiografii, foi volante alcătuite de către luptătorii din rezistența antisovietică). Publicarea unor documente de acest tip într-un volum atît de mare este o premieră în istoriografia din Republica Moldova.

Prin valoarea sa istoriografică și prin interpretările pertinente și concluziile judicioase, această carte a lui Ion Țurcanu constituie o contribuție de referință la cercetarea acestui capitol tragic din istoria recentă a românilor basarabeni.

Maria PRAPORȘCIC, doctorandă

Vitalie VĂRATIC, **Preliminării la raptul Basarabiei și nordului Bucovinei**, București, Editura *Libra*, 2000, 420 p.

Volumul prezent include 134 de documente inedite din fostele arhive secrete române și face parte din o serie de volume care urmează să apară.

În urma unor perseverente explorări arhivistice, autorul a depistat numeroase mărturii documentare privind intensele și minuțioasele pregătiri ale Uniunii Sovietice din ajunul și din primele luni ale celui de-al doilea război mondial, întreprinse

în vederea anexării teritoriilor românești. La vremea respectivă acțiunile preparative sovietice erau necunoscute celor mai mulți cetățeni români, nu însă și serviciilor speciale ale statului care, în repetate rînduri, au semnalat autorităților pericolul sovietic ce se abătea asupra Țării.

În cele două decenii interbelice problema Basarabiei a reprezentat elementul-cheie al relațiilor dintre România și U.R.S.S.

Conform documentelor publicate, relațiile româno-sovietice de la începutul anului 1939 s-au caracterizat prin continuarea vechii politici sovietice de susținere a organizațiilor create ad-hoc (Partidul Comunist Român, Societatea basarabenilor, secțiunea româno-basarabeană a Agenției Kominternului de la Odesa etc.), menite să mențină și să amplifice spiritul de iredentist în problema Basarabiei. O altă direcție a acestei politici era și susținerea unei intense propagande ideologice în spațiul românesc, prin radio și difuzarea literaturii comuniste. La începutul anului 1939, bolșevicii puneau la cale o nouă „cruciadă revoluționară" împotriva României, determinînd în acest sens P.C.R. să adopte măsuri urgente de reorganizare și reorientare a activității sale. Din notele informative parvenite la siguranța română rezultă că P.C.R. infiltrase în Belgia mai mulți agenți care se ocupau cu editarea și traficul clandestin ale publicațiilor interzise de legislația română. Aceşti curieri erau recrutați din rîndurile celor mai versați în materie de activitate ilegală, a căror loialitate față de cauza comunistă fusese testată de nenumărate ori. Toate aceste fapte au permis siguranței române să aprecieze, pe bună dreptate, „că Moscova are cu adevărat intenția ca la momentul oportun să declanşeze în România o revoluție de mari proporții".

Pe lîngă structurile Kominternului, în scopul readucerii în actualitate a pretențiilor sale teritoriale față de România, U.R.S.S. a utilizat și o parte a emigrației basarabene sau bucovinene. De cele mai multe ori, aceste elemente diversioniste îndeplineau misiunea primită de la Moscova: de a convinge opinia publică şi persoanele oficiale din Occident de „necesitatea eliberării Basarabiei". Majoritatea acestor agenți, evrei de origine, serveau interesele unui regim care se remarcase printr-o politică antisemită. Un important capitol al politicii U.R.S.S., pînă la și după 23 august 1939, l-a reprezentat problema minorităților etnice din România. Astfel, conform documentelor, Kremlinul a pus în fața mișcării comuniste din Basarabia sarcina de a declanșa o campanie propagandistică menită să trezească nemulțumirea coloniștilor germani din județele basarabene față de politica statului român. Astfel, se urmărea deteriorarea relațiilor româno-germane. Pentru a crea (pe plan intern și extern) o imagine favorabilă a U.R.S.S., în condițiile confruntării deschise cu România, a fost antrenată Societatea basarabenilor, compusă din așa-zişii emigranți basarabeni (de altfel, după cum mărturisesc documentele, majoritatea lor erau evrei), pripășiți sub diferite acoperişuri kominterniste în diverse țări, s-au lansat într-o activitate febrilă de promovare a punctului de vedere sovietic în problema Basarabiei.

Documentele mărturisesc faptul că U.R.S.S. a trimis la hotarele României, în ajunul conflagrației mondiale, numeroase trupe și tehnică militară de desant, care aveau misiuni ofensive și nicidecum defensive, după cum mai susțin unii istorici.

Prin apariția acestei lucrări autorul a combătut teza susținută timp îndelungat de către istoriografia românească, conform căreia nota ultimativă a U.R.S.S. din 26–27 iunie 1940 a fost o surpriză pentru guvernul român.

Autorul, de asemenea, descrie și analizează circumstanțele în urma cărora România a rămas, în ajunul războiului, izolată pe arena internațională.

În finalul volumului, autorul subliniază că „publicarea documentelor în ediția de față a fost posibilă doar după verificarea și confruntarea datelor expuse de autorii lor, precizarea unor aspecte mai puțin cunoscute din istoria totalitarismului sovietic, prezentarea evenimentelor majore ale politicii europene din perioada 1938–1940". În același timp, Vitalie Văratic inserează în carte extrase din presa străină a timpului, în care se trata problema basarabeană în contextul politicii internaționale. Menționăm că documentele sînt însoțite de comentarii pertinente ale autorului, care completează unele neclarități ale textelor.

Apariția acestui volum subliniază încă o dată interesul geostrategic al U.R.S.S. în această regiune, politică continuată astăzi de Rusia. Lucrarea prezentată este binevenită pentru toți cei care se interesează de trecutul dramatic al românilor.

Viorel BOLDUMA

Lidia TROIANOVSCHI

MASONERIA: *IN USUM PROFANORUM*

Ultimul deceniu al secolului al XX-lea a însemnat pentru Republica Moldova, pe lîngă trecerea la economia de piaţă, apariţia sistemului politic pluripartid, criza social-economică, mizeria păturilor sociale şi constituirea unor organizaţii şi secte, care în cele mai dese cazuri trezesc rezerve afişate sau, cel puţin, ironie. Este dificil să-ţi creezi o impresie cît de cît adecvată vizavi de esenţa majorităţii sectelor şi organizaţiilor existente în republică, cauza primordială fiind că statutele şi scopurile lor vin în contradicţie cu propriile acţiuni.

Discuţiile cele mai aprinse şi mai controversate s-au dus în jurul Lojei Masonilor întemeiate în iunie 1997. Rezultatele unui sondaj-expres ne dau posibilitatea să ne convingem de următoarele: 1) nouăzeci şi opt la sută din cei chestionaţi n-au auzit sau nu ştiu cine sînt masonii; 2) restul 2% (mai exact este vorba de 1,7%) posedă oarecare cunoştinţe despre francmasonerie, care în fond se rezumă la ideea că respectiva organizaţie este reacţionară, avînd scopuri potrivnice Constituţiei statului şi drepturilor omului.

Articolul de faţă constituie o încercare modestă de a clarifica, în baza unor documente şi a literaturii de care dispunem, ce şi cine sînt masonii. De consemnat că, în general, masoneria constituie pentru cercetători un domeniu nu numai ingrat, dar şi în oarecare măsură tabu. Aserţiunea în cauză poate fi susţinută prin următoarele argumente. În primul rînd, nu dispunem de o metodologie bine determinată şi de lucrări care să elucideze adecvat şi obiectiv sensul şi scopul francmasoneriei. Or, din numărul redus de lucrări de care dispunem, este dificil să-ţi formezi o concepţie adecvată despre principiile, obiectivele şi codurile adevărate ale pietrarilor liberi, în lipsa unor studii ce ar exprima o viziune netendenţioasă asupra istoriei şi evoluţiei acestei organizaţii. În aceeaşi ordine de idei, este adevărat că înşişi masonii evită să familiarizeze publicul larg cu activitatea lor. Fără îndoială, există lucrări teoretice, metodologice, în care se analizează amănunţit ritualurile, tradiţiile, întreg ceremonialul din interiorul Lojilor, dar această literatură e de uz intern, încît profanii pur şi simplu n-au acces la ea.

Astfel, luînd drept punct de reper unele documente şi lucrări, vom încerca să analizăm anumite aspecte ideologice ale masoneriei, dar aceasta nu înainte de a prezenta o succintă informaţie referitoare la istoria şi evoluţia acesteia, care, considerăm noi, reclamă precizări şi elucidări suplimentare.

Este oportună menţiunea că masoneria îşi are rădăcinile în evul mediu, deşi masonii sînt tentaţi să creadă că sînt descendenţi ai constructorilor piramidelor egiptene şi ai celor care au înălţat Templul lui Solomon. Masoni, francmasoni se numeau zidarii edificiilor de cult medieval (*free-mason* – din engleză: pietrar, constructor liber). Deoarece meseria de constructor constituia una dintre cele mai prestigioase îndeletniciri în evul mediu, reprezentanţii acesteia se străduiau prin toate mijloacele să nu divulge secretele şi cunoştinţele profesionale. Pentru păstrarea acestora ei au inventat şi au pus în aplicare anumite parole, o mimică şi semne speciale care le permiteau să se recunoască între ei atunci cînd se aflau în mijlocul profanilor (*profan* – persoană neiniţiată), precum şi să se

deosebească în funcție de locul pe care-l ocupau în ierarhia masonică (Ucenic, Companion, Maestru etc.).

Cu timpul, în Lojile pietrarilor liberi au început să fie acceptate persoane care nu aveau nimic comun cu profesia dată, însă se arătau interesate sau poate intrigate de ritualele deosebite și misterul a tot ce se petrecea în Loji (*lojă* – încăpere închisă, unde de obicei munceau pietrarii). Conform documentelor, admiterea în Lojă a neprofesionalilor a început în anul 1600, o dată cu inițierea lordului Boswel, reprezentant al aristocrației scoțiene. În această ordine de idei, ne permitem să presupunem că lucrul dat se practica, probabil, și pînă la această dată. Este simptomatic faptul că secolul al XVII-lea reprezintă acel hotar cînd Lojile masonice pierd caracterul profesional, dar păstrează ierarhia, ritualele, obiceiurile, tradițiile practicate de corporațiile medievale de zidari. Prima Lojă masonică de tip modern, ale cărei caractere și obiective depășeau cadrul profesional originar, a fost instituită la Londra în 1717.

Ar fi cazul să menționăm că în etapa contemporană, francmasoneria clasică, în cadrul căreia mason operativ însemna pietrar muncitor, și-a pierdut semnificația, deoarece asociația, în marea ei majoritate, este compusă din masoni speculativi sau masoni speculatori (reprezentanți ai diferitelor profesiuni și pături sociale). În mod implicit, pentru înțelegerea judicioasă a obiectivelor francmasoneriei, se cere răspuns la una din întrebările principiale: masoneria este organizație antistatală sau „instituție esențialmente filantropică, filozofică și progresistă"[1]? Menționăm că în abordarea problemei în cauză vom utiliza în calitate de suport documentar „Constituția și Regulamentul general al Francmasoneriei Universale", editată la București în 1923. O lectură atentă a Constituției și Regulamentului învederează următoarele: „Francmasoneria este o alianță universală, bazată pe solidaritate", ce are drept țel „perfecționarea morală a omenirii", iar în calitate de mijloace – „ameliorarea constantă a situației materiale și intelectuale"[2] a umanității. Intenția capitală a francmasoneriei este reliefată prin deviza acesteia: „libertate, egalitate, fraternitate"[3], deși constatăm, cu regret, că în momentul de față unii dintre frații masoni (astfel se numesc între ei membrii francmasoneriei) sînt predispuși s-o nege; cu alte cuvinte, să se dezică de ea din anumite considerente ideologice. Pentru o interpretare corectă, trebuie reliefate și datoriile instituției în cauză, pe care le preluăm *in corpore* din același izvor: „a cugeta drept, a vorbi drept, a face bine, a urmări căutarea adevărului, a învăța în templu practica ideii de libertate,... a ajuta la dezvoltarea progresivă a omenirii prin studierea tuturor problemelor sociale și morale, a da dovadă de toleranță și de respect față de ideile altuia prin propagandă, prin scris și prin fapte"[4]. În felul acesta, francmasoneria își propune să realizeze „principiile unei morale universale, proprie tuturor popoarelor și aplicabilă pretutindeni"[5].

Prin urmare, din obiectivele masoneriei derivăm următoarele idealuri: grija față de umanitate; autoperfecționarea morală și spirituală; activitatea nelimitată în numele progresului. Evident, nu putem invalida importanța acestor idealuri nobile, care ilustrează destul de convingător tendințe generoase, principii morale ca altruismul, ascetismul, exigența, toleranța, mărinimia etc. Totuși, în această ordine de idei apare firească întrebare, și anume: de ce o asociație cu țeluri atît de nobile își ține în secret activitatea? Poate fi explicat acest caracter ezoteric printr-un anumit exces de modestie?

Este edificator în privința acestui prezumtiv *exces de modestie* jurămîntul pe care-l depun neofiții (profanii) în timpul actului de inițiere. Subliniem că textul jurămîntului, precum și ritualul de inițiere diferă de la o treaptă la alta (masoneria numără 33 de trepte), totuși, ideea generală se păstrează. Fără a deroga de la subiect, mai remarcăm că inițierea la prima treaptă presupune depunerea unui jurămînt, pe cînd începînd cu treapta a doua fiecare mason își ia o dublă obligație – de a nu divulga ceea ce deja a cunoscut (formulă, secret – așa sînt nominalizate acele taine, mai bine zis, părți ale tainei destăinuite la început neofitului, mai apoi Ucenicului, Maestrului, Maestrului Prefect, Suveranului Prinț de Roza-Cruce etc.) și, evident, ceea ce i se va comunica la admiterea în următoarele trepte. Vom cita din textul jurămîntului aspectele care elucidează teza menționată. Așadar: *mă angajez să păstrez în mod inviolabil secretul masonic și să nu spun nimic, nici să scriu asupra celor ce voi putea să văz sau să auz la adunările masonilor..., dacă vreodată aș încălca aceste angajamente, să sufăr pedepsele meritate...*[6]. Pentru crearea unei imagini mai exacte a masoneriei, citățm un fragment din jurămîntul pe care-l depun ucenicii din masoneria de rit scoțian. Pasajul este relevant în ce privește disciplina, am spune chiar ordinea de fier din sînul organizației date, care mai presus de toate este preocupată de autoperfecționarea omului, dreptate și progres: *aș vrea mai bine să mi se taie gîtul și să fiu îngropat în nisipurile mării, încît fluxul și refluxul să mă ducă într-o uitare veșnică, decît să divulg acest secret*[7]. Ne-am referit la angajamentele masonice nu întîmplător, ci cu intenția de a sesiza o anume neconcordanță dintre fapte și vorbe sau dintre ce este

consfinţit în documentele oficiale ale francmasoneriei şi activitatea propriu-zisă a acesteia. Profesînd principii etice umaniste, expuse tranşant într-un program declarat, masoneria presupune oficial o activitate susţinută cu scopul de „a-i depista pe cei oneşti şi demni, a-i ajuta să se desăvîrşească şi să se autoperfecţioneze"[8]. Totuşi, se cere remarcat că aceste idealuri valorice nu sînt respectate într-un şir de cazuri, care dezvăluie unele aspecte ce reclamă anumite precizări. De exemplu, ceremonia de conferire de către Areopag a gradului 30 – de Mare Ales sau Cavaler Kadoş – presupune, pe lîngă depunerea jurămîntului, şi un ritual ce profanează făţiş aşa categorii morale ca generozitatea, loialitatea şi altruismul. Cavalerul Kadoş „este impus să simuleze moartea unui trădător al masoneriei pentru a demonstra cît de mult dispreţuieşte duşmanii. Candidatul la iniţiere nu ştie că omoară un berbec, cu o coapsă bărbierită, ascuns îndărătul unei perdele, care la momentul oportun era puţin ridicată, ci crede sincer că este executorul hotărîrii Areopagului de a pedepsi fratele trădător"[9]. Remarcăm că, deşi omorul în realitate nu avea loc, se poate afirma cu certitudine că, psihologic, delictul era săvîrşit, deoarece iniţiatul nu putea şti ce se află îndărătul perdelei sau, mai exact, era convins că acolo se află un duşman trădător. Despre ce fel de principii morale poate fi vorba în cazul dat?

În afara misterului legat de jurămînt, sub acelaşi raport se prezintă şi vălul de taină ce înconjoară „Cuvintele de Semestru", pe care „la fiecare solstiţiu Marea Lojă le adresează tuturor Lojilor"[10]. Iată ce prevede Regulamentul general al masoneriei vizavi de acest aspect: „Venerabilul adună în mijlocul Templului pe membrii activi şi onorifici ai Lojii şi le comunică cuvintele de taină în formele prescrise de ritual..., el trebuie să ardă biletul, dacă comunicarea i-a fost făcută în scris"[11]. Apare întrebarea: pentru ce este nevoie de atîta conspiraţie ţinînd cont de *aspiraţiile nobile* afişate de masonerie. În mod categoric, credem că predilecţia masoneriei pentru mister se contrapune în întregime idealurilor ei oficial afişate. Pentru a nu crea impresia unei interpretări părtinitoare, vom recurge şi la alte argumente care deconspiră esenţa obiectivelor şi tendinţelor masoneriei. Mai întîi însă, vom menţiona, pentru a preveni nişte eventuale acuze, că interpretarea subiectivă a masoneriei este într-un fel inevitabilă, deoarece dispunem de puţine date, iar numărul redus de lucrări la care avem acces pot fi calificate ca tendenţioase. În ceea ce priveşte documentul pe care am decis să-l luăm în calitate de suport (Constituţia şi Regulamentul general...), acesta este redactat într-un limbaj codificat sau, mai bine zis, alegoric. De pildă, în documentul menţionat depistăm compartimentul „Despre sporirile la salariu", care, de fapt, trebuie citit „despre avansarea în grad". În toate cazurile fraţii masoni folosesc în permanenţă nu numai anumite semne şi parole, ci şi cuvinte-jargon, pentru a nu da posibilitate profanilor să conceapă adevăratul sens al discuţiilor lor. Reprezentative în această ordine de idei sînt următoarele exemple: „planşe de desen" = „proiect"; „adormirea Lojii" = „închiderea Lojii"; „acoperă Templul" – expresie prin care un mason este rugat să părăsească încăperea; „plouă" – preîntîmpinare că printre masoni se află un profan etc. Exemplele pot fi continuate, însă considerăm că o înţelegere mai profundă a semnelor şi parolelor utilizate de francmasoni necesită o analiză extinsă şi multilaterală, pe care o vom efectua în alt studiu.

Menţionăm că programul ideologic al francmasoneriei se deconspiră parţial şi din acele precepte care dictează comportamentul „fraţilor" faţă de cei neiniţiaţi: „să fii atent în comportare şi discuţii, pentru ca nici cel mai perspicace profan să nu poată descoperi sau afla ceea ce nu trebuie să ştie"[13]. Toate acestea, prin urmare, denotă o excesivă conspiraţie în activitatea unei organizaţii ce se pretinde profund umanistă, afişînd ţeluri nobile.

Sugestiv în acest sens este şi faptul că ordinul francmasonilor e organizat în aşa fel, încît fiecare membru cunoaşte numai o parte a informaţiei iniţiatice. În sprijinul tezei date, propunem unele aspecte din proiectul de reorganizare al ordinului, propus de către Joseph de Maistre, mason de origine franceză care a ajuns la gradul de Suveran Prinţ de Roza-Cruce, ceea ce corespunde cu treapta 18. Una din instrucţiunile preconizate de Joseph de Maistre era menită să păstreze atît integritatea, cît şi infailibilitatea ordinului: „folositoare sînt speranţele vagi pe care tinerii masoni sînt lăsaţi a le întrevedea, ţinîndu-i în incertitudine"[14]. Iată încă nişte teze ale venerabilului preşedinte al Lojii Joseph de Maistre, care evidenţiază pregnant *democraţia şi esenţa ierarhiei* din sînul organizaţiei: „Chiar dacă masonul îşi închipuie că va afla totul, intrînd în ordin, el nu va mai dispune de ansamblu, deoarece sistemul va spulbera acest gen de atracţie şi curiozitate ce face să graviteze gradele inferioare spre cele dintîi, le altoieşte unele pe celelalte, formînd totul masonic"[15]. Sesizăm că nu numai profanii, ci şi iniţiaţii sînt mărginiţi de anumite reguli şi interdicţii în activitatea sacră de *căutare a adevărului şi a perfecţiunii morale şi intelectuale a umanităţii*. Pericolul real legat de divulgarea secretelor ordinului este prevăzut de către Joseph de Maistre, de aceea el salută modelul de organizare a masoneriei, model-piramidă, conform căruia gradele

inferioare nu sînt inițiate în activitatea celor superioare, iar avansarea în grad are loc nu prin decizia celor de jos, ci invers. De pildă, Calfele (ucenicii) se reunesc în ateliere numai sub supravegherea Maeștrilor, iar în cazul cînd se adună Maeștrii, Calfele și Companionii sînt pur și simplu rugați să „acopere Templul", adică să plece, ș.a.m.d.

În realitate, activitatea primelor două trepte se reduce la acte de filantropie, iar perioada cît avansează pînă la gradul de Maestru corespunde cu un termen de încercare nedeclarat oficial. În felul acesta, se reduce la minimum scurgerea informației ce vizează activitățile în cadrul ordinului. Nu este probabil, consideră J. de Maistre, ca un frate admis în gradele superioare să se facă vinovat de greșeli ce ar necesita severitatea maximă, totuși, dacă acest lucru se întîmplă, „în cîțiva ani, sau vom fi capabili să-l facem să tacă pe acest frate, sau nu-i vom face nimic..."[15]. Evocatoare remarcă! În aceeași ordine de idei, ne întrebăm ce ar însemna această severitate maximă despre care vorbește J. de Maistre? Mulți cercetători sînt tentați să creadă că ea se soldează cu pedeapsa capitală. Nu vom nominaliza prin nume concrete această teză, deși anume la subiectul dat depistăm exemple grăitoare, bazate pe o documentație erudită. Pur și simplu, vom prezenta, pentru comparație, formele de pedeapsă prevăzute de Regulamentul masoneriei, care oficial întruchipează loialitatea și toleranța absolută.

Subliniem că și de astă dată nu vom prelua *in corpore* legile prevăzute de Regulament, ci vom cita anumite fragmente mai importante, desprinse din capitolul „Justiția masonică", articolul „Despre delictele masonice". Art. 1 al acestuia prevede: „Delictele masonice nu pot fi obiectul unei enumerări limitative"[16]. Din același compartiment aflăm că toate delictele, în general, se clasează în două categorii: grave și foarte grave. Tot acolo, art. 5, „Despre pedepse", prevede următoarele: „Pentru delictele grave pedeapsa poate fi suspendarea de la un an la cinci. Pentru delictele foarte grave pedeapsa este excluderea din ordin"[17].

Articolul nu preconizează modul prin care se aduc învinuiri sau se emit verdicte, precum nici natura delictelor sau a pedepselor aplicate. Cititorul rămîne deci în nedumerire: care sînt acele delicte grave și foarte grave, ce se evită a fi nominalizate, și, în al doilea rînd, ce încălcări ar putea să facă un mason, al cărui scop primordial și sacru este autoperfecționarea morală, activitatea în numele umanității, ca ele să fie calificate ca delicte foarte grave?

Credem că un răspuns categoric la această chestiune s-ar prezenta ca eronat sau, cel puțin, tendențios, fără o analiză minuțioasă a tuturor laturilor masoneriei. De aceea, vom încerca mai întîi de toate să evităm formulările sentențioase, prezentînd alte cîteva aspecte ce ilustrează conceptul masoneriei.

Edificatoare în acest sens este legea cu privire la admiterea în rîndurile organizației, precum și principiile ce le implică acest act inițiatic. Este de consemnat că și în acest caz există un decalaj sensibil între legile oficiale referitoare la acest aspect, afișate de francmasonerie, și practica reală. Același document[18], anume art. 45 al capitolului „Despre admiterea în masonerie și obținerea gradelor", ne furnizează cu parcimonie informații care elucidează neconcordanța dintre ideologia și practica francmasoneriei. Iată care sînt acele legi prevăzute de Regulament pentru admiterea sau inițierea în gradul de Mason (Ucenic): 1) vîrsta de 21 ani; 2) reputație și moravuri ireproșabile; 3) mijloace de existență suficiente și onorabile; 4) posedarea unei instrucțiuni necesare pentru înțelegerea învățămintelor masonice. În cazul unei lecturi superficiale, aceste cerințe nu provoacă nici un fel de nedumeriri, dar să revenim la condiția nr. 3 și să medităm la ce se ascunde sub acele „mijloace de existență suficiente și onorabile" și care ar fi destinația lor. Pentru a oferi o impresie clară despre atitudinea masonilor față de cei lipsiți de mijloace, ne vom referi la opinia expusă de N. Păulescu în lucrarea la care ne-am referit: „Săracul, masonul care întinde mîna este un geniu răufăcător, care te chinuiește pretutindeni și în tot momentul ... și obrăznicia lui nu cunoaște nici margini, nici obstacole. Îl găsești cînd te scoli, în momentul afacerilor tale la masă, cînd ieși... Mai bine ar fi să întîlnești o mînă înarmată cu un pumnal: ai putea cel puțin să opui curajul cuțitului asasin..."[19]. În acest context, să ne reamintim obiectivele francmasoneriei: „perfecționarea morală", „ameliorarea constantă a situației intelectuale a omenirii", „cunoașterea omului" etc. Așadar, conform ideologiei francmasoneriei, o personalitate care nu dispune de *mijloace onorabile* nu este demnă de a se perfecționa moral și intelectual, nici nu este în măsură să contribuie la dezvoltarea tezaurului spiritual al umanității. Evident, nu e cazul să exemplificăm prin nume de personalități arhicunoscute de toți, care, deși au trăit mai mult decît modest, au jucat un rol excepțional în progresul culturii naționale și universale. În concluzie, subliniem că viziunile fraților masoni contemporani față de aceste aspecte nu s-au prea modificat, ci au rămas constante pe parcursul anilor. Remarcăm, de asemenea, că stilul obscur, ideile încifrate fac dificilă decodificarea scopurilor adevărate ale masoneriei, ceea ce duce inevitabil la o interpretare eronată sau chiar profanatorie a unor

aspecte din ideologia masonă. În acelaşi timp, rămîne un lucru cert că, deşi „marele ţel al masoneriei este Ştiinţa Omului"[20], totodată, iniţiaţii nu se prea grăbesc să se despartă de cunoştinţele acumulate, adică să le pună pe altarul progresului intelectual şi moral al umanităţii. Probatorii în acest context sînt concepţiile lui G. Francocci, autoritate masonică italiană, care în lucrarea „Masoneria – valoarea ei istorică şi ideală" sublinia următoarele: „Perspicacele doctrine de iniţiere pot fi percepute şi cu folos utilizate numai de acei care, scufundîndu-se în interiorul propriului eu prin intermediul meditaţiei şi parcurgînd drumul făcut de progresul uman pe parcursul mileniilor, au putut deschide şi depăşi greutăţile, folosindu-se de conştiinţa proprie de iniţiat şi hotărînd pentru sine problemele ce fac dificil şi nedeterminat drumul pe care se îndreaptă Pietrarul Liber, plin de voinţă, înarmat cu cunoştinţe şi doctrine, spre ţel"[21].

În ultimă instanţă, sesizăm că monopolul asupra cunoştinţelor, mai ales în ce priveşte secolele trecute, înseamnă multe avantaje, în primul rînd, putere şi bogăţie. Celor neiniţiaţi, profanilor, numiţi în limbajul masonic „suflete necioplite, pietre grosolane", nu le rămîne decît să se îmbulzească fără rost în jurul Templului. Cam la aceasta pot fi rezumate tendinţele adevărate ale masoneriei.

Argumente suplimentare în problema abordată depistăm în materialul pe care publicistul Lolii Zamoiscki[22] l-a selectat din revista „L'histoire". Un număr al acestei reviste este consacrat ideologiei masonice de la începutul secolului al XX-lea. Este semnificativă o instrucţiune dată de Lojile superioare celor inferioare cu privire la procesul de admitere în asociaţie şi ritul de iniţiere. Aşadar, cei admişi „trebuie să aparţină păturilor libere... şi chiar dacă este acceptat cineva din servitori, acesta poate fi primit numai în calitate de frate-slugă, pentru a sluji în Templu..., foarte rar pot fi admişi meşteşugarii..., niciodată nu trebuie încadraţi muncitorii"[23].

Teza programatică a masoneriei, care pretinde că în cadrul organizaţiei nu se face nici un fel de distincţie de naţionalitate, rasă, credinţă, avere sau rang social, este invalidată de aceeaşi revistă: „egalitatea nu are nici o importanţă, ea poate exista numai în cuvinte... cu toate că masoneria uniformizează toate rangurile, totuşi, trebuie în mare măsură ascultate persoanele care ocupă o situaţie înaltă în societate, dar nu plebeii"[24]. Remarcăm încă o dată contradicţiile izbitoare dintre prevederile Regulamentului şi Constituţiei şi instrucţiunile propriu-zise. Decalajul este evident şi categoric. Însăşi noţiunea *plebeu* e ofensatoare, nemaivorbind de locul şi rolul rezervat acestuia – slugă în Templu. De obicei, fraţii din categoria dată nu depăşeau prima treaptă, ce presupune o situaţie mai mult decît modestă.

Pentru a evita orice incertitudine în speculaţiile referitoare la dezacordurile ideologiei masonice, mai apelăm la cîteva pasaje care descifrează semnificaţiile autentice ale organizaţiei în cauză. Propunem mai întîi un fragment din discuţia întreţinută de profan şi Marele Magistru în timpul ritualului de iniţiere la prima treaptă de Ucenic.

Marele Magistru:

– Care sînt calităţile masonului?

Profanul:

– Modestie, Blîndeţe şi Caritate.

Marele Magistru:

– Cu ce trebuie să luptăm?

Profanul:

– Cu prejudecăţile, erorile, vanitatea, minciuna, perversiunea, aviditatea[25].

Această secvenţă relevă năzuinţele generoase ale masonilor în opera de autoperfecţionare morală, individuală şi socială. Cu regret, scopurile nobile sînt umbrite de esenţa veritabilă a masoneriei, pe care unii teoreticieni de la debutul secolului al XX-lea nici nu încercau s-o mascheze. Iată deci, aproximativ, ce însumează o lucrare cu pretenţii enciclopedice, semnată de o somitate masonică, referitor la formele de luptă în scopul acaparării puterii politice. Se observă chiar de la bun început că autorul acceptă orice fel de mijloace pentru atingerea scopului, de la rebeliune armată pînă la metode de influenţă psihologică. Conform teoriei lui, umanitatea se divizează în două părţi: oamenii voluntari conştienţi – masonii, ce constituie un număr mic de aleşi, şi impulsivii – profanii, neiniţiaţii, gloata care se îmbulzeşte la uşile Templului. „Omul impulsiv (citeşte *profanul – n.n.*) trebuie educat în aşa fel, încît să devină o armă comodă a voinţei omului conştient (*masonul – n.n.*). De aceea, este necesar ca unele reflexe ale lui să fie amplificate, altele, dimpotrivă, reprimate. Pentru aceasta pot fi utilizate: haşişul, opiul, morfina, adică drogurile, precum şi alcoolul..."[26]. Fiind convins de *misiunea sa pedagogică sacră,* autorul descrie amănunţit influenţa negativă a fiecăreia din substanţele nominalizate asupra organismului, în special a psihicului uman.

Este adevărat, pe de altă parte, că „Noua Carte a Constituţiei Masoneriei" (1934) a lui Andersain, „Constituţia şi Regulamentul Francmasoneriei Universale" (1923), „Constituţia Marelui Orient al Franţei" (1834) – toate promovează norme morale demne de atenţie şi consideraţie. Astfel, o circulară a Comitetului Marelui Orient Francez enunţă că masoneria urmăreşte crearea unui nou tip de morală, superioară

celei creştine şi stoice, pronunţîndu-se mai ales pentru principii ca altruismul şi solidaritatea. Toate ar fi bune dacă n-ar exista acel decalaj sensibil între ceea ce este prevăzut de Regulament şi ceea ce se petrece în realitate, dacă istoria nu ne-ar aminti de unele evenimente şi fapte stînjenitoare, ca, de exemplu, trista experienţă a Lojii P-2, asasinarea lui Pavel I, şi a Papei Ioan Paul I etc.

Subliniem încă o dată că articolul de faţă n-a avut scopul stigmatizării masoneriei, deoarece o astfel de încercare ar fi, mai întîi de toate, eronată din punct de vedere ştiinţific. Masoneria, după cum consideră unii cercetători, reprezintă, sub aspect politic, ideologic, filozofic şi moral, o artă, atît în sens negativ, cît şi pozitiv. O artă în care hotarele dintre Bine şi Rău, Adevăr şi Minciună sînt şterse, iar noţiuni precum moralul, amoralul şi imoralul constituie nişte sinonime; o artă care serveşte unora, pentru a-şi satisface carierismul, vanitatea, orgoliul. De aceea, a-i atribui masoneriei un calificativ concret, precis ar însemna o greşeală serioasă, deoarece, după cum s-a exprimat contele M. Voligorski, o autoritate masonică rusă, poţi să ai anumite cunoştinţe despre masoni, dar nu poţi cunoaşte masoneria propriu-zisă. E oportună menţiunea că o tratare tendenţioasă a francmasoneriei ar însemna nu numai o greşeală, ci şi neglijarea unui şir de argumente şi factori ce atestă numeroase aspecte pozitive. Printre altele, se cere menţionat că anume masoneriei îi datorăm înfiinţarea unor organizaţii internaţionale ca O.N.U., Organizaţia Mondială „Crucea Roşie". De asemenea, printre adepţii acestei asociaţii secrete s-au numărat reprezentanţi iluştri ai culturii universale: Montesquieu, Voltaire, Goethe, Wilde, Fairier, Mozart, Beethoven etc.

Concluzia definitivă în chestiunea dezbătută ar fi următoarea: investigarea presupune nu numai o muncă minuţioasă, ci şi multă suplete, flexibilitate, de aceea e necesar, mai întîi de toate, să renunţăm la aprecieri arbitrare, care ar putea duce la denaturarea adevărului.

NOTE

[1] Bidegaiu B., *Le Grand Orient de France,* Paris, 1905, p. 14.
[2] Delastuparu I., *Constituţia şi Regulamentul general al Francmasoneriei Universale,* Bucureşti, 1923, p. 9.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem,* p. 10–11.
[5] *Ibidem,* p. 11.
[6] *Cahiers de Grandes Symboliques du Grand Orient de France*, p. 40 // Paulescu N., *Francmasoneria*, Bucureşti, 1996. p. 89.
[7] *Rituel des trois premiers degrés symboliques de la Masonérie ecossaise*, p. 32. // Paulescu N., *op. cit.,* p. 89.
[8] *Orientare spre patriotism* // „Curierul de seară", 14 iulie 1997.
[9] *Курс энциклопедии оккультизма*, читанный Г.О.М. в 1911–1912 академическом году в г. С. Петербурге, Shanghai, 1937 // Бегун В., Рассказы о „детях вдовы", Mensk, 1986.
[10] Delastuparu I., *Constituţia şi Regulamentul general al Francmasoneriei Universale,* Bucureşti, 1923, p. 65.
[11] *Ibidem,* p. 66.
[12] Khigh S., *The Brotherhood. The secret world of the Freemasons,* London, 1983, p. 7–8; // Замойский Л., *За фасадом масонского храма,* Moscova, 1990, p.10.
[13] Maistre de J., *Istorie şi Masonerie*, Timişoara, 1995, p. 64.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem,* p. 83.
[16] Delastuparu I., *op. cit.,* p. 87.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem,* p. 47.
[19] Drumont E., *La France juive*, Paris, 1905, p. 332. // Paulescu N., *op. cit.,* p. 35.
[20] *Ibidem*, p. 4.
[21] Francocci G., *La Massoneria nei suoi valori storici e ideali,* Milano, 1950, p. 49 // Замойский Л., *За фасадом масонского храма*, Moscova, 1990, p. 86.
[22] *Ibidem,* p. 143.
[23] *L'histoire* „Octobre", Paris, 1982, nr. 49, p. 23.
[24] *Ibidem,* p. 25.
[25] *Katehizis za prvi stupanj slobodnozidarskih loza.* Beograd, 1924, p. 41 // Бегун В., *op. cit.,* p. 39.
[26] *Курс энциклопедии оккультизма...* // Бегун В., *op. cit.,* p. 92.

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. 1 decembrie 1918

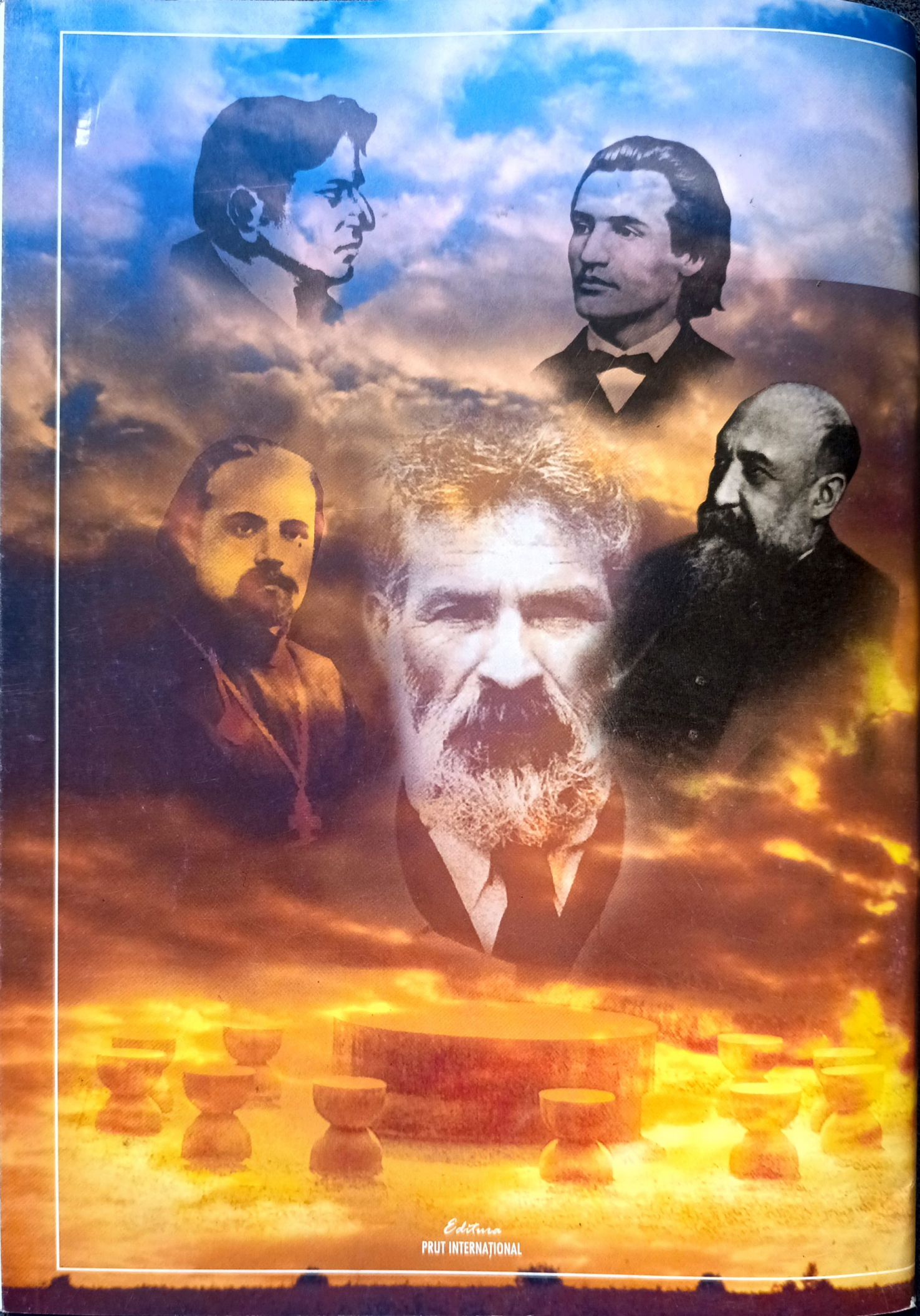

Editura
PRUT INTERNAȚIONAL